

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

1987

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR-ŞEF: Prof. A. NEGUCIOIU

REDACTORI-ŞEFI ADJUNCTI: Prof. A. PAL, conf. N. EDROIU, conf. L. GHERGARI

**COMITETUL DE REDACŢIE FILOSOFIE: Prof. I. RADU, conf. S. CONSTANTIN,
conf. T. LUPŞE (redactor responsabil), conf. A. SIDA, lector A. BUDUŞAN,
lector A. MARGA (secretar de redacŢie), lector I. SEMENIUC**

TEHNOREDACTOR: C. Tomoaia-COTIŞEL

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 61 01

SUMAR – CONTENTS – SOMMAIRE

- L. POP, Noua revoluție științifică și tehnică ● The New Scientific and Technical Revolution 3

FILOSOFIE

- V. BOARI, Despre metodă în filosofie ● On Method in Philosophy 5
 GH. TOMA, Tentativa lui I. Petrovici de a repune filosofia în funcția ei naturală (II) ● I. Petrovici's Attempt at Reinstating Philosophy into Its Natural Function (II) 10
 SZEGŐ E., Despre concepția etică a lui George Edward Moore (I) ● On George Edward Moore's Conception of Ethics (I) 17
 I. COPOERU, Conviction and Persuasion in the "New Rhetoric" 23

POLITOLOGIE ȘI SOCIOLOGIE

- O. ȘINCAI, Conservatism and Neoconservatism 26
 KOMÁROMI B., Geneza mișcării ecologice ● Genesis of the Ecologic Movement 34
 TR. ROTARIU, Types des familles rurales ● Types of Rural Families 41
 NEMÉNYI Á., Noțiunea sociologică a navetismului ● The Sociological Concept of Commutting 47

PEDAGOGIE ȘI METODICĂ

DANCSULY A., <i>Considération concernant la définition et la méthodologie des sciences de l'éducation</i> ● <i>On the Definition and Methodology of the Education Science</i>	52
V. PREDA, <i>Abordarea sistemică a educației ecologice</i> ● <i>A Systemic Approach of the Ecological Education</i>	58
T. PODAR, <i>Premise ale unui model al învățării</i> ● <i>Premises of a Model of Learning</i>	72

Recenzii — Book Reviews — Comptes Rendus

Vasile Dem. Zamfirescu, <i>Între logica inimii și logica minții</i> (S. PĂTULEA)	72
<i>Satul românesc. Studii</i> (M. PASCARU)	72
Philip E. Ogden, <i>Migration and Geographical Change</i> (NEMÉNYI A.)	73
<i>Current Anthropology</i> (M. PASCARU)	74
Raymond Boudon, <i>L'idéologie. L'origine des idées reçues</i> (TR. ROTARIU)	75
Roger C. Schank, Peter G. Childers, <i>The Cognitive Computer. On Language, Learning and Artificial Intelligence</i> (A. NEMECZ)	77
Ouentin Skinner (ed.), <i>The Return of Grand Theory in the Human Sciences</i> (I. COPOERU)	79
Leo Rauch, <i>Hegel and the Human Spirit</i> (I. COPOERU)	80
Noi volume tipărite de cadrele didactice	80

NOUA REVOLUȚIE ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICA

Fundamentarea la Congresul al XIII-lea al partidului a unui nou tip de dezvoltare în țara noastră, dezvoltarea precumpănitor intensivă, calitativă, a statuat cu claritate rolul decisiv pe care îl are noua revoluție științifică și tehnică în procesul revoluționar ce se desfășoară în țara noastră. „Noua revoluție tehnico-științifică pe plan mondial, arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, impune cu necesitate obiectivă pentru poporul nostru — și, în acest cadru, doresc să subliniez, pentru știința românească, pentru toate institutele de cercetare din toate domeniile — angajarea cu întreaga forță și hotărîre în această nouă revoluție tehnico-științifică. Viitorul poporului nostru, ca și a altor popoare, este strîns legat, determinat de felul cum vom ști să acționăm pentru a ridica la un nivel superior întreaga activitate de cercetare științifică“. Cerința edificării unei societăți noi, pe baza celor mai noi cuceriri ale cunoașterii contemporane presupune reevaluarea unor concepte cheie legate de noua revoluție științifico-tehnică: strategia cercetării, exprimată în planuri, prognoze ale cercetării, creație, relația cunoaștere și valorile moral-politice, conexiunea dintre cercetarea fundamentală și cercetarea aplicativă, criteriile de evaluare a rezultatelor cercetării etc. Captarea potențialului de progres al uriașei forțe de modelare a lumii de azi, pe care o constituie astăzi revoluția științifică și tehnică, a determinat în țara noastră crearea unei strategii unitare și pe termen lung înscrisă în documentele programatice ale partidului.

În concepția partidului nostru, revoluția științifică și tehnică reprezintă un proces ale cărui rezultate se impun valorificate concomitent în mai multe planuri — ale producției propriu-zise, ale pregătirii oamenilor, ale conducerii. Această valorificare a devenit, așa cum se arată deosebit de concludent în documentele de partid, „problema hotărîtoare pentru progresul general al economiei, al patriei noastre“.

Un aspect de importanță deosebită al concepției partidului nostru cu privire la revoluția științifico-tehnică îl constituie abordarea ei prin prisma unității dialectice dintre social și economic, dintre știință și producție, dintre științele naturii și științele sociale. Actuala fază a revoluției științifico-tehnice vizează nu numai progrese în domeniul științelor naturii, ci și progrese în științele sociale. De aceea, are deplină și profundă actualitate chemarea adresată de secretarul general al Partidului Comunist Român de a așeza la baza întregii activități „cele mai noi cuceriri ale științei, inclusiv din domeniul științelor sociale, ale cunoașterii umane în general, pornind de la faptul că marile transformări ce s-au produs în lume, uriașele cuceriri ale științei și tehnicii au determinat modificări radicale în viața mondială în abordarea unor probleme ale dezvoltării, ale înaintării omenirii spre un nou nivel economic și social“. Din acest motiv, în procesul pregătirii tinerei generații este necesar să se acorde cea mai mare atenție însușirii cunoștințelor de bază

din cadrul disciplinelor fundamentale, precum și însușirii unor discipline cu puternică înrîurire a orizontului social-politic. La baza formării convingerilor moral-politice ale tinerei generații partidul nostru situează însușirea temeinică a concepției materialist-dialectice și istorice despre lume și viață, a teoriei revoluționare a partidului nostru, care aplică în mod creator adevărurile generale ale socialismului științific la condițiile concrete ale țării noastre.

În procesul realizării progresului științific și tehnic în țara noastră un accent deosebit se pune pe realizarea obiectivului fundamental al actualului cincinal — trecerea României de la stadiul de țară în curs de dezvoltare la stadiul de țară mediu dezvoltată din punct de vedere economic. Documentele programatice ale P.C.R. arată că în vederea atingerii acestui obiectiv este necesară stimularea puternică a gândirii științifice și tehnice proprii. Așa cum experiența a arătat, a devenit necesar ca planul de cercetare științifică și dezvoltare tehnologică să fie întocmit ca secțiune distinctă a planului național unic de dezvoltare economică și socială. El este chemat să întregească și să susțină amplul proces de modernizare a tuturor sectoarelor vieții sociale din țara noastră, desfășurat în momentul de față sub conducerea partidului nostru. Realizarea lui, așa cum a subliniat cu multe prilejuri secretarul general al partidului, presupune și cere din partea tuturor celor ce activează în domeniile cercetării și învățămîntului superior promovarea unei gândiri științifice profund novatoare, pătrunsă de spirit revoluționar. Ea trebuie să acționeze pentru asigurarea bazei energetice a țării, a bazei de materii prime, crearea de noi tehnologii, creșterea performanțelor de vîrf în producție, dezvoltarea pe baze moderne a agriculturii, elaborarea de soluții economice eficiente, generalizarea experienței practicii construcției socialismului, asigurarea înaintării pe calea socialismului și comunismului.

LAURENȚIU POP

DESPRE METODĂ ÎN FILOSOFIE

VASILE BOARI*

ABSTRACT. — **On Method in Philosophy.** Our study represents an attempt to reconsider the *speculative* method in the field of philosophy. The author starts from the premise that the term speculation has often been wrongly used in terms of pejorative connotations. So much the more, a revise in terms of its positive rehabilitation is required, as philosophy is often obliged to appeal to speculation due to the nature of its subject matter. However, there still exists speculation and speculation. Taking a different stand from the traditional meaning of speculation, the author means by the positive method of speculation the setting out of thought away from the directly accessible zone to observation and experience, therefore away from the immediate contact with the given ontological, and with the subject matter of investigation as well. To put it differently, to speculate means to assume something that later on can be either confirmed or denied, it means to formulate a hypothesis, and also to imagine a possibility beyond the immediate experience. However, the positive speculation always starts from the determined subject matter and, finally, it comes back to reality as a mood of verification of the imagined by thought hypotheses and presuppositions. Philosophy resorts to speculation especially when it is needed to elaborate those categories which the knowledge and positive experience has no other alternative to test but throughout limited portions of the infinite and eternal reality. Speculation is also indispensable in the plane of philosophical creation itself.

Determinarea metodei reprezintă pentru orice disciplină care aspiră spre cunoașterea și interpretarea lumii sau a diferitelor ei fenomene și aspecte o sarcină la fel de necesară și de importantă ca și delimitarea câmpului său de investigație, a obiectului său. De altfel cele două sarcini se corelează atât de strâns încât doar rezolvarea lor împreună dă dreptul unei discipline să aspire la demnitatea de domeniu al cunoașterii. Nemaivorbind de faptul că definirea și fixarea metodei de cercetare pot fi făcute cu bune rezultate numai ținând seama de specificul domeniului de cercetat, după cum tot atât de adevărat e că acest domeniu reclamă el însuși — prin natura sa specifică și prin caracterul său — metodologii și metode adecvate de abordare. Cu alte cuvinte, el se lasă „supus“ doar în măsura în care „fi convin metodele“ cu care este abordat (și ispitit să se deschidă cunoașterii).

Corelarea aceasta între obiectul și metoda unei discipline se realizează întotdeauna într-o perspectivă a devenirii, ea re-definindu-se și îmbogățindu-se odată cu evoluția domeniului de cercetat și cu lărgirea posibilităților și a modalităților teoretico-practice de investigare.

Dar, firește, rostul acestor demersuri nu este acela de a discuta relația dintre obiect și metodă în genere (o atare discuție s-ar putea dovedi ușor

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

sterilă), ci de a observa și analiza această co-relație în câmpul investigației filosofice.

Mărturisim de la început convingerea că una din metodele care a dat roade în filosofia tradițională și care promite să dea și în continuare bune rezultate este metoda pe care am putea-o numi — fără să forțăm neapărat lucrurile — *metoda speculației pozitive*. Întrucât asocierea aparent paradoxală a celor doi termeni ar putea să șocheze ne simțim datori să face chiar de la început câteva precizări cu valoare introductivă.

O primă și indispensabilă precizare se referă la sensurile cuvîntului *speculație*. Dintr-un rău obicei și tentați să luăm adesea drept adevăr unele prejudecăți ale simțului comun, considerăm termenul *speculație* doar în sensul său negativ, pejorativ. Pentru simțul comun această atitudine este oarecum explicabilă și firească și a fost relevată încă de Hegel. „Nu numai însă că simțul comun nu poate înțelege *speculația*, dar el trebuie chiar s-o urască, în clipa cînd află de ea, iar — dacă nu e cu totul în starea de perfectă nepăsare a certitudinii — s-o osîndească și s-o urmărească¹”, spune Hegel. Incompatibilitatea și intoleranța aceasta a simțului comun față de cuvîntul *speculație* (în realitate și în mod oarecum paradoxal însă și simțul comun recurge adesea la *speculații*, e adevărat de alt ordin) vine din înțelegerea și luarea în considerare doar a sensurilor negative, pejorative ale cuvîntului. Pentru spiritul comun a *specula* înseamnă a trage foloase dintr-o anumită situație, a profita de ceva, a exploata, a înșela pe cineva profitînd de anumite împrejurări sau chiar a vinde cu suprapreț (sensuri evidențiate în *Dicționarul limbii române moderne*, ediția 1958, p. 788). Pare deci absolut firesc ca bunul simț să manifeste rezerve serioase față de atare fenomene și față de cuvîntul care le desemnează. Numai că același cuvînt poate dobîndi și conotații pozitive, conotații uitate uneori chiar de filosofie în ciuda faptului că *speculația* (înțeleasă în sensul ei pozitiv) a slujit-o adesea mai bine în întreprinderile ei și mai eficient decît a fost ea dispusă să recunoască. Am putea spune că față de *speculație* s-a manifestat și se manifestă încă o atitudine similară cu aceea față de *machiavelism*: mulți se decid de ea, dar în fapt, conștient sau nu, profită de pe urma ei. Cel puțin, în ce privește filosofia, este sigur că aceasta îi datorează *speculației* foarte mult, chiar dacă nu întotdeauna este dispusă să recunoască acest lucru.

Există, desigur, *speculație* și *speculație*. Semnificația ei a fost înțeleasă diferit uneori chiar în sînul filosofiei. Pentru tînărul Hegel, de pildă, „*speculația* înseamnă acțiunea rațiunii unice și universale asupra-și . . .”. Rațiunea „devine *speculație filosofică*” doar cu condiția să se sprijine — închizîndu-se astfel — pe sine și pe absolut, care devine obiect al ei. *Speculația* este, în acest caz, un joc al rațiunii cu ea însăși, o acțiune care nu se deschide spre nici o realitate și spre nici o experiență reală, o *desfășurare înlănțuită* a forțelor rațiunii care se „odihnește pe neant”² (expresie hegeliană).

¹ G. W. F., Hegel, *Diferența dintre sistemul lui Fichte și cel al lui Schelling*, trad. C. Noica, în „Izvoare filozofice”, vol. II, București, 1943, p. 127.

² *Ibidem*, p. 126; 132.

Pentru noi, speculația reprezintă acțiunea gândirii sau, mai exact spus, calea prin care gândirea, desprinzându-se de realitatea imediată, de datele experienței nemijlocite, dar nerupându-se, neizolându-se astfel cu totul de ele, înaintează spre totalitate sau spre acele părți și aspecte ale ei pe care contactul nemijlocit cu experiența (acțiunea simțurilor) nu poate să ni le releve, ba poate chiar să ne închidă drumul spre ele, să ne deruteze și să ne împingă pe căi greșite. Prin speculație (în sensul pozitiv al termenului), filosofia își definește astfel *nevoia de absolut* tradusă în aspirația ei, nicideată satisfăcută și nicideată posibil de împlinit, spre cuprinderea infinitei totalități.

Prin urmare, nu orice speculație trebuie considerată *a priori* gratuită și sterilă (în nici un caz periculoasă), deviere a gândirii care-și iese din propria sa matcă și din propria sa logică pentru a căuta himere sau, vorbind în limbajul comun, pentru a „bate cîmpii“. Există o speculație bună, *pozitivă* care ne ajută să ajungem mai repede și mai bine chiar la esența lucrurilor și fenomenelor cercetate. Speculînd, lăsăm de o parte detaliile inutile, ne debarasăm de chestiunile nesemnificative, alegem deci mai bine — deși nu întotdeauna mai ușor — semnificativul de nesemnificativ, generalul de particular, necesarul de întâmplător, esențialul de neesențial. Și tot metoda speculației este aceea care uneori ne ajută să intuim nuanțe și aspecte care simțurilor și chiar observației științifice pot să-i scape, căci într-una din nuanțele sale, a specula înseamnă „a despica firul în patru“. Dar speculația înseamnă și refacerea firului despicat, reconstituirea întregului, a totalității, restituirea ei spiritului care *aspiră spre unitate*.

Că speculația în accepțiunea ei pozitivă s-a dovedit fecundă pentru filosofie și pentru cunoaștere în general (chiar și cunoașterea științifică pozitivă este nevoită să recurgă adesea la ajutorul speculației căci ce altceva sînt ipotezele dacă nu speculații *sui-generis*?) este fapt ce poate fi ușor demonstrat cu argumente din lumea „faptelor filosofice“. Cel mai pregnant se observă roadele speculației, pe tărîm filosofic, în crearea categoriilor filosofice. Categoriile de existență, materie, realitate, spațiu, timp, mișcare, infinit, eternitate, ca să ne rezumăm doar la cîteva mai importante — reprezintă rezultatul, în planul cunoașterii, al unor speculații pozitive; altfel spus, *sînt speculații filosofice pozitive*. Pozitive nu în sensul revendicat de știință sau — în forma extremă — de scientism acestui cuvînt, ci în sensul de opus negativului, sugerînd deci în planul nostru o „cale“ bună, corectă de investigare și analiză. Despre o astfel de speculație este vorba aici. Efectele ei în lumea „faptelor filosofice“ pot fi ușor puse în lumină. Prima intuiție în filosofia europeană — aceea aparținînd grecului Thales din Milet — potrivit căreia apa reprezintă substratul tuturor lucrurilor (idee naivă doar în aparență, dar mare prin urmările ei deschizătoare de drumuri) este efectul unei speculații. Deoarece, la vremea în care a fost enunțată, afirmația aceasta avea prea puțin puncte de sprijin în realitatea concretă. Și chiar dacă lucrurile ar fi fost altfel, filosoful din Milet n-ar fi avut cum și cînd să verifice validitatea judecății sale pe toată întinderea realității infinite

atunci și acum. Judecata sa se întemeiază, prin urmare, pe un act de speculație pozitivă a gândirii.

Conceptele de materie, mișcare, infinit etc. sînt, cum spuneam, tot efectul unor astfel de speculații (efect pozitiv și, pentru cunoaștere, cît se poate de benefic, indispensabil chiar). Cum s-a arătat, știința însăși se simte mereu ispitită să recurgă la speculații, drumul spre adevăr nefiind întotdeauna drumul experienței practice (în sensul pe care ni-l sugerează, bunăoară, pozitivismul).

În consecință, pornirea aceasta împotriva oricărei speculații (pornire întreținută de spiritul comun care își vede astfel amenințate „prejudecățile“; dar, cum a voit să demonstreze Blaga, orice filosofie violentează chiar *prejudecățile constituționale* ale simțului comun) se dovedește a fi ușor gratuită, ba chiar, depășind o anumită măsură, periculoasă. Deoarece, ea ne poate împinge în capcanele scientismului sau empirismului degradînd o latură și o pornire firească, esențială, a spiritului creator. Firească pentru că speculația decurge din legile firești ale gândirii, nemulțumite de ceea ce-i oferă simțurile și, voind să le compenseze neputința, trece dincolo de datele imediat și nemijlocit verificabile ale experienței. Or, dacă ne gândim bine, tot ceea ce depășește datele simțurilor intră în sfera speculației în sensul larg al cuvîntului. Precizînd încă o dată că speculația nu este echivalentă cu negativul (și nici cu eroarea) în cunoaștere, că nu tot ceea ce se denumește prin acest cuvînt înseamnă rătăcire a gândirii, ci și îndrumare a ei, îndrumare desprinsă din înseși logica și mecanismele facultății noastre de cunoaștere.

Ca mecanism speculația pozitivă se întemeiază pe principiul inducției, dar și al deducției (pleacă de la experiență sau de la judecăți ce se întemeiază pe experiență și observație directă, dar se îndepărtează de sursele primare care astfel devin *pretexte*, obiect al gândirii speculative); ea incumbă o bună intuiție și un dezvoltat simț al nuanțelor. A specula (în sens pozitiv) înseamnă a sesiza și intui aspecte și nuanțe la care simțurile și observația nu au acces; speculația este astfel o deducție orgolioasă în a descoperi nuanțe pe care observația nu le poate furniza, o tehnică de descifrare și decodificare a „clar-obscurului“, dacă ne putem astfel exprima.

Speculația, atît de intim legată de filosofie încît unii sînt tentați să le identifice, folosind termenul speculație (metafizică, filosofică) în sens de filosofie, a adus cercetării filosofice numeroase avantaje particularizînd-o între formele și domeniile cunoașterii și deschizîndu-i orizonturi care altfel i-ar fi rămas poate pentru totdeauna închise sau, în cel mai bun caz, limitate și obscure. Să vezi dincolo de granița la care de obicei știința pozitivă, observația și experimentul se opresc, să tragi cu ochiul și să pătrunzi cu mințea dincolo de pragul experienței directe sondînd uneori imposibilul sau chiar inexistentul (ceea ce nu există încă, dar ar putea fi presupus ca putînd să existe și ar fi rezonabil și bine să existe) — iată marile avantaje pe care recursul la speculația pozitivă le poate oferi filosofiei.

Speculația lucrează așadar anticipativ și creator. Resorturile ei sînt dintre cele mai adînci, iar „efectele“ țintuiesc necunoscutul și-l obligă

adesea să se supună. Speculația trebuie considerată, de aceea, apanajul unei Inteligențe care a acumulat suficientă experiență teoretică, suficiente date de cunoaștere pozitivă pentru ca, pornind de la acestea, să aibă tăria abandonării lor provizorii, îndrăzneala de a trece pragul necunoscutului spre deducții și combinații de o nesfârșită noutate. În absența totală a oricărei puteri de speculație, gândirea ar pierde harul creației, ar bate pasul pe loc mulțumindu-se să primească ceea ce experiența directă i-ar oferi fără s-o oblige la prea mari eforturi proprii. Am putea spune, de aceea, că pentru filosofie speculația devine la fel de indispensabilă precum pentru știința pozitivă observația și experimentalul. Căci „urmărind să elaboreze o imagine de ansamblu a existenței ca totalitate, filosofia nu poate renunța la extrapolări“ — „extrapolări dincolo de ceea ce poate oferi experiența“³ — extrapolări pe care filosofia le poate realiza prin puterea sa de speculație, prin vocația sa speculativă pozitivă.

Considerată în lumina roadelor ei de pînă acum speculația, în sensul și în valoarea ei pozitivă, ne apare creatoare de autentice valori de cunoaștere „valori cel puțin tot atît de mari și cu drept de existență tot atît de neprescriptibil ca și valorile datorate atitudinii științifice“⁴.

Izvorînd din nevoia de cunoaștere, dar și din „pasiuni morale“ și „rațiuni estetice“ (D. D. Roșca), speculația — opusă speculației gratuite, speculației care urmărește exclusiv spectaculosul și nimic în planul cunoașterii adevărate — reprezintă pentru filosofie o condiție a existenței și supraviețuirii ei, calea prin care ea își poate legitima orgolioasa, dar întemeiata totuși aspirație spre totalitate, modalitatea prin care filosoful intră în lume și devine cretorul ei, cum spune Blaga, „autorul unei lumi“⁵. Lume clădită din principii și valori pe care experiența însăși, în variatele sale forme și moduri de manifestare, le inspiră și le degajă, dar la care se adaugă, cu putere de întregire și revigorare, gîndurile și aspirațiile (valorile proprii) creatorului acestei lumi. Speculația unește astfel într-un front comun — împotriva necunoscutului — forța experienței, puterea secretă a rațiunii cu voința și cu pornirile discrete și adînci ale sufletului omenesc. Ea se sprijină solid pe experiență și rațiune, pe inducție și deducție, pe intuiție și voință. Prin ea gîndirea cunoscătoare (și filosofia mai ales) urmează drumul complex „de la intuirea vie la gîndirea abstractă“ (Lenin) ca apoi să coboare din nou, îmbogățită, în lumea faptelor de experiență.

³ D. D. Roșca, *Știință și filosofie*, în vol. col. *Ce este filozofia?*, Editura științifică, București, 1970, p. 10.

⁴ *Idem*, *Existența tragică*, Editura științifică, București, 1968, p. 158.

⁵ L. Blaga, *Despre conștiința filosofică*, în L. Blaga, *Opere*, vol. 8, Editura Minerva, București, 1983, p. 74.

TENTATIVA LUI I. PETROVICI DE A REPUNE FILOSOFIA ÎN FUNCȚIA EI NATURALĂ (II)

GHEORGHE TOMA*

ABSTRACT. — *I. Petrovici's Attempt at Reinstating Philosophy into Its Natural Function (II).* Carrying away our analysis on the concept of philosophy shared by I. Petrovici, we will further refer to the followings: the criticism this Romanian thinker makes to the various adversaries of metaphysics, the relationships between philosophy and science, as well as what here is understood by the wording "need of philosophy". A thinker is herein involved which considers metaphysics or the theory of existence as an "eminently and centrally philosophic" discipline, and which will have an attempt to refound the relation between science and philosophy — so much differently reconsidered in the contemporary philosophy — on the intrinsically ontological unity between generals and particulars, between the absolute and the relative. The development of science cannot lead, in the prospect of this vision, to refutation of the value of metaphysics, on the contrary, it calls for the reinstatement of metaphysics in its own rights encroached by the agnostic criticism and the positivist empirism.

Dezvăluirea fundamentului legitimării metafizice, știință „eminentă și central filozofică”, este precedată la I. Petrovici de respingerea argumentelor adversarilor dintotdeauna ai acestei discipline filozofice. Vor fi puse în discuție pe de-o parte curente empirist-positiviste septice, agnostice, iar pe de altă parte diferitele variante contemporane ale intuiționismului iraționalist și mistic, cu deosebire intuiționismul bergsonian și cel husserlian. Deci vor fi respinse, într-un spirit ce-l apropie de materialism, filozofiile care neagă posibilitatea reinvierii metafizicii ca teorie a existenței, considerînd-o desființată definitiv, odată cu dezvoltarea științelor particulare, prin extinderea spiritului științific la explicarea întregii arii a realului, dar sînt criticate și metodologiile intuiționiste care consideră că realitatea, absolutul, nu poate fi obiect al cunoașterii raționale ci numai al uneia supraraționale, comparabilă cu intuiția mistică sau cu instinctul. „Adversarii metafizicii, spune el, s-ar putea împărți în două categorii: aceia care consideră problemele ei ca o invențiune de lucruri inexistente și alții care le socotesc reale dar depășind puterile spiritului nostru”¹.

Din prima categorie de adversari ai filozofiei concepută ca metafizică sau ontologie fac parte, cum am spus, în primul rînd pozitivității și neopozitivității din toate generațiile, precum și acei oameni de știință care, situîndu-se pe poziții empiriste și scientiste, consideră metafizica o speculație fantezistă, rod al purei imaginației, care nu concordă cu mentalitatea științifică riguroasă, ocupîndu-se cu lucruri care se situează

* Universitatea din Cluj-Napoca, Centrul de Științe Sociale, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ I. Petrovici, *Introducere în metafizică*, București, 1924, p. 12.

dincolo de domeniul faptelor concrete și al puterii de înțelegere a gândirii umane. Nici reprezentanții pozitivismului, originali mai ales prin argumentele lor istorice, nu se sustrag în realitate oricărei metafizici, cultivând un „diletantism metafizic“, atunci când spun că au atins o cunoaștere curățită de orice reziduum ontologic, deci o cunoaștere pur empirică și neutră. În concepția lui I. Petrovici, admirator și apărător al spiritului științific, ca orice raționalist, dezvoltarea științelor particulare moderne a atras după sine în mod necesar compromiterea metafizicii speculative, mistice, și nu înlăturarea ei de drept și nici de fapt. Dimpotrivă, dezvoltarea vertiginoasă a științelor particulare, inclusiv a celor umanistice, structura specifică a științei contemporane, eliberată de vechi limite idealist-raționaliste, materialist-mecaniciste și empiriste, face din nou posibilă și necesară afirmarea cu vigoare a acestei discipline, impune deci din nou discuției *problema ontologică*. „Afară de aceasta, spune el în polemica directă cu pozitiviștii, științele pozitive departe de a pune capăt metafizicii îi dă neconținut elemente pentru proprietățile ei, orice descoperire științifică mai importantă deschide un fel de perspectivă nouă pentru înțelegerea lumii și a vieții².

Din a doua categorie de adversari ai metafizicii, reprezentând pentru I. Petrovici curentul antimetafizic „cel mai serios“, fac parte acei gânditori, adepți ai agnosticismului kantian, care nu neagă realitatea unei existențe situate în afara noastră, ci neagă numai posibilitatea cunoașterii ei ca atare, acei gânditori care trag o linie categorică de demarcație între ceea ce se poate și ce nu se poate cunoaște, ajungând astfel la ideea că metafizica nu se poate legitima, din acest motiv, ca disciplină rațională, științifică asupra realului universal, a absolutului, adică a universului văzut în esența și totalitatea sa. Ei instituie în ultimă analiză trăirea sau intuiția suprarățională ca formă de cunoaștere filozofică și fac să se deschidă o prăpastie între cunoașterea științifică și meditația filozofică. „De aici, conchide I. Petrovici, împotriva agnosticismului și intuitivismului, se înfăptuiește o eroare. E o profundă neexactitate să se conceapă existența cu lumea fenomenelor relative de o parte și cea absolută pe de altă parte, așa ca să se creadă că cineva s-ar putea ocupa perfect de relativ neglijând cu totul realitatea absolută, după cum cineva poate să lucreze într-un lan de grâu fără să treacă într-o dumbravă, rămânând la linie de demarcația unde sfârșește una și începe cealaltă. Dar nu în modul acesta — ca două ținuturi învecinate — trebuie conceput raportul dintre relativ și absolut, ci cu totul altfel. *Absolutul este implicat în relativ*, se găsec pretutindeni împreună“. „Nu avem o deosebire de domenii ci de punct de vedere; și am putea zice, nu de natură ci de grad. Pentru aceasta nu se poate pune — cum am arătat mai înainte — o graniță bruscă între una și cealaltă“³.

Apare acum evident faptul că în concepția filozofică a acestui gânditor între explicația sau cunoașterea științifică și cea filozofică nu mai poate fi concepută, cum susțin adversarii metafizicii, o discontinuitate

² *Ibidem*, p. 11.

³ *Ibidem*, p. 17.

funciară, o incongruență fatală, ci există între ele o unitate și o continuitate rațională, știința și metafizica „vorbind despre aceeași sau aceleași realități“, una „cu mai mult relativ cealaltă cu mai mult absolut“, știința rămânând însă factorul determinant principal al dezvoltării filozofiei. Dar, privind problema atât logic cât și istoric, se poate spune că nu numai știința a influențat, și influențează în continuare dezvoltarea filozofiei, oferindu-i acesteia material nou de cunoaștere și o direcție nouă de soluționare a problemelor, dar și filozofia a anticipat, prin diferențele ei reprezentări constructive, idei, teorii științifice, așa cum a fost cazul cu teoria atomistă. După I. Petrovici ideea, de exemplu, de a face din calculul matematic instrumentul de explorare a naturii și de formulare a legilor este produsul geniului filozofic, după cum tot opera reflecției filozofice este și descoperirea și elaborarea metodei științei moderne: „Nu ezităm a spune că apariția acelei metode, care a pus piatra fundamentală a științei moderne, a fost produsul unei inspirații filozofice“⁴.

Putem spune în concluzie că afirmarea unității dintre știință și filozofie, o unitate ce se dorește sintetică, în condiții când în cultura burgheză decadentă asistăm la o tot mai intensă negare a valorilor științei și rațiunii umane, la ruperea filozofiei de știință, reprezintă o poziție de gândire înaintată. Iar încercarea acestui gânditor, cu toate limitele teoretice și metodologice ale viziunii sale, de a întemeia și ontologic această unitate, luând deci ca fundament o anumită înțelegere a raportului dintre relativ-absolut, universal-particular, făcând să renască, pe temeiul unui raționalism evoluționist și nu al filozofiei vieții, ideea de totalitate ca unitate dintre *identice* și *diferite*, structurând deci un concept al comprehensiunii, reprezintă incontestabil un efort de orientare spre *real* și *concret*.

Vom analiza în continuare concepția lui I. Petrovici asupra „nevoii de filozofie“, ca ontologie, în viața omului precum și viziunea sa asupra metodei filozofice. Îl vedem mai întâi pe acest gânditor, pornind, atunci când abordează problema necesității și inevitabilității metafizicii, de la o reprezentare originară hegeliană, caracteristică mai ales modului de gândire al tânărului Hegel, și nu, cum s-ar putea crede, de la Kant, pozitiviști sau neokantieni. Nevoia de filozofie este un termen luat din arsenalul de concepte hegeliene. Se mai impune a fi reținut și faptul că abordarea în această operă cu atâta insistență a problemei metodei ne relevă o adâncă înrudire a acestui gânditor cu raționalismul modern, inclusiv cu cel hegelian. Iar în al treilea rând, și aceasta ca un alt aspect al realismului său critic și evoluționist, al modului său de a concepe filozofia, trebuie reținută și ideea unității dintre teoria existenței sau ontologie și teoria cunoașterii, apoi dintre planul teoretic al reflecției și acela al acțiunii, dintre filozofie și știință. Prin urmare, într-o problemă sistematică cheie acest gânditor se rupe de curentul criticist, făcând loc unui

⁴ *Ibidem*, p. 85, 86.

punct de vedere neformalist și chiar anticriticist, refondind epistemologia și teoria cunoașterii în ontologie.

Întrebarea care subsistă în scrierile sale rămâne aceeași întrebare pe care și-au pus-o în fond toți marii gânditori, anume cum poate fi gândită, conceptualizată viața, depășind stările sufletești negative generate de prezența antinomiilor și paradoxurilor. Să ne reamintim că pentru Hegel, campionul raționalismului filozofic modern, spirit eminentemente optimist, filozofia era știința construirii absolutului, ceea ce însemna edificarea sa ca știință absolută. Nevoia de filozofie era determinată de Hegel prin nevoia de a depăși rațional și numai rațional relativul, finitul, această nevoie spirituală apărând odată cu scindarea subiectivistă, metafizică a „întregului vieții“, ca nevoie de împăcare a conștiinței cu viața. Absolutul existenței va înceta aici de a mai fi conceput substanțialist. Deci și la Hegel *nevoia de filozofie* apărea ca nevoie de unitate supremă însă ca unitate care trebuia să păstreze diferența raționalizînd-o, ca negativitate constructivă care distruge opoziția statică, nedialectică.

Această situație ne relevă și în cazul de față același proces de orientare și apropiere treptată, pe căi mai mult sau mai puțin ocolite, de unele poziții de gândire hegeliene, prin critica pluralismului subiectivist, a formalismului criticist și chiar a realismului ontologic, prin îmbrățișarea evoluționismului și a istorismului, prin generalizări noi pe baza datelor revoluționare ale științelor particulare. Desigur de aici nu se poate conchide că un gânditor ca I. Petrovici ar putea fi încadrat printre neohegelieni, dar comparația cu Hegel ne poate ajuta desigur să reliefăm mai convingător anumite valori ale gândirii sale în direcția întemeierii unui nou concept de filozofie.

După I. Petrovici tendința spre filozofie, aceasta înțeleasă cum am spus în primul rînd ca *ontologie rațională*, tendință naturală, firească a spiritului uman, legată de întreaga situație a omului în universul din care face parte, ia forma originară a unei necesități duble, *teoretice și practice*, necesitatea teoretică fiind aici rădăcina pe care se fixează cea practică. „Trebuința de metafizică, spune el, reluînd acum într-o formă mai concentrată idei pe care le afirmase anterior, rezultă dintr-o necesitate teoretică și dintr-o necesitate practică. Necesitatea teoretică se traduce printr-o tendință imanentă, de neînvins, a spiritului uman către *unitate*, către o unitate logică, rațională, pînă la forma ei ultimă, tendința proprie deci atât științelor cît și filozofiei. Această năzuință care a operat la ele, ne mîină însă mai departe, împingîndu-ne să realizăm unificarea *totală*, coordonarea într-un întreg armonic a tuturor fenomenelor lumii, urcîndu-ne pentru aceasta spre cauza cauzelor, fundamentul fundamentelor și legea legilor. Imboldul sufletesc al metafizicii este deci identic cu acela din care s-au născut toate științele pozitive, scopul ei este să înfăptuiască în *total* ceea ce științele au realizat și realizează în parte“. „Afară de străduința teoretică, continuă el, ceea ce îmboldește către o concepție metafizică este și activitatea practică. Omul își dă în mod natural seama că toată condiția lui se poate preschimba după cum universul este în sine, bun sau rău, după cum are sau nu un scop, după cum e mecanism orb sau are un stăpîn cîrmuitor“, fiind vorba deci de o „atîrnare a condiției

sale de natura și valoarea lumii înconjurătoare“. Nu înseamnă metafizica numai domeniul cunoașterii absolutului, ci și „o parte din seria de trepte care înaintează către ea“⁵.

Ce concluzii putem deduce din referirile la textele acestui teoretician al refondării metafizice și ontologice a gândirii filozofice?

În primul rând, tendința spre ontologie este pentru el o necesitate reală și adâncă a sufletului omenească, toată ființa omenească, teoretică și practică, ne mână către metafizică și această fatală năzuință nu poate fi oprită cu mijloace convenționale, pentru că „valul sufletului nostru ce se ridică spre ea nu este coloana unui joc de ape, a cărei suire s-o poți opri oricând, ci marea care se înalță arată de astrul de pe cer“. De aici caracterul inevitabil al preocupărilor metafizice și neputința de a le înlătura din viața noastră spirituală. Prin urmare, teoria existenței sau metafizica exprimă nevoia omului de a-și explica universul, de a lua atitudine înțelegătoare față de marele întreg, încercând să-și explice propria sa situație în lume, sensul existenței sale, întemeind nevoia înăscută de ideal și de activitate creatoare în perspectiva ființării sale. În concepția lui I. Petrovici ontologia, care este același lucru cu teoria existenței, nu este deci o construcție pură a minții omenești, după cum nu este nici o formă de cunoaștere pur contemplativă, dezinteresată, ea fiind reclamată, cum spune el, „atît de exercițiul liber al intelectualității“ cît și de „partea voluntară, impulsivă, a sufletelor noastre, fiind pusă în slujba vieții, a voinței de a trăi“. Înțeleasă ca expresie a ființei umane totale, explicînd universul și întemeind sistemul de valori al vieții, filozofia trebuie să renunțe la idealul de a fi doar o critică a cunoașterii sau o simplă sinteză a datelor științei, fără a renunța însă la teoria cunoașterii. Această modalitate de a vedea raportul dintre funcția teoretică, explicativă, și funcția practică, de întemeiere a filozofiei, ne relevă una din pozițiile instructive de relativă rezistență și semnificație reconstructivă, un gen men de gândire dialectică a acestui discurs filozofic românesc.

În al doilea rând, în această interpretare metafizică sau ontologică este definită în primul rând ca o formă a *explicării* lumii, ca o formă științifică de cunoaștere a acesteia, dar cu mijloace logice proprii, întrucît în concepția acestui gânditor în general *a ști* înseamnă *a unifica* sau *a explica*, iar nu ca atitudine de pură trăire sau contemplare irațională a unei esențe sau ordini supreme. Din acest punct de vedere între actul logic al cunoașterii științifice și cel al cunoașterii filozofice nu există o deosebire irecuperabilă. Deosebirea constă numai în faptul că științele particulare realizează o „armonizare“, o „unificare parțială, incompletă a fenomenelor“, în timp ce filozofiei îi revine sarcina de a duce pînă la capăt acest proces, asigurînd maximum de coerență obiectivă între faptele experienței, prin atingerea unității supreme. „Filozofia, conchide în acest sens I. Petrovici, armonizînd laolaltă rezultatele științelor speciale, urmărește aflarea *acelui principiu* care să ofere rațiunea explicativă a tuturor realităților și totodată și propria-i rațiune“, principiu prin care să fie depășită dualitatea rigidă, antinomică, materie-spirit, real-ideal,

⁵ *Ibidem*, p. 6—7, 24.

existență-trebuire etc. „Dar pentru a realiza această unificare totală, a tuturor tipurilor de fenomene, va trebui să constăți îndeobște că fundamentul acestei unificări nu-l poți găsi în lumea faptelor observabile. Acest fundament se găsește dincolo de sfera faptelor sensibile, dincolo de originea concretă, dincolo de domeniul fenomenelor percepute. Cu aceasta ești împins cu necesitatea în împărăția metafizicii și iată cum nevoia de unificare te duce fatal către metafizică”⁶.

Dar, și așa cum am arătat mai înainte, în cadrele acestei viziuni filozofice orizontul metafizic, căruia i se atribuie funcție activă, crea-toare, nu este conceput ca ceva ce se situează dincolo de realitate, ca o transcendență pură, ci mai curînd ca o universalitate *în* și *prin* particularitate, ca o tensiune logică imanent constitutivă. Este adevărat că acest gînditor nu rămîne mereu consecvent pe această poziția a sa, în sensul că datorită limitelor idealiste nu trage toate concluziile posibile din teza unității general-particular, sau din conceptul suprapus al „compromisului” și îl vedem cedînd uneori în fața agnosticismului. Întrucît, spune el, gîndirea umană este relativă, fiind îngrădită din atîtea direcții, nu se poate cunoaște absolutul în mod efectiv deși cunoașterea lui rămîne o necesitate adîncă, un ideal. Dar de aici el a scos, într-o manieră înrudită cu pozițiile unor neokantieni, și o altă concluzie interesantă: ține de sfera interesului metafizic nu numai absolutul ci și mișcarea, etapele, drumul parcurs de gîndire spre absolut, realizînd deasupra științelor sinteze cognitive și evaluări parțiale.

În al treilea rînd, optimismul metafizic caracteristic spiritualității operei filozofice a lui I. Petrovici, optimism întemeiat incontestabil pe credința raționalistă a gîndirii sale, optimism care nu-și poate găsi o întemeiere consecventă decît pe baza metodei materialist-dialectice, mai cuprinde și următorul aspect: se pot făuri noțiuni sau categorii „franca-mente metafizice” alături de cele existente, care să ne ofere o cunoaștere reală, obiectivă a existenței. Răspunzînd la întrebarea, o întrebare luminată cu putere și de geniul kantian, de unde rezultă obiectivitatea cunoașterii filozofice, întrucît aceasta nu poate invoca experiența, asemeni științelor particulare, el răspunde în termenii următori: „Veleitate de-a exprima adevărul pot avea acele teorii metafizice care introduc cît mai multă armonie, cît mai multă unitate și mai mare coherență în faptele cosmice, pe care voiesc a le explica. Aceasta ar fi criteriul de valorificare a conceptelor metafizice”⁷. „A găsi pentru metafizică un conținut care să-i aparțină și care să nu fie nici un păienjenis de ficțiuni, nici o regiune principial inaccesibilă, înseamnă a întemeia oarecum posibilitatea metafizicii”⁸. Dacă noțiunile metafizice au un grad mai mare de idealitate, va conchide I. Petrovici, aceasta nu poate să fie un argument în plus pentru adversarii acestei discipline filozofice. Noțiunile sau categoriile metafizicii au, ca și cele științifice, o „rațiune și un rost”

⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁸ I. Petrovici, *Cercetări filozofice*, București, 1926, p. 26, vezi de asemenea *Transcendența și cunoașterea*, „Revista de filozofie”, nr. 4, 1939.

au menirea de a explica și de a introduce peste tot în experiența umană o coerență mai mare, de a evidenția un sens mai adânc al lucrurilor.

În al patrulea rând, se mai poate releva faptul că viziunea lui I. Petrovici asupra filozofiei, care este în plus și admirabil de clară, se afirmă pe făgașul unei tradiții românești. Se poate susține că orientarea filozofiei spre viață și efortul de a prinde gândurile cele mai abstracte în forme cristaline de expresie, aderența la ideea unei structuri organice de gândire, vădesc și o adâncă și binefăcătoare influență maioreșciană asupra sa. Dar el se apropie în măsură considerabilă și de spiritul gândirii conține, de concepția gânditorului materialist din secolul trecut asupra filozofiei înțeleasă în primul rând ca metafizică. Conștient sau nu el își atașa punctul său de vedere în deschiderea viziunii eminesciene asupra gândirii ca rostire a ființei, a conceptului ca formă de cuprindere a vieții. „Se pare însă, spunea autorul *Introducerii în metafizică* în 1924, că numele de metafizică a trecut primejdia cea mare, biruind toate concurențele, mai mult sau mai puțin barbare, care se presupuneau în locul lui. Astăzi el supără în orice caz mai puțin decât cu câteva decenii în urmă⁹. Și revenind cu aproape un deceniu mai târziu remarcă faptul următor: „Etapa actuală este viu însuflețită de preocupări metafizice, și acestea își au repercursiune în epistemologie, atât în punerea problemelor cit și în soluționarea lor. Fără a pretinde că tendințele antimetafizice sînt complet dispărute și nu-și mai au de fel reprezentanți: Și fără a susține că totalitatea operelor de epistemologie au aceleași tendințe, credem totuși că cele mai caracteristice realizări contemporane în domeniul teoriei cunoașterii posedă un caracter *realist*, adică vor să depășească sfera subiectivității pătrunzînd pe căi mai mult sau mai puțin îndrăznețe în esența realității¹⁰.

⁹ *Introducere în metafizică*, p. 5.

¹⁰ I. Petrovici, *Logică și teoria cunoașterii*, „Revista de filozofie”, omagiu prof. C. Rădulescu-Motru, 1931, p. 222.

DESPRE CONCEPȚIA ETICĂ A LUI GEORGE EDWARD MOORE (I)

SZEGÓ ECATERINA*

ABSTRACT. — On George Edward Moore's Conception of Ethics (I). The paper consists of five coherent parts. The first part, entitled "Preliminary Remarks" deals with the causes which generated the language philosophies and with the importance of these philosophies. Then it examines the resemblances and substantial differences between analytical philosophy and logical positivism.

The part entitled "Types of Analytical Philosophies" deals with the two stages and the two types of the current which may be delimited. Moore's philosophy is treated mainly in connection with the problems raised in the second stage.

The third part has the title "Peculiar Circumstances. Moore's Style of Thinking". In the early part of this century the official English philosophy broke with the empirical traditions, and "neo-Hegelianism" or „absolute idealism" became the ruling trend. Moore and Russell or "revolted" against this speculative idealism on behalf of "common sense". They rehabilitated empirical traditions but in the same time completed and modernized them. Moore extended the criticism of „neo-Hegelianism" to traditional subjective idealism.

Observații preliminare. Astăzi nu ne mai îndoiim că „filosofia analitică" are un rol proeminent în istoria gândirii din secolul al XX-lea. Reprezentanții ei cei mai de seamă sînt G. E. Moore (1873—1958) și Ludwig Wittgenstein. În mod intenționat nu l-am cuprins în enumerare pe Bertrand Russell, deși pe lângă Moore a avut și el un rol — deloc neglijabil — în fundamentarea curentului. Fără a intra în obiectul analizei noastre, trebuie să remarcăm despre cariera filosofică a lui Russell că e unică, prin schimbarea necontenită, uneori cu totul radicală a concepțiilor sale, prin modificările neîncetate, și, din acest motiv, ea nu poate fi încadrată univoc în nici un curent.

E greu să faci o delimitare între filosofia analitică și pozitivismul logic. La începutul secolului, dar și între cele două războaie mondiale, dezvoltarea lor s-a făcut într-o legătură reciprocă. Din cauza aceasta adesea nici nu se face o distincție între ele în privirile de ansamblu ale istoriei filosofiei. Diferențele dintre cele două curente au devenit mai clare începînd cu anii cincizeci, observîndu-se că nu este vorba doar de diferențe de accente, ci există deosebiri principiale, esențiale între tendințele filosofice de bază ale celor două teorii.

Să începem cu examinarea trăsăturilor înrudite ale pozitivismului logic și ale filosofiei analitice.

Ambele teorii își revendică o ruptură radicală cu filosofia premergătoare, tradițională, realizînd astfel o adevărată revoluție filosofică. Această schimbare radicală nu rezultă dintr-o teorie filosofică nouă, ci din descoperirea unei metode noi. Esența noii metode este *analiza limbii*. Filosofia — după părerea lor — nu expune diferite enunțuri de conținut

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de Filosofie, 3400 Cluj-apoca, România

despre lume, aceasta fiind sarcina științelor de specialitate, ci se ocupă de limba, prin care se exprimă orice enunț de conținut.

A plasa în centrul atenției problema limbii este o trăsătură caracteristică a filosofiei burgheze din epoca contemporană. Ar fi o greșeală gravă să negăm importanța științifică și filosofică a acestei sfere de probleme, dar trebuie să vedem și faptul că restringerea obiectului filosofiei la această problemă unică implică pericolul renunțării la misiunea comprehensivă a filosofiei.

Au existat unele cauze bine determinate, științifice și sociale, care au făcut ca limba să devină dintr-un instrument al cercetării obiectul central al investigației filosofice. Ne limităm la menționarea doar a unora din ele.

Dezvoltarea rapidă a științelor de specialitate legate de limbă, la sfârșitul secolului trecut, a ridicat probleme filosofice noi. Pe lângă acestea, schimbarea petrecută în logica formală a făcut urgentă examinarea raportului dintre gândirea umană, care constă din concluzii abstracte, fixate într-o formă exactă, simbolică, și cea cu conținut concret, exprimată uneori în forma neprecisă a limbii comune. După cum am mai amintit, punerea nouă a problemei nu era numai necesară, ci a și dus la rezultate importante în dezvoltarea filosofiei.

Această cotitură a filosofiei burgheze a fost promovată și de faptul că idealismul și agnosticismul gnoseologic tradițional își sprijinea teoriile în general pe argumente psihologice. Spiritul științific al secolului nostru era însă nefavorabil concepțiilor abstracte referitoare la „suflet“ și „rațiune“. Prin elaborarea psihologiei experimentale psihologia însăși a făcut imposibile speculațiile de acest gen. Transpunerea argumentării filosofice de la psihic la limbă a asigurat idealismului o bază mai corespunzătoare spiritului vremii. Din punctul de vedere al temei noastre este important că tratarea limbii ca problema centrală a apărut prima dată la filosofii analitici englezi timpurii — Moore și Russell — și, nicidecum în mod întâmplător, ci ca o reacție la filosofii idealiste speculative. Filosofia lui Moore, al cărei conținut îl constituie apărarea teoretică a „simțului comun“ (common sense), s-a format într-o lungă serie de polemici, în primul rând în lupta împotriva „idealismului absolut“.

Deschizătorul de drumuri a fost fără doar și poate Moore, dar în curând i s-a alăturat și Russell¹.

Antipsihologismul și abordarea filosofică a formulării și a formelor lingvistice caracterizează deopotrivă filosofia analiticienilor și a pozitiviștilor logici.

Există însă și diferențe importante între reprezentanții celor două curente. Aceste diferențe s-au accentuat mai ales după cel de-al doilea război mondial, și astăzi produc deja adeseori polemici ascutite. Discuția se poartă în jurul întrebării care este obiectul și scopul analizei lingvistice și care-i sînt mijloacele. După părerea pozitiviștilor logici obiectul nemijlocit al analizei este *limba științifică*, iar analiticienii afirmă că

¹ Vezi în Autobiografia lui Russell. În lb. maghiară: Russell, *Önéletrajz 1872—1914*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970.

este *limba comună*. După părerea pozitiviștilor logici scopul analizei este o teorie comprehensivă a științelor, elaborarea unei logici și metodologii specifice științelor. Ei se ocupă mai puțin de filosofia tradițională, fiindcă o consideră inutilă. După părerea lor Russell a scăpat deja gândirea filosofică de acest balast de prisos. Cei mai mulți analiticieni contemporani au preluat însă de la Moore indiferența față de problemele de filosofia științelor și susțin părerea lui expusă și în autobiografia sa: „Nu cred că lumea ori științele mi-ar fi pus vreodată probleme filosofice. Probleme filosofice mi-au pus opiniile spuse despre lume și științe de către alți filosofi”².

După părerea filosofilor analitici teoriile filosofice tradiționale — în concepția lui Moore, de pildă, idealismul subiectiv clasic și eticile „naturaliste” — s-ar fi format în mod necesar din interpretarea greșită a anumitor particularități și reguli ale limbii comune. Moore crede — și în privința aceasta îi influențează pe analiticieni pînă astăzi — că sarcina filosofiilor constă în primul rînd în analiza precisă a enunțurilor de toate zilele. Folosită de Moore, analiza concepuală este un fel de tehnică fină și complicată, un mijloc eficace de a critica teoriile speculative. În al doilea rînd, ea este un procedeu prin care se pot defini conceptele filosofice de importanță hotărîtoare și se pot stabili interferențele dintre concepte. În al treilea rînd — și aceasta este cel mai important pentru Moore —, analiza este metoda filosofică prin care se poate clarifica corespondența — sau necorespondența — enunțurilor cotidiene și a celor filosofice, respectiv relația dintre filosofie și „simțul comun”. Moore aștepta de la analiza justă rezolvarea problemelor filosofice de către „simțul comun” și intenționa să răspundă prin analizarea enunțurilor cotidiene la problemele formulate de istoria milenară a filosofiei. În interpretarea lui Moore analiza este, în ultima instanță, legătura dintre filosofia și „simțul comun”, o metodă prin care problemele tradiționale ale filosofiei pot fi reformulate rațional în cadrul noii concepții a filosofiei și pot fi supuse judecății „simțului comun”. Aceste principii regularizante pot fi demonstrate pînă azi în filosofii analitice.

În sfîrșit, să amintim că după părerea pozitivismului logic mijlocul principal al rezolvării problemelor de teoria științelor este *logica matematică*, cu ajutorul căreia se poate crea o *limbă artificială*. Filosofii analitici contemporani în general neagă însă necesitatea acesteia și sprijinindu-se pe Moore afirmă că logica matematică — chiar dacă este un mijloc important — nu poate prezenta complet scheletul rațional al limbii, mai mult, prin simplificare exagerată poate distorsiona regulile lingvistico-logice adevărate.

Despre tipurile filosofiei analitice. Dezvoltarea filosofiei analitice se împarte în două faze esențial diferite. Prima fază a durat aproximativ de la începutul secolului al XX-lea pînă la începutul celui de-al doilea război mondial. Reprezentanții principali ai acestei faze sînt Russell și tînărul Wittgenstein. Aici se poate încadra și activitatea lui Moore. În acest timp i-au apărut operele lui de bază, între care și *Principia Ethica*,

² După W. Frankena: *The Philosophy of George Edward Moore*, Ed. P. A. Schlipp. Tudor Publishing Co., New York, 1952, pag. 14.

lucrare ce a exercitat o mare influență asupra formării filosofiei analitice. Cu toate acestea activitatea lui a pregătit mai mult ideile fazei a doua. Caracteristica primei perioade constă în faptul că filosofii analitici s-au străduit, cu ajutorul analizei limbii să sesizeze esența lumii iar analiza limbii au întrebuițat-o doar ca mijloc pentru formarea unei ontologii particulare. Aceasta îl caracterizează în parte și pe Moore. Și el dorea să răspundă la unele întrebări privitoare la spațiu și timp, subiectul uman ca individ și în plus, el căuta posibilitățile de răspuns și la unele probleme filosofice privitoare la „lumea exterioară“, ajungând la soluții neorealiste. Wittgenstein și Russell au folosit în această perioadă în mod considerabil mijloacele logicii simbolice. Pentru Moore aceasta nu este caracteristic. În perioada a doua filosofia analitică renunțase deja la elaborarea unei filosofii comprehensive. Ei nu mai considerau filosofia drept o teorie caracteristică, ci ca o *activitate* cu singurul scop de a înlătura confuziile în legătură cu întrebuițarea limbii. Reprezentantul cel mai de seamă al acestei perioade este Wittgenstein din perioada tîrzie. Lui i se alătură mai mult sau mai puțin generația mai tînără a filosofilor analitici, dar ei se leagă și de sfera de idei a lui Moore, combătîndu-l și ducîndu-l mai departe. El a exercitat o influență deosebit de importantă asupra cercetărilor metaetice. Fie că teoria lui este criticată, fie că ea este dezvoltată, oricum e recunoscută drept deschizătoarea de drumuri a eticii burgheze moderne³. După părerea lui W. K. Frankena probabil nici un moralist nu a exercitat în timpul vieții sale o influență așa de mare ca anti-moralistul Moore. Nu numai teorii filosofice, ci și curente etice și estetice l-au considerat drept maestrul lor. Oricum, în secolul nostru poate nici o carte nu a exercitat o influență comparabilă cu cea exercitată de *Principia Ethica* asupra eticii și axiologiei⁴.

Făcînd distincție între cele două faze și tipuri ale analizei filosofice, în literatura de specialitate se vorbește de analiza *reductivă*, respectiv *terapeutică*.

Condiții particulare. Stilul de gîndire. Moore se leagă de prima perioadă a filosofiei analitice întrucît el recunoaște în mod declarativ necesitatea creării unei imagini generale a lumii. El afirmă că filosofia este descrierea generală a Universului, drept imaginea unei totalități⁵. Moore nu a realizat acest scop. Făcînd abstracție de lucrările sale etice mai ample, el analizează în operele sale totdeauna o problemă filosofică specială, iar integrarea acestora într-o imagine unitară a lumii de fapt nu l-a interesat niciodată. Aceasta este fără îndoială un simptom al gîndirii burgheze contemporane, amplificat și de factura specială de gînditor a lui Moore. Anume, el era excelent în punerea întrebărilor și zgîrcit în răspunsurile la ele. Examinînd orice problemă filosofică, el era preocu-

³ În cartea consacrată analizei filosofiei lui Moore, L. Wittgenstein subliniază și această latură a filosofiei mooreene. L. Wittgenstein, *On Certainty*, Oxford, 1969.

⁴ W. Frankena, *op. cit.*, pag. 110.

⁵ G. E. Moore, *Some Main Problems of Philosophy*, London, G. Allen and Urwig, 1953. În introducerea lui Moore.

pat în primul rînd de întrebarea: în ce constă problema de fapt? El a procedat astfel, fiindcă și-a format o atitudine critică conștientă. Critica sa se îndrepta la început numai asupra „idealismului absolut“ sau „neohegelianismului“ anglo-saxon, apoi el a extins-o asupra întregii tradiții filosofice. N-a făcut excepție nici în cazul lui David Hume, deși Moore avea o poziție gnoseologică apropiată în fond de idealismul subiectiv, care avea repercurșiuni și asupra concepțiilor sale etice. El a elaborat teoria sa caracteristică a contemplației pentru a putea respinge sistemele speculative ale lui Berkeley și Hume, înclinate spre solipsism. Și în acest caz el a opus cerințele „simțului comun“ filosofiei speculative, a pus sub semnul întrebării sistemele speculative pe baza evidențelor cotidiene.

Prima lui încercare a fost critica „neohegelianismului“ englez. Cînd Moore și Russell au apărut pe scena vieții filosofice engleze, acolo predominau diferitele școli ale idealismului speculativ preluate de pe continent: în primul rînd „neohegelianismul“ lui Francis Bradley, John McTaggart și al discipolilor lor. Denumirea — deși îndreptățită în parte — este neprecisă, fiindcă gruparea se folosea de moștenirea spirituală a lui Kant, Fichte și Schelling, cel puțin tot atîta ca de aceea a lui Hegel. Denumirea „idealismului absolut“, îi exprimă mai fidel caracterul curentului. Acești gînditori au întrerupt tradiția multiseclară a empirismului britanic pe baza unei interpretări specifice a filosofiei clasice germane. Năzuința lor era crearea unei metafizici moniste idealiste. Argumentarea privitoare la esența spirituală a realității precum și învățăturile despre unitatea armonică ascunsă în dosul diversității aparente, despre absolutul care dizolvă orice individualitate, au devenit foarte populare în Anglia. Bradley și cercul lui au devenit aproape autocați — nu numai în Oxford și Cambridge, ci au pătruns întreaga viață spirituală a țării și au devenit cunoscuți și în Statele Unite. Acest triumf se explică prin faptul că ei au reușit să creeze o iluzie, conform căreia idealismul lor asigură o poziție „sublimă“ față de practicismlul îngust, și mai ales față de eticile utilitariste. Curentul a avut un succes mare nu numai între filosofi, ci și între literați și poeți, ca de exemplu T. S. Eliot, ba chiar și oameni de stat au luat poziție în favoarea lui. Russell declară în *Autobiografia* sa că și el a scăpat din „baia de aburi“ a idealismului german numai în jurul anului 1902, în primul rînd cu ajutorul lui Moore⁶.

Moore și Russell „s-au revoltat“ în numele simțului comun. Această cotitură într-adevăr a determinat pentru un timp îndelungat dezvoltarea filosofiei anglo-saxone. În primul rînd a fost restabilită legătura filosofiei engleze cu tradițiile empiriste predominante mai demult, dar a fost completată și modernizată metoda predecesorilor, într-o măsură apreciabilă pe baza antipsihologismului a criticatului Bradley. Moore a rupt-o cu felul de argumentare și demonstrație genetic al psihologiei speculative, caracteristic pentru Locke și discipolii săi. Metoda lui Locke se baza pe presupunerea că problemele gnoseologice și în general filosofice se pot rezolva prin examinarea originii psihice a „ideilor“. Moore ca

⁶ Russell, *op. cit.*, 226.

și Russell, a substituit felul psihologic de a privi lucrurile prin metoda analizei lingvistico-logice.

Atitudinea critică a lui Moore față de tradiție a transformat pentru el contextul gândirii filosofice întregi. Felul procedării nu este nou, doar mulți alți filosofi au elaborat la fel poziția lor pozitivă cu ajutorul polemicilor. Pentru Moore au prezentat însă importanță mai ales rezultatele negative ale criticii. El a schimbat funcția criticii în filosofia sa, făcând din critică aproape filosofia pozitivă de fond. În majoritatea cazurilor nici nu a vizat răspunsurile considerate false, ci mult mai degrabă punerile greșite ale problemelor. Cu alte cuvinte, filosoful englez consideră drept esența problemei nu faptul că gânditorii au dat răspunsuri greșite la întrebările milenare ale filosofiei, ci faptul că nu au examinat care este întrebarea. „Mi se pare — scrie în prefața operei *Principia Ethica* — că în etică, tot așa ca și în celelalte discipline filosofice greutățile și divergențele de păreri, de care este plină istoria sa, sînt în primul rînd urmările unei cauze simple, și anume că filosofii vor să răspundă la întrebări înainte de a stabili precis, ce anume este întrebarea la care doresc să răspundă”⁷. Cauza principală a discuțiilor sterile din care constă istoria eticii a fost faptul că filosofii care se înfruntau vorbeau despre întrebării *diferite*, ceea ce ei tratau drept o întrebare unică, ascundea de fapt mai multe întrebări, or, chiar din cauza aceasta un răspuns unic era imposibil. Una din urmările cele mai grave ale comasării unor probleme de caracter și tip diferit constă în faptul că adeseori se estompează limitele dintre filosofie și domeniile extrafilosofice, se prezintă drept filosofice probleme care de fapt nu sînt de competența ei, în timp ce în cazul unor probleme filosofice esențiale se stimulează căutarea unor răspunsuri de natură nefilosofică. Moore constată că mulți filosofi pun la îndoială adevărul unor afirmații cotidiene sau chiar științifice, fiindcă sînt de părere că a decide despre adevărul sau neadevărul acestor afirmații este sarcina filosofiei, sau cel puțin în aceeași măsură și a filosofiei ca a vieții de toate zilele sau a științei. Prin aceasta fac ca filosofia să pară o rivală a teoriilor științifice sau a convingerilor cotidiene, deși rolul filosofiei constă nu în îmbogățirea cunoștințelor noastre despre lume ci în aranjarea lor conceptuală.

Sarcina astfel formulată a filosofiei îl îmboldește pe Moore să se ocupe de analiza detaliată a întrebărilor. El însuși se sinchisește mult mai puțin de răspunsuri sau, în orice caz, a avut mai puțin succes în găsirea răspunsurilor adecvate. După părerea lui Frankena în aceasta a avut un rol cîntea de gânditor a lui Moore, scepticismul lui față de propriile sale teorii, inclinația lui spre autocritica ce îl îmboldea în tot cursul vieții sale să-și revizuiască părerile anterioare⁸. Dar această autocritică niciodată nu este completă. Moore niciodată nu și-a revizuit convingerea că sarcina filosofiei este numai aranjarea și clarificarea faptelor, tezelor și conceptelor cunoscute.

⁷ G. E. Moore, *Principia Ethica*. Cambridge, 1903 pag. VII.

⁸ W. Frankena, *A naturalista hiba*, In: *Tények és értékek*, Goudolat, Budapest, 1981. pag. 144.

CONVICTION AND PERSUASION IN THE "NEW RHETORIC"

ION COPOERU*

SUMMARY. — Approaching the attempt of the "new rhetoric" to go beyond oppositions between demonstration and argumentation, reason and belief, the study points to the unity of logic relying on the neorhetoric concept of audience — defined from a sociological and communicational perspective. This concept allows for substitution of gradual distinction between conviction and persuasion, for the demonstration—argumentation dichotomy and provides a better foundation for practical reasoning and the validity of norms.

Originating in Aristotle's *Topica*, whence it has taken over the distinction between "demonstrative" reasoning and the "dialectical" one, and particularly in his *Rhetorica* wherefrom the concepts of adhesion and audience have been borrowed, the "new rhetoric" defends reason against the constraints imposed to it by a whole philosophical tradition which, beginning with Descartes, advocates as rational, on the one hand, only what is answerable to scientific method and the demonstrations starting from clear ideas, on the other (1. pp. 2—5 and 3 p. 133 and 22). As regards logic, the new rhetoric upholds completion of the demonstration theory with a theory of argumentation (1. p. 13), which is to deal with the study of the proof means employed by socio-human sciences, philosophy, law.

In so doing, a dichotomy between demonstration and argumentation is brought about, that is the two domains of logic are seemingly separated. Thus, in his *Treatise of Argumentation* (1), a basic work for the neorhetoric, Chaim Perelman *et al* leave demonstration aside and dwell upon the "study of discursive techniques which allow for adhesion of minds to the theses appealing to them" (1. p. 5), i.e. upon argumentation. The above mentioned dichotomy is quite obvious when Perelman stoutly upholds the specificity of the juristic, practical reasoning as against the theoretical, demonstrative one (2. pp. 93—100).

This peremptory distinction has met with criticism of various perspectives by almost all neorhetorical exegetes. They either attack the thesis of non-formal character of the argumentative structures, or show that even the scientific thinking — that of the builder of axiomatical systems included — is argumentative (4. pp. 93—155). G. Vignaux blames Perelman for both reducing the argumentative phenomena to orator-audience interactions and bringing the argumentative theory closer to psychology rather than logic, restoring thus an undesirable opposition between demonstration and argumentation (5. pp. 66—9).

However, one of Perelman's philosophy-related aspirations is to overcome the oppositions that brought it to a deadlock (science and opi-

* University of Cluj-Napoca, Department of Philosophy, 3400 Cluj-Napoca, Romania

nion, irrefragable evidence and deceptive will, reason and conviction etc. (1, p. 676; 2, pp. 191—195 and 3, pp. 133—141). The criticism he makes of the evidence, — be it sensitive or rational — when showing that "nothing compels us to limit our study to a particular degree of adhesion characterized by evidence..." (1, p. 5), prejudices the very basis of demonstration theory. Therefore, the cohesion of the neorhetorical conception is to be questioned.

It is intended in the paper to offer a critical and selective account for the main neorhetorical theses, trying to prove the inner unity of some logic based on the theory of argumentation. That takes a stand within the context of contemporary concerns of re-elaboration of the logic starting from the openings furnished by the "new rhetoric" — particularly the overcoming of "logical pluralism" and the explanation of logical structures as forms of creative human subjectivity being aimed at —, considered under its concrete-historical and especially communicative aspects.

First, we should point out that the neorhetorical approach takes place on two levels: a rhetorical-philosophical place, which includes the basic rhetorical concepts (orator, audience, discourse) and is part of philosophical *problematique* of the rationality, and a rhetorical-analytical one, comprising the types of objects of the accords (facts, truths, assumptions, values, hierarchies, places) and the iterative description of the argumentative techniques, grouped around the procedures of connection and dissociation.

Of the basic rhetorical concepts, that of the universal audience plays a central part. "An argument that is addressed to a universal audience — the *Treatise* . . . says — should convince the reader of the restraining character of the given motives, of their evidence, and of their itemporal and absolute validity — independent of historical or local contingencies" (1, p. 41). The idea is more explicitly worded in *Droit, morale et philosophie*: "I do not see in it (i.e. in reason — our note) a faculty opposing other faculties of man; I conceive it as a privileged audience — a universal audience. The appeal to reason is but an attempt at convincing through discourse the members of this audience, an audience composed of what common sense terms rational human beings" (3, p. 63). Thus, the concept of a universal audience accounts for the theory of demonstration.

That is why, in the spirit of the "new rhetoric", an actually admissible distinction is that between *conviction and persuasion*. It is the basic distinction of the "new rhetoric" precisely because it defines the concept of audience: "We suggest that *persuasive* is an argument which claims no value but for a particular audience, and *convincing* — the one which is thought of obtaining the adhesion of any rational being" (1, p. 36).

As both conviction and persuasion have been defined through the concept of audience, a dichotomical opposition between them is impossible; there is a continuity between them, and so for reason and adhesion, for demonstration and argumentation. And, the way evidence

is incorporated by adhesion as one of its particulars, so demonstration should be defined as a particular mode of argumentation.

The couple conviction-persuasion proves to be extremely productive for what we intend to do. Related to the different types of audience (which Perelman defines it psychologically, communicatively and, especially sociologically) and serving as ground for the theory of demonstration and argumentation, respectively, the concepts of conviction and persuasion have particularly important consequences in the field of logic.

First, a logical and philosophical foundation is offered to the practical discourse. Since for the adherents of the "new rhetoric", if we are to ground the rationality of human options, decisions and actions — free and responsible — on no account the idea of evidence which lies at the basis of demonstration theory can be accepted, as it might be translated into constraint.

Second, the same concepts also solve the problem of validity (effectiveness) of the arguments. The opposition between the effective arguments, which determine the audience's adhesion, and those which ought to determine it disappears since effectiveness and validity are defined in relation to a certain audience. It is this audience that provides for the validity criterion, i.e. the norm (1, p. 613).

Also, taking into account that the author of the *Treatise*... considers that formal reasoning results from a simplification process which is impossible but under particular conditions, within some circumscribed and isolated systems (1, p. 260), we can conclude that the rhetorical-philosophical discourse of the "new rhetoric" succeeds in offering a unitary grounding for the two fields of logic (demonstration and reasoning), overcoming the opposition between reason and adhesion.

However, we should point out that Perelman takes too far the methodological distinctions between reasoning relative to truth and that relative to adhesion (1, p. 5). For that, he is not able to find a unique structure, invariable, for the deductive formal argumentations and demonstrations, failing to actually account for a unitary explanation of the human thought structures, although theoretically that is appropriately accounted for at the rhetorico-philosophical level of his outlook.

Acknowledgment. The author wishes to acknowledge Constantin Tomoaia-Cotișel's support in giving the English version of this paper.

REFERENCES

1. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, vol. I—II, P.U.F., Paris, 1958.
2. Chaim Perelman, *Droit, morale et philosophie*, Second edition, L. G. D. Y., Paris, 1976.
3. Chaim Perelman, *Sciences et philosophie*, in *Revue internationale*
4. Petru Ioan, *Logică și metalogică*, Ed. Junimea, Iași, 1983.
5. Georges Vignaux, *L'argumentation, Essai d'une logique discursive*, Libraire, Droz, Geneva, 1976.

CONSERVATISM AND NEOCONSERVATISM

OVIDIU ȘINCAI*

ABSTRACT. — The American conservatism is analysed as mentality of the contemporary capitalism, in the point of its nature of being more a state of spirit than a "classic" doctrine. Therefore, the distinction "conservatism-neoconservatism" comes out secondary, while the process of carrying some conservative values as to the presentday capitalist world features turns out essential.

There is a large diversity of opinions about Conservatism and Neo-conservatism; as they differ to a great extent, a key element for a pertinent discussion seems to be the correct defining of both concepts.

As a first observation, we have to underline the twofold meaning of the term Conservatism; it stands for an ideology, an elaborate political doctrine and concomitantly, it is "a frame of mind, an outlook, an attitude aiming at the preservation, the conservation of the existing state and order, the *statu-quo*, as well as aiming at keeping up the social system and the ideas and institutions of the past, in order to prevent renovations, progressive changes and, most of all, revolutionary ones"¹. We would define it more accurately by adding the interpretation of Conservatism as "the spirit of a policy and government"². With the advent of Reagan Administration in 1980 this meaning has had a strong practical basis in American political life.

Scholars dealing with this subject distinguish between "Conservatism" and "Neoconservatism". Concerning the latter, some authors consider that it indicates a non-Marxist socio-political conception which tries either to adapt old conservative ideologies to the present state or to support ideas which are conservative with respect to the contemporary demands of general social progress³.

All these distinctions obviate the debate on the present-day significance of Conservatism and its roots, all the more so since many scholars assert that Conservatism has little or no rational relevance to the modern world⁴; similarly, "the lack of a conservative ideal" is also posited⁵. Gordon K. Lewis definitely affirmed that a conservative philo-

* University of Cluj-Napoca, Department of Scientific Socialism, 3400 Cluj-Napoca, Romania

¹ Ovidiu Trăsnea, *Doctrină politică ale capitalismului contemporan, Studii critice*, Editura politică, București, 1977, p. 102.

² Marin Voiculescu (coordonator), *Doctrină politică contemporane*, Editura didactică și pedagogică, București, 1985, p. 130.

³ *ibidem*.

⁴ Francis G. Wilson, *The Anatomy of Conservatives*, in W. J. Stankiewicz, (ed.), *Political Thought since World War II*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964, p. 338.

⁵ Samuel P. Huntington, *Conservatism as an Ideology*, in W. J. Stankiewicz, *op. cit.*, p. 360.

sophy does not actually exist and so far, what has passed for it, „has been little more than a reaction against some of the more naïve or illogical assumptions of classical Liberalism. . . . Beyond that, it is difficult to see anything solid in the American "new Conservatism"⁶.

As far as the Romanian literature is concerned, it has been stated that Conservatism is no more than a synthesis either between traditional Conservatism and classical Liberalism, or of different conservative tendencies; as to the Neoconservatism, it is considered a systematic development of the above-mentioned synthesis that was done in the 1970s⁷.

Talking of American Conservatism — which is our main concern — some essential elements are to be pointed out. First, its relationship with state-monopoly capitalism; the consensus between Neoliberalism and Neoconservatism is embodied in a policy of strongly stimulated economic growth which is intended to maintain a state-monopoly platform; in a broad sense, the literature mentions the fact that the course of events since the early 1930s had turned the Republicans into neoconservatives (just as the Democrats had evolved into neoliberals), employing the power of government more energetically than in the past and trying to use this power to retain existing socio-economic relations⁸.

Second, mention should be made of Ovidiu Trăsnea's opinion that the evolution of democracy under "Welfare State" conditions is also a challenge for capitalism. Such being the case, Neoconservatism "embodies the struggle for reinforcing capitalist control over the democratic process"⁹.

Finally, another type of explanations looks upon Conservatives as most willing to "go it along" to resist whatever is labeled communism. There is a strong international thrust of American Conservatism, which is more ready to support military than economic, social, or political solutions to U.S. problems abroad¹⁰.

We think that one another problem worth discussing is the chronology of Neoconservatism. It was already indicated that the mid — 1970s is regarded as the moment of emergence of this Neoconservative synthesis¹¹. Furthermore, some studies express the opinion that this mo-

⁶ *Twentieth-Century Capitalism and Socialism: the Present State of the Anglo-American Debate*, in W. J. Stankiewicz, *op. cit.*, p. 311.

⁷ see Ovidiu Trăsnea and Ioan Stănescu, in *Criza ideologiei burgheze contemporane, expresie a crizei generale a capitalismului*, in „Era socialistă”, LXVI, nr. 1, 1986, p. 26, 29; *Capitalismul anilor '80, apologie și realități*, in „Era socialistă”, LXVI, nr. 17, 1986, p. 37; Lupu Ion, *Teorii apologetice despre „revitalizarea” capitalismului și realitățile contemporane*, in „Era socialistă”, LXVI, nr. 12, 1986, p. 29.

⁸ N. Sivachyov, E. Yazkov, *History of the USA since World War I*, Progress Publishers, Moscow, 1976, p. 277—278.

⁹ Ovidiu Trăsnea, *Contradicțiile politico-ideologice ale „capitalismului conservator”*, in „Era socialistă”, LXVI, nr. 6, 1986, p. 33.

¹⁰ Frederick G. Dutton, *Changing Sources of Power, American Politics in the 1970s*, McGraw-Hill Company, New York, 1971, p. 191.

¹¹ the same idea in G. h. Lencan Stoica, *Criza „statului social” și interesele marelui capitol*, in „Lumea”, nr. 36 (1191), 4 septembrie 1986, p. 18—19.

ment is to be placed in the 1930s. The issue involves a matter of principle, concerning the way of understanding American Conservatism. 11.

In an attempt to systematize the various approaches to Conservatism, Samuel P. Huntington states that there is an *aristocratic theory*, pertaining to conservatism as the ideology of a single and specific historical movement: the reaction against the French Revolution. Another approach does not connect Conservatism with any particular social group or historical situation. It is what Huntington calls the *autonomous definition*, which views Conservatism as an autonomous system of ideas generally valid. This system is defined in terms of universal values such as justice, order, balance and moderation, and it is obviously popular among the new Conservatives. Finally, the *situational definition* holds Conservatism as an ideology arising out of a distinct but recurring type of historical situation in which a fundamental challenge is directed at established institutions. "Thus, Conservatism is that system of ideas employed to justify any established social order, no matter where or when it exists, against any fundamental challenge to its nature or being, no matter from what quarter. The essence of Conservatism is the passionate affirmation of the value of existing institutions. This does not mean that Conservatism opposes all change. Indeed, in order to preserve the fundamental elements of society, it may be necessary to acquiesce in changes on secondary issues"¹².

If we accept the situational definition — which, as a matter of fact, is Huntington's preferred definition, which he buttresses with strong arguments — then Conservatism might be defined as a "positional ideology", describing a certain relation of forces and developed to meet a specific historical need.

Working from the premisses in Huntington's study, one may bring out the valuable idea offered by Everett Carl Ladd, jr. — namely, that in the New Deal and after — New Deal period, up to the 1940s, two main processes occurred: first of all, American political parties evolved toward Liberalism (the Democratic Party) and Conservatism (the Republican Party), with the Democrats as a coherent programmatic opposition to the conservative Republican Party. Furthermore, intra-party divisions led to a "conservative coalition" of Conservative Republicans and Southern Democrats, which made its influence felt, after Roosevelt's second election, in votes on crucial pieces of legislation¹³.

What caused this? E. C. Ladd, jr. suggests that "liberal vs. conservative came into frequency American political parlance for the first time in the 1930 as a way of describing a type of conflict that gained centrality only when the United States *emerged from the enterprise of a industrial nation-building into mature industrialism*"¹⁴ (author's italics).

¹² Samuel P. Huntington, *op. cit.*, p. 357.

¹³ see Everett Carl Ladd, jr., *American Political Parties, Social Change and Political Response*, W. W. Norton and Company, Inc., New York, 1970, p. 209—212.

¹⁴ *ibidem*, p. 203.

A connection should be made with Marxist economic theory on the matter of the „secular cycle“ and the transition to state — monopoly capitalism¹⁵. We consider that the distinction Liberalism — Conservatism in the 1930s indicated that there was a deep process aimed at accommodating both the capitalistic economy and society to the new conditions following the Depression.

The change was a qualitative one (suffice it to draw a parallel between America in the Depression period and the present-day America, as Fr. G. Dutton did¹⁶) and it led till the 1960s to a long period of liberal policy which coincided with an ascendent phase of the secular cycle. During the Depression — a stagnant period which prepared the transition to the state-monopoly capitalism — Conservatism illustrated the position of the old political class of entrepreneurial businessmen which aligned itself squarely against change and resisted the efforts of groups of lower socio-economic status to achieve a more equitable distribution of the values and fruits of industrialism and to assume a larger role in American social, economic, and political life¹⁷.

As mentioned above, the distinction between liberals and conservatives was associated with the emergence of a conservative coalition, whose prerequisites are to be found in the system's functioning. In E. C. Ladd, jr.'s words, a long-time successful economy appears as a success of the system and thus leads to the acceptance of the existing institutions and a general confidence in the system's capacity. "When political institutions are able to persist they develop a type of legitimacy borne of habituation. . . . Confidence in the system, support for the core political institutions and process — these are ingredients in a markedly conservative culture"¹⁸.

This is the environment which favoured the appearance of a conservative common man, whose features Robert Lane depicted as follows: "he is not opposed to change, does not take a dim view for human nature (for the most part), has no love of tradition and, although not equalitarian, does not stand for a social hierarchy, either; these are not the ingredients of his conservatism. But he is conservative in the sense that he has no program for structural change in society, he is markedly loyal to the prevailing system of government, believes in private property and capitalism, holds that he is living in a moral order where people get pretty much the rewards and punishments they merit, and assumes the general responsibility for his own fate"¹⁹.

The American political parties felt the influence of these general trends. They have never been instruments for effecting social change, but they tried to mediate among various demands on behalf of regime stability and system maintenance. The American political party "is a

¹⁵ see this matter in Tudorel Postolache, *Capitalismul monopolist de stat*, Editura politică, București, 1975, especially chapter IV.

¹⁶ *op. cit.*, p. 3.

¹⁷ E. C. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 204.

¹⁸ *ibidem*, p. 40—41.

¹⁹ Robert Lans, *Political Ideology*, quoted in E. S. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 41.

type of party which is inherent slow in reflecting and responding to social change. In terms of the larger political system, the parties are conservative²⁰.

This is the background for a further analysis of American postwar Conservatism. It makes obvious that the main matter in the 1960s is the strengthening of conservative-liberal ties. "The old liberals are the conservatives of today", is stated²¹. The approach, which tends to blur the doctrinal differences between Conservatism and Liberalism, is the proof of a deep social change.

Theodore Lowi noted that statesmen simply no longer disagree about whether government should be involved. „Obviously — he stated — the liberal-conservative dialogue made no sense after the establishment of the principle of positive government“²². At the same time, in the 1970s, to an even greater extent the system itself refused to open up more to change. Neither the Democrats, nor the Republicans have either proposed or pragmatically worked out an effective strategy to provide a significantly larger public role and fresh institutional arrangements for the social groups which are stirring. "Instead, those groups have simply been told again and again to work within the system“²³.

All these circumstances made natural this approach. As Gordon K. Lewis asserted, it is difficult to say whether Clinton Rossiter, for instance, is conservative or liberal, just by virtue of his *Conservatism in America*. The great dilemma of conservatism is that if it is to be more than simply a romantic nostalgia for traditions which are not genuinely American, it appears simply as a reiteration that there must be a conservation of liberal values²⁴.

Moreover, these changes extended to the level of political parties. Since the Congress and the presidency are separate centers of power with substantial autonomy, political parties divided in "congressional" and „presidential“ wings, which go to the length of differing ideologically. The conservative coalition between Southern Democrats and congressional Republicans remained in force; what is more, these *intra-party* differences and divisions came to blur *inter-party* differences: "The Democrats were the liberal party with a powerful conservative wing in Congress. The Republicans were the more conservative party, with a moderate wing ascendant in presidential politics. On the other hand, presidential Republicans and congressional Democrats were not polarized ideologically“²⁵.

This trend was stimulated during the Eisenhower years, with Republicans largely continuing the programs of the New Deal and the Fair

²⁰ E. C. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 307.

²¹ Carlton Clymer Rodee, Totton James Anderson, Carl Quimby Christol, *Introduction to Political Science*, 2nd edition, McGraw-Hill Book Company, New York, 1967, p. 179.

²² *The End of Liberalism*, quoted in E. C. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 264.

²³ Fr. G. Dutton, *op. cit.*, p. 6.

²⁴ Gordon K. Lewis, *op. cit.*, p. 312.

²⁵ E. C. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 224.

Deal; the Kennedy and Johnson Administrations followed the same path; so, in contrast to Roosevelt's and Truman's attempt to sharpen the differences, this change in emphasis appears as one of the most revealing political developments of the post-war period²⁶.

As was expected, there are certain differences between the ideology and politics of the two conceptions. The Democrats, for instance, are more energetically resorting to the governmental mechanism, in dealing with each and every socio-economic problem. Nor did the Republicans ignore governmental power, but, in contrast to the Democrats, they endeavoured to use the state institutions to launch an offensive against the gains won by the working people during the New Deal period rather than to press on with liberal social reforms²⁷. Differences are also evident as far as the state's rule is concerned — thus, the conservatives are inclined to the rule of an elite; if the good society requires a proper balance of competing demands, liberals see this balance as threatened by the acquisition of power and privilege by some elite, and conservatives by popular infringement on the elite²⁸.

Nevertheless, these differences are not fundamental; they refer to the methods of rule rather than to its aims. We are reminded of Tudorel Postolache's discussion of the secular cycle to underline that the 1970s are significant from this point of view, since they represent the beginning of the new descending phase of the secular cycle.

We do not suggest that a rigid relationship may be traced between the two processes, we have referred to, for example, the conservative-liberals approach and the beginning of the descending phase of the secular cycle; actually, the latter is not well defined as to the length of time; it oscillates around 20 or 30 years.

In the same time, however, some economic and ideological evolutions must be taken into account. After 1967, the economic growth rate of the USA is evidently descending, while the boom in the mid-1970s will be modest. Ideologically, there is a lack of credibility for all the directions which were known as „Welfare State“ — and that put an end to the optimistic and euphoric frame of mind of the preceding boom period. At this very moment, Conservatism is challenged again, but not by a different opinion; this time the contestation comes from the society. Economic growth was, to the same extent, an aim for both parties, with neoconservatives employing neoliberal methods. There is a new kind of problems confronting the society in the 1970's. The affluence, which was central in the ideology of the "Affluent Society", altered the patterns in social conflict, but did not produce an end of conflict or even necessarily reduced its intensity²⁹.

The emergence of a new generation unsettled still further the now-traditional liberalism; the young people "see the long-dominant liberal

²⁶ Fr. G. Dutton, *op. cit.*, p. 5.

²⁷ N. Sivachyov, E. Yazkov. *op. cit.*, p. 198.

²⁸ E. C. Ladd, jr., *op. cit.*, p. 203.

²⁹ *ibidem*, p. 254.

politics of compromise and consensus as the real engine of the existing order — the *status quo* of slow change, in a world of technological era demanding radical change to meet profoundly new conditions³⁰. Better educated than the previous generations, the young people are likely to be more liberal when social problems are concerned. It does not mean that they are more politically liberal — for their reaction against Liberalism turns many of them into conservatives; instead, their liberalism refers to a relatively more receptive attitude toward ideas, more moderation in opinions and less resistance to change and experimentation³¹. It is only an example, but it is suggestive of the new quality of the challenge to the system.

This is the ideological environment which will bring about Neoconservatism. We have not been able to detect a consistence in using the term "Conservatism" and "Neoconservatism". Still, if there is an attitude, a spirit that is *conservative*, dating from the time of the New Deal, then in the 1970s we are faced with a *neoconservative* reaction as a response to the new problems confronting capitalist society. Samuel P. Huntington offers a whole program for this perspective.

There are, according to Huntington, many shortcomings of Neoconservatism, which is not quite sure what it wants to protect, from what meance and which eventually wastes its efforts in trying to trace a conservative intellectual tradition in America. But "the New Conservatives' search for forzealers merely reflects their own uncertainty of purpose, role, and identity. They seek to conserve an allegedly intellectual tradition which does not exist rather than institutions which do exist"³².

It is exactly here that the possible role of Conservatism emerges. Considering that its very nature as institutional theory prohibits permanent alignments or oppositions to other theories, under certain historical conditions, it can become necessary for the defence of liberal institutions. Thus its real enemy is not Liberalism, but extreme radicalism of whatever ideological colouring.

In this case, the only menace to America comes from Communism and Soviet Union. This makes it necessary that the liberal institutions of America should be defended by those who believe in them, and in Liberalism; liberals should be the conservatives of America today. "Today... the greatest need is not so much the creation of more liberal institutions as the successful defence of those which already exist. This defence requires American liberals to lay aside their liberal ideology and to accept the values of conservatism for the duration of the threat"³³.

³⁰ Fr. G. Dutton, *op. cit.*, p. 60.

³¹ Willian A. Rosenbaum, John W. Spanier, William Burris, *Analyzing American Politics, A New Perspective*, Wadsworth Publishing Company, Inc., Belmont, California, 1971, p. 153.

³² Samuel P. Huntington, *op. cit.*, p. 372.

³³ *ibidem*.

Consequently, we think that the problem is not so much that of a "classical" doctrinaire conception as a state of mind specific to today's capitalist world. Furthermore, if we take as reference the attitude toward the liberal values, then we can distinguish between Conservatism and Neoconservatism; however, from the perspective of its social function, such a distinction seems otiose, for we have to do here with a large conservative current which is dominant and whose values are imposed as pre-eminent social values.

GENEZA MIȘCĂRII ECOLOGISTE

KOMÁROMI BÉLA*

ABSTRACT. — *Genesis of the Ecologic Movement.* The report falls with the exigency to undertake a detailed analysis, open to some non-marxist mastermind orientations, to grasp in their spiritual profile both their theoretical limits and the features by which they acquire progressive characteristics. The ecological movement belongs to the pleiad of new progressive and democratic social-political movements, that started in the 70's particularly descending from the youth social movements. Despite this movement poses deliberate restraints from ideologization, there is though an ecological literature which anticipated its outbreak on the scene of political life. Among the contributors to the shaping of an ecological thinking cited are: Barry Commoner, E. F. Schumacher, Ivan Illich, André Gorz. The interest in the activity of the "greens" is raised by their organizing in political parties in some developed capitalist countries, by the electoral success they have scored, as well as by some efficient intervention they have made on government policies.

În peisajul politic al celor mai dezvoltate țări capitaliste industrializate și-au făcut debutul începînd din anii șaptezeci, o serie de noi mișcări social-politice cu caracter democratic, antiimperialist și antimonopolist, care vin să consolideze opoziția „totală” față de ordinea socială întemeiată pe exploatare și asuprire. Analizînd această realitate a epocii noastre, documentele Partidului Comunist Român arată că, acționînd unite, masele populare, forțele sociale progresiste vor asigura accesul omenirii spre o lume a egalității, dreptății și păcii. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., a arătat la cel de-al XIII-lea Congres: „Evenimentele din ultimii ani au evidențiat cu puterea faptelor că politica de destindere, pace și colaborare internațională nu poate fi menținută și consolidată decît prin lupta permanentă a forțelor progresiste, antiimperialiste, a popoarelor de pretutindeni”.

În analiza acestor mișcări însă va trebui să procedăm în mod nuanțat, evitînd etichetările globale, evidențînd trăsăturile progresiste, democratice, alături de care să surprindem fără prejudecăți limitele, viziunile înguste și confuze, sau chiar pozițiile și tendințele retrograde. Din documentele partidului nostru, din numeroasele dezbateri din literatura noastră social-politică se desprinde cu claritate exigența spiritului critic în analiza unor curente și orientări de inspirație nemarxistă, necesitatea adoptării unei atitudini constructive în confruntarea mondială de idei. Situarea pe poziții deschise, receptive, renunțarea la atitudinile exclusiviste și unilaterale în abordarea problemelor, argumentarea exersată și convingătoare, ne va ajuta în fundamentarea teoretică a propriilor adevăruri. Iar identificarea diverselor convergențe și afinități, studiul obiectiv și diferențiat al mișcărilor, tendințelor și orientărilor ce compun tabloul

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de Socialism Științific, 3400 Cluj-Napoca, România

policrom al societății contemporane, se va constitui ca o modestă contribuție a frontului nostru ideologic la făurirea acelei unități a forțelor antiimperialiste la care cheamă președintele republicii noastre, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Afirmarea noilor mișcări democratice se leagă în primul rînd de criza moral-politică-spirituală-valorică a lumii capitaliste, de cursa aberantă a înarmărilor, efectele necontrolate — desconsiderate ale aplicării tehnologiilor moderne și deteriorarea spectaculoasă a mediului înconjurător, de responsabilitatea forțelor democratice și progresiste față de viitorul omenirii. În plan politic mai apropiat, tendințele definite adesea sub titlul de „neocorporativism“, pun din ce în ce mai mult sub semnul întrebării valorile tradiționale ale democrației burgheze pluraliste, și marchează eșecul statului „social“ sau al „bunăstării“. Persistența și agravarea unor procese, precum: transferul centrului de greutate al puterii de la organele reprezentative și partide, asupra guvernării, a organelor executive și a organismelor consultative de specialitate; proliferarea luării deciziilor prin ignorarea instanțelor publice ale democrației; deplasarea dinspre problemele politice în direcția deciziilor administrativ-tehnocrate; neluarea în seamă a intereselor categoriilor sociale neorganizate (consumatori, femei, bătrîni etc.); impersonalitatea crescîndă a conducerii și responsabilității politice; lipsa de transparență a problemelor, manipularea opiniei publice — toate acestea atrag în mod justificat critica și protestul diverselor mișcări sociale¹. În afara cadrului organizat tradițional al sistemului politic burghez s-a descătușat o gamă largă de forțe politice neintegrate. Ne găsim în fața unui potențial contestatar puternic, ce întrunește un front larg de forțe social-politice: mișcarea ecologistă, mișcarea de pace, reprezentanții inițiativelor cetățenești, mișcarea feministă, grupurile de acțiune constituite în interesul soluționării unor chestiuni comunale, mișcările etnice regionaliste, grupuri ce militează în interesul aplicării unor tehnologii alternative și pentru adoptarea unui mod de viață alternativ. Între toate acestea există o complexă interacțiune și între-pătrundere, legături și suprapuneri ce duc pe alocuri pînă la confundare. Pentru primele două, este avansată chiar opinia, că acestea ar fi inseparabile, după cum se pronunță organizația internațională „Greenpeace“, sau după cum sugerează jocul de cuvinte „ecopax“ în titlul unei culegeri de studii vest-germane.

Sesizarea acestui evantai de mișcări social-politice „noi“ ne pune față-n față, pe de o parte, cu experiențe realmente inedite (inițiative cetățenești, inițiative pentru lumea a treia, ocupanți de imobile, și mai ales mișcarea alternativă), iar pe de altă parte, cu reluarea pe un plan calitativ superior, înnoirea din temelii a vechilor mișcări similare (noua mișcare pentru pace, noua mișcare feministă, mișcarea ecologistă). Oricum, noile mișcări democratice nu au apărut *ex machina* pe scena vieții politice. Geneza lor mai îndepărtată poate fi surprinsă în general în con-

¹ *Sistemul politic al capitalismului contemporan*, Coord. Ovidiu Trăsnea, Marin Neagu, Ed. politică, București, 1984; *Confruntări în gîndirea politică contemporană*, Studii critice, Coord. Ovidiu Trăsnea, Ed. politică, București, 1982.

textul destrămării faimoaselor mișcări sociale ale tineretului din anii șaizeci: noua stîngă, mișcările studențești și mișcările contestatare zise și contraculturale. După refluxul mișcării de tineret, cadrele acestora și-au continuat activitatea pe un al doilea front, așteptînd relansarea cursului spre revoluție. Parte dintre aceștia s-au integrat ulterior în cadrul mișcării ecologiste, alții s-au orientat spre mișcarea alternativă, mișcarea feministă, mișcarea pentru pace, și au fost unii care au luat calea orientărilor de extremă stîngă, înrolîndu-se în grupări teroriste; în fine, se mai semnaleză și un filon de descendență în direcție opusă: cea a noii drepte².

Existența și afirmarea acestor mișcări arată că în statele capitaliste industrializate, contradicția fundamentală a societății este completată cu noi configurații de contradicții, respectiv contradicțiile noi dobîndesc o pondere mai deosebită. Conform observației unor analiști ai noilor mișcări sociale, acest fenomen este legat de un așa-zis proces de „segmentare” al societății burgheze, precum și de o mutație a conștiinței în direcția unei gîndiri „postmateriale”. Prin „segmentare” se desemnează efectele socialmente dezintegratoare ale modernizării economice, respectiv scindarea societății în „nucleu” și „periferie” (muncitor și șomer, calificat și necalificat, autohton și imigrant). Purtătorii așa-ziselor valori „postmateriale” ar fi în această viziune păturile sociale cu pregătire superioară, angajate mai ales în sfera diverselor funcții publice. În concepția lui Ronald Inglehart, valorile „postmateriale” (o nouă calitate a mediului înconjurător, o cultură superioară, statut egal pentru femei și diversele grupuri minoritare, democratizarea vieții politice) ar fi alternativa pentru societatea fundamentată pe valori economice, pecuniare, mercantile. Aceste valori ar fi sursa proliferării noilor mișcări orientate asupra „unei singure teme” (single issue). Iar André Gorz consemnează pe marginea afirmării mișcărilor ecologiste și de pace, că s-a și constituit o nouă cultură, pe care o definește drept „postcapitalistă” sau „postmaterială”. În fine, toate aceste procese ar comporta în viziunea lui R. Inglehart, desfășurarea în Europa Occidentală a unei „revoluții silențioase”, prin care sistemul de valori „postmaterial” va lua treptat locul celui vechi³. Existența și afirmarea la scară internațională a acestor mișcări, este o dovadă a faptului, că societatea nu se mai resemnează să fie obiectul pasiv al politicii, că ea dorește să-și spună cuvîntul în legătură cu problemele legate de viitorul ei.

Referindu-ne mai îndeaproape la geneza teoretică a gîndirii ecologiste, reținem că această problematică a fost adusă la ordinea zilei în literatura de specialitate a ultimelor două decenii prin sesizarea unor consecințe neprevăzute ale revoluției tehnico-științifice, ale aplicării tehnologiilor moderne, prin alertarea opiniei publice științifice cu privire la degradarea mediului înconjurător și posibilele consecințe ale acesteia în perspectivă. Literatura ecologică elaborată pe marginea unor asemenea

² Elena Zamfirescu, *Noua stîngă între contestație și revoluție*, Ed. politică, București, 1982; Mihai Steica, *Tineretul occidental: aspirații și realități*, Ed. politică, București, 1982; Fred Mahler, *Tineretul lumii occidentale în anii '80*, în „Era socialistă” 10, 1983, p. 35—38.

constatări, a cunoscut un proces de „politizare“, întrucît s-a izbit *volens-nolens* de necesitatea intervenției instituționalizate pentru prevenirea degenerării în continuare a situației. În general însă nu există o corespondență directă între literatura ecologică, teoriile ecologice și mișcarea ecologistă. Constatările științei sînt doar o parte dintre sursele de inspirație ale mișcării pentru protecția mediului. De altfel mișcarea ecologistă manifestă rețineri deliberate față de ideologie și față de orice fel de teoretizare, precum și față de instituționalizarea, birocratizarea mișcării. În centrul atenției lor se situează practica, ei nu se consideră a fi vehicule ale unor utopii, ci reprezentanți autentici ai realității.

Ecologia a plecat din contextul biologiei și al altor științe ale naturii, dar începînd din anii șaptezeci s-a apropiat cu tot mai mult interes de problematica științelor sociale, fără a putea asimila îndeajuns teoria și metodologia specifice acestor științe. Din moment ce pășesc pe tărîmul criticii sociale și politice, al elaborării de soluții, ecologiștii vor trebui să urmeze regulile de joc specifice acestor domenii. Aici nu se mai pot complăce în analiza „imparțială“ a faptelor, întrucît aici se confruntă poziții social-politice deosebite, iar protagoniștii trebuie în mod inevitabil să se pronunțe de o parte sau de alta. Se pot decela în linii mari trei tipuri de teorii ecologice, respectiv etape de dezvoltare a acestora. Într-o primă fază, terenul a fost dominat de biologi și viitorologi, care au elaborat teorii prospective și modele globale, sugerînd concluzii și soluții politice cu caracter general. Dintre analizele de acest gen se detașează cîteva demersuri devenite notorii, precum primul raport către Clubul de la Roma: *Limitele creșterii*, sau cartea lui Barry Commoner: *Cercul care se închide*. Lista lucrărilor de acest gen este deosebit de bogată, ea fiind de fapt deschisă, întrucît elaborarea și aducerea la zi a studiilor privind starea mediului înconjurător rămîne la ordinea zilei⁴.

Spre mijlocul anilor șaptezeci parvine în prim plan tema tehnologiei alternative și a modului de viață alternativ. Optica globală este substituită printr-una mai concretă, și se concretizează ceva mai clar și soluțiile social-politice preconizate. Această abordare concluzionează că actualele tehnologii („dure“, „destructive“, „agresive“) pun în pericol existența societății industriale, iar pentru supraviețuirea omenirii este nevoie de elaborarea unor tehnologii alternative („nonviolente“, „radicale“, „blînde“, „elastice“, „moi“ etc.) și a unui mod de viață alternativ. Teoriile tehnologiei alternative au fost elaborate în contextul activității unei largi mișcări alternative și a inițierii unui sector economic alternativ (opus celei monopoliste). Pe de altă parte există o literatură alternativă deosebit de diversă, care ne oferă o imagine amănunțită asupra modului

³ Ronald Inglehart, *The Silent Revolution in Europa: International Change in Post-Industrial Societies*, în „American Political Science Review“, 69, 1975, p. 28, cf. Szabó Máté, *Zöldek, alternativok, környezetvédők*, Gondolat, Bp., 1985, p. 211—213.

⁴ *The Limits to Growth*, Universe Books, N. Y., 1972 (*Limitele creșterii*, vers. în limba română, f. ed.); Barry Commoner, *Cercul care se închide*, Ed. politică, București, 1980; Constantin Vlad, *Creștere și valori*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1980.

de viață alternativă, soluții și detalii pentru cele mai variate aspecte ale vieții cotidiene.

Unul dintre cei mai marcanti promotori ai acestei orientări este E. F. Schumacher, care a fost numit de Th. Roszak „un Keynes al societății postindustriale“. Acesta a elaborat teza — *Small is Beautiful*, adică ceea ce este mic, e minunat, totul trebuie ordonat după dimensiuni umane. Metaforic vorbind, ideea este o reluare a butadei lui Protagoras, conform căreia: „Măsura tuturor lucrurilor este omul“. În lumina acestei analize, în urma procesului de creștere nu mai pot fi stăpânite problemele social-politice. Odată cu dilatarea dimensiunilor crește implicit și dezintegrarea, sint ignorate periferiile etc. Este de dorit ca toate unitățile sociale să fie relativ mici și stabile. Creșterea nelimitată nu poate fi tolerată pînă cînd distruge întregul.

Schumacher întreprinde o analiză comparativă, în care opune economiilor precapitaliste din lumea a treia pe cea a societății industriale, în care piața, activitatea economică s-a desprins de controlul instituționalizat al sistemului socio-cultural. Această perspectivă se înrudește cu demersul lui Karl Polányi, în care se face distincție între economia „integrată“ a societăților tradiționale, și piața „destructivă“ desprinsă de contextul social al societății capitaliste. Sarcina ar fi „reintegrarea“ socială a pieței, și elaborarea unei metaeconomii, care să depășească limitele opticii economice. Potrivit soluției sugerate de Schumacher, societățile industriale moderne ar trebui să adopte în locul actualei „gigantomanii“, tehnologii mai reduse, umane, nonviolente. Este nevoie de instituirea unei „economii duale“, în care preponderența marilor unități să fie înlocuită de echilibrul relativ al unităților mari și mici. Apare aici și teoretizarea descentralizării economice și politice, idee care este considerată a fi drept principiu și valoare social-politică directoare a mișcării ecologiste și alternative⁵.

Un alt reprezentant de notorietate al gândirii alternative este Ivan Illich. Acesta consideră că este nevoie să stabilim un raport firesc, „trăibil“, în proporții umane dintre om și mijloace. Societatea viitoare, în care tehnologia va servi omul și nu managerii, în care marile organisme ierarhizate intră în declin, iar individul și colectivitatea își cîștigă autonomia, este definită drept societate a *convivialității*. În acest concept elaborat de Illich se întrepătrunde tehnologia și societatea; aceasta este o societate a mijloacelor rațional și responsabil limitate; tehnologia aplicată, mijloacele sînt ele însele conviviale. Pe de altă parte, este nevoie de făurirea unui mod de viață și sistem politic, ce asigură controlul politic direct (nu prin reprezentanți) al societății asupra mijloacelor. Această sarcină este deasemenea în tangență cu ideea larg vehiculată în mișcarea

⁵ E. F. Schumacher, *Small is Beautiful. Economics as if People Mattered*, N. Y., 1973, cf. Szabó M., *op. cit.*, p. 28—30; Polányi Károly, *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Bp., 1976.

ecologistă și în cea alternativă despre autonomia individului și spiritul de echitate socială⁶.

În fine, un fel de punct culminant al procesului de politicizare al literaturii ecologiste, este elaboratul teoretic care se vrea a fi strategie politică, prezentându-se în fața mișcării cu oferta formulării de proiecte și soluții practice. În pofida existenței posibilității, aici nu se produce unirea ideologiei cu mișcarea. Relația dintre teoreticieni și mișcarea ecologistă rămâne ocazională, incidența tezelor teoretice asupra mișcării este infimă. Deși oamenii de știință sînt cunoscuți și apreciați în rîndurile mișcării, aversiunea față de teorie și ideologie a ecologiștilor își spune și de această dată cuvîntul. Dintre protagoniștii acestei faze de dezvoltare a gîndirii ecologiste va putea fi citat André Gorz, care a debutat în rîndurile noii stîngi franceze, pentru a se ralia mai tîrziu mișcării pentru protejarea mediului. Acesta procedează la o critică a birocrației și centralismului excesiv, al hipertrofierii rolului statului și concomitent al reducerii controlului social asupra complexului etatist. Sub presiunea crescîndă a statului se diminuează rolul nivelului comunal, autoconducerea socială este inexistentă. Gorz și-a sintetizat ideile în lucrarea: *Rămăș bun de la proletariat*, în care avansează și dezbate pe larg două concepte de referință: „proletariatul postindustrial“ (armata șomerilor, chemată să făurească noua societate ferită de crize — în mod evident o reminiscență marcuseană), și „societatea duală“ (care se referă la posibilitatea aducerii în echilibru a sferei autonome a libertății și a sferei heteronome a necesității, la descentralizarea și democratizarea sferelor heteronome ale economiei și statului)⁷.

Toate aceste antecedente teoretice, sau mai bine zis reflecții teoretice despre ecologism își au limitele lor. Cele mai frecvente obiecții la adresa acestora invocă o doză de utopism și romantism, precum și anumite accente de inspirație anarhistă. Dar pe lângă aceste filiații strigătoare, va trebui să ne reținem atenția și influența liberalismului (antietatismul, autonomia individului și a colectivității, libertatea spirituală și politică), a gîndirii conservatoare (diversitatea, preamărirea culorilor locale, a formelor precapitaliste, predilecția pentru „simplitate“), precum și a orientărilor socialiste, inclusiv a marxismului (tendința spre o nouă societate, schimbări radicale, antimonopolismul, critica alienării umane, emanciparea omului). Aceste teze și trăsături se vor regăsi în forme mai concrete, mai pragmatice și în cadrul mișcării ecologiste. Această mișcare a cunoscut pe plan internațional o evoluție ascendentă, cîștigînd aderenți și incitînd opinia publică mondială prin activitatea ei. În unele țări, mișcarea a trecut chiar printr-un proces de maturizare, ajungîndu-se

⁶ Hubert Hannoun, *Ivan Illich sau școala fără societate*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1977; Vasile Pilat, *Pesimismul tehnologic — expresie a crizei ideologiei burgheze*, în „Era socialistă“ 2, 1980, p. 43—46; Ioniță Olteanu, *Noi valențe ale unor vechi interdependențe*, în „Era socialistă“ 4, 1985, p. 40—42.

⁷ Elena Zamfirescu, *Semnificații și limite ale noilor mișcări sociale din țările capitaliste dezvoltate*, în „Era socialistă“ 21, 1982, p. 31—34; André Gorz, *Abschied vom Proletariat*, Fr. am Main, 1981, cf. Szabó M., *op. cit.*, p. 38—41.

prin concursul unor împrejurări specifice (în pofida mai sus amintitei aversiuni față de instituționalizare), la constituirea în organizații de factură partidistă. Aceste formațiuni politice au înregistrat în anii optzeci succese electorale demne de luat în seamă, pătrunzând în parlamente, organe provinciale și comunale ale puterii, și chiar în Parlamentul European de la Strasbourg. La ultimele convocări în fața urnelor, „verzii” austrieci și vest-germani au realizat progrese remarcabile, sporindu-și numărul mandatelor în organele reprezentative federale. Nu ne aflăm așadar în fața unor experiențe efemere. Cu toate inconsecvențele pe care le consemnăm, cu toate rezervele pe care va trebui să ni le exprimăm în cîmpul teoriei, experiența practică a ecologiștilor ne reține atenția în continuare sub egida concepției partidului nostru despre conținutul actual al solidarității internaționale. Deasupra tuturor obstacolelor și impedimentelor de ordin subiectiv, esențial este că noile mișcări sociale în general se situează pe un teren antimonopolist și antiimperialist, că ele se atașează în ultimă instanță unei „stîngi sociale”, care constituie platforma de unire într-un singur șuvoi a tuturor forțelor progresiste, democratice, revoluționare⁸. Această realitate vine să sublinieze încă o dată semnificația conceptului mai larg al solidarității internaționale, inițiat de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în care se regăsesc partidele comuniste, socialiste, social-democrate, alte organizații ale clasei muncitoare, mișcările de eliberare națională, anti-colonialiste, antiimperialiste, mișcările democratice și progresiste de pretutindeni. În Cuvîntarea la sesiunea din 23 octombrie 1986 a Marii Adunări Naționale, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat că: „Partidul Comunist Român se pronunță ferm pentru dezvoltarea unei largi colaborări cu toate partidele comuniste și muncitorești, cu partidele socialiste, social-democrate, cu alte partide democratice și forțe progresiste și de eliberare națională, cu toate organizațiile care se pronunță pentru dezarmare și pace, pentru respectarea neabătută a independenței și suveranității fiecărui popor”.

⁸ Elena Zamfirescu, *op. cit.*, *loc. cit.*; Id., *Criza capitalismului și imperati-
vativele unei noi calități a dezvoltării social-economice*, în „Era socialistă” 3, 1987,
p. 43.

TYPES DE FAMILLES RURALES

TRAIAN ROTARIU*

ABSTRACT. — **Types of Rural Families.** Some of the findings of a more extensive survey carried out in 1985 on a pattern of 2.409 rural families in Cluj County are presented in this report. Essentially, an attempt at making a classification of the families is involved, by using some basic criteria. The two typologies examined in the present study — socioeconomic and demographic — point to the differentiation and structuring level of the nowadays Romanian rural society, as well as to the evolution trends of some processes: population and family aging, share diminution of pure peasant families and, relating to this, the share increase of mixed and non-peasant families.

On ne saurait comprendre et décrire les changements socio-économiques qui ont eu lieu dans la société roumaine après la Seconde Guerre mondiale, pendant les étapes de la construction du socialisme parcourues jusqu'à présent, sans prendre en considération les transformations du milieu rural, mutations visibles à tous les niveaux, en commençant par les activités économiques et allant jusqu'aux problèmes de conscience collective (valeurs, aspirations, mentalités, etc.). En effet, le rural détient un poids important dans notre pays, bien que celui-ci se soit considérablement réduit — du point de vue démographique — de 76,6% en 1948 à 47,7% en 1984; mais il s'agit seulement d'une baisse en chiffres relatifs, car le volume absolu de la population rurale n'a pas changé d'une manière visible depuis plus d'un demi-siècle: 11,2 millions en 1930—10,8 millions en 1984. Bref, le milieu rural reste un espace très important pour la vie socio-économique de Roumanie et les processus qui s'y passent exercent une influence décisive sur l'évolution de la société toute entière.

Parmi les aspects les plus significatifs caractérisant notre société rurale de ces dernières décennies se trouve, sans doute, le changement des structures familiales, conséquence des (et moyen d'adaptation aux) transformations macro-sociologiques générales. D'après les informations que nous détenons, la famille typique rurale traditionnelle peut être caractérisée comme étant orientée vers des activités agricoles (par des moyens de production traditionnels), ayant une descendance nombreuse, comprenant souvent plusieurs générations et contribuant ainsi à la reproduction de la force de travail et des structures sociales du milieu rural. En tout cas, c'est l'*activité agricole* qui était nettement dominante dans le cadre du système des activités économiques caractéristiques pour les familles rurales et, corrélativement, les familles *purement agraires* détenaient un poids écrasant par rapport aux autres: celles des artisans, des commerçants,

* Université de Cluj-Napoca, Département de philosophie, 3400 Cluj-Napoca, Roumanie

des fonctionnaires ou des intellectuels qui complétaient le tableau très peu diversifié des types de ménages d'un village.

Quelle est la nouvelle situation? Un regard même superficiel sur la vie rurale de Roumanie peut y surprendre les changements profonds des structures socio-économiques et familiales; ceux-ci sont si évidents que peuvent produire l'impression d'une chose qui ne vaut plus la peine d'être étudiée. Toutefois, ceux qui connaissent mieux le village roumain actuel savent que les changements ne se sont pas produits simplement par un passage d'une situation homogène vers une autre situation également homogène, mais, au contraire, ils ont donné lieu à une diversité déconcertante de situations demandant une étude approfondie, capable de fournir une image correcte et cohérente de cet ensemble mosaïqué et, si possible, de préciser les tendances probables de son évolution.

Les données que nous allons présenter brièvement proviennent d'une étude réalisée en 1985 dans six communes rurales du district de Cluj où l'on a investigué 2409 familles, choisies par une méthode de sélection aléatoire. Parmi d'autres objectifs de la recherche, il y avait aussi celui d'acquies des connaissances nécessaires pour réaliser une classification des familles rurales selon plusieurs critères, donc pour la construction de typologies utilisables afin de surprendre la diversité des situations dont nous venons de parler. **Evidemment, nos données ne sont pas extrapolables à l'ensemble national — et probablement ni à celui du district**, bien que, par le choix des communes, **nous avons cherché à assurer la présence en échantillon des familles de toutes les zones fonctionnelles du district** — mais nous pensons que les tendances et les caractéristiques fondamentales ne sont pas très différentes de celles du milieu rural du pays.

La première tentative de réaliser une classification — et la plus importante à notre avis — s'appuie sur les activités déployées par chaque membre de la famille, conformément auxquelles nous avons construit une typologie *socio-économique* des familles. Parmi les possibilités nombreuses de classification offertes par l'enregistrement détaillé de l'occupation de chaque personne, on a opté finalement pour la combinaison de deux critères relativement simples et sûrs en même temps:

- s'il y a ou non des personnes actives dans la famille;
- si les personnes actives (ou celles inactives) travaillent (ont travaillé) dans des activités salariées ou sont (ont été) des paysans, travaillant dans une coopérative agricole ou sur son propre terrain.

Puisque la famille est d'habitude composée de plusieurs personnes actives (ou qui ont été actives), malgré la simplicité des critères utilisés, le nombre théorique des combinaisons possibles est extrêmement élevé, ce qui nous a contraint à réduire leur espace à cinq types principaux de ménages:

A — familles comprenant seulement des personnes *inactives*, sans retraités non-agricoles (généralement ex-paysans);

B — familles comprenant seulement des personnes *inactives*, mais parmi lesquelles on trouve au moins un retraité *non-agricole*, donc un ex-salarié;

C — familles où toutes les personnes actives sont des *paysans* et il n'y a pas de retraités non-agricoles (familles purement paysannes);

D — familles dans lesquelles au moins une personne est *paysan* et une autre *salarié* (familles mixtes);

E — familles où toutes les personnes actives sont *salariées*, sans tenir compte de la situation des inactifs (familles non-paysannes).

On peut remarquer que la typologie proposée met en évidence deux classes de familles (*A* et *B*) dans lesquelles il n'y a pas de personnes actives, ce qui assure une meilleure adéquation de notre grille de catégories à la situation réelle — caractérisée par un vieillissement plus accentué de la population rurale — que dans le cas où on s'en tient seulement à la distinction, souvent utilisée dans les recherches de chez nous, entre familles agraires (paysannes), non-agraires (non-paysannes) et mixtes. D'ailleurs, ces trois types peuvent être retrouvés dans notre classification (*C*, *E* et *D*) mais prenant en considération seulement les personnes actives (sauf quelques situations de *D* où sont compris aussi les retraités non-agricoles).

Tableau 1

Typologie socio-économique des familles

Types de familles	A	B	C	D	E	Total
Pourcentages	12,1	6,9	21,5	38,9	20,6	100

Le résultat synthétique de l'utilisation de cette typologie aux familles de notre échantillon, présenté dans le tableau 1, peut être exprimé *grosso modo* de la manière suivante: *un cinquième* des familles rurales ne compte pas de personnes actives (*A + B*), *un autre cinquième* est représenté par les familles *purement paysannes* (*C*), à peu près *deux cinquièmes* sont des familles *mixtes* (*D*) et enfin le dernier *cinquième* est représenté par les familles *non-paysannes* (*E*). Par conséquent, le type dominant — mais non majoritaire, même si on renonce aux catégories *A* et *B* et on les rattaché aux autres — est celui des familles mixtes, qui comprennent au moins une personne participant à des activités salariées, dans le village ou au dehors (d'habitude c'est l'homme qui se trouve en cette situation) et au moins une qui travaille en agriculture en tant que paysan (d'habitude la femme). La famille purement paysanne, autrefois dominante, vient à la deuxième position et dépasse de peu la famille non-paysanne, autrefois tout à fait exceptionnelle au milieu rural. On ne peut passer sur les résultats précédents sans remarquer la situation des familles *A* et *B*. Leur poids élevé à l'heure actuelle est dû à un complexe de facteurs qui ont agité sur les structures démographiques rurales de Roumanie, parmi lesquels les effets du phénomène de migration ont été les plus importants.

Une seconde typologie a été construite conformément à la structure générationnelle des familles, plus précisément en prenant en considération le *nombre* et la *complétude* des noyaux familiaux (couple époux-épouse) qui composent le ménage — *typologie démographique*. C'est le tableau 2 qui présente les principaux types démographiques utilisés et la distribution des familles en fonction de ces types, en général, et dans le cadre de chaque type socio-économique.

Tableau 2

Typologie démographique des familles en fonction des types socio-économiques (%)

Typologie socio-économique	Typologie démographique								Total
	Une seule personne	Noyau incomplet avec enfants	Noyau complet sans enfants	Noyau complet avec enfants	Deux noyaux dont l'un incomplet	Deux noyaux incomplets	Deux noyaux complets	Trois noyaux	
A	51,5	2,1	40,5	3,1	2,1	0,7	—	—	100
B	28,7	0,6	55,1	9,0	3,0	1,8	0,6	1,2	100
C	10,8	6,8	38,3	26,7	9,1	3,9	3,7	0,7	100
D	—	3,3	14,7	48,8	14,4	1,5	15,0	2,3	100
E	4,8	7,8	13,3	47,0	15,1	2,2	8,6	1,2	100
Total	11,5	4,7	25,4	35,4	11,1	2,1	8,4	1,4	100

Les pourcentages qui se trouvent dans le tableau 2 mettent en évidence plusieurs conclusions intéressantes. On voit, par exemple, que le type dominant est celui des familles mono-nucléaires complètes ayant des enfants — 35,5% —, suivi par celui des familles mono-nucléaires complètes sans enfants — 25,4%; les dernières quatre colonnes du tableau réunies reflètent la proportion — 23% — des familles où cohabitent plusieurs générations adultes (avec ou sans enfants, formant des noyaux complets ou incomplets).

Deuxièmement, il est évident que la situation générale est le résultat moyen des situations très différentes au niveau des catégories socio-économiques mentionnées. Ainsi, le type A est caractérisé par les familles à une seule personne — 51,5% — et par celles où les deux époux vivent sans enfants — 40,5%. Par conséquent, une proportion de 92% de ces familles vivent sans descendants, elles étant constituées par des personnes âgées (d'habitude au dessus de 60 ans). Le type B, quant à lui, il est clairement dominé par les familles à noyau complet sans enfants — 55,1%; mais si on y ajoute les familles unipersonnelles — 28,7% — on arrive à un pourcentage de familles sans descendants proche de celui du type précédent: 83,8%. Il s'ensuit que la plupart des familles A et B

existantes sont en train de s'éteindre, sans pour autant dire que les types mêmes disparaissent, puisque leur renouvellement continue.

Le type de familles paysannes (*C*), outre le pourcentage modeste qu'il détient, présente aussi des détériorations structurelles évidentes. Ainsi les familles à noyau complet ayant des enfants et celles composées de deux noyaux — dont la fréquence est un indicateur du niveau de vitalité et viabilité pour les familles rurales — représente, dans notre échantillon, moins d'un tiers des familles paysannes. En revanche, les mêmes classes de familles sont extrêmement bien représentées à l'intérieur des catégories *D* et *E*, où l'on voit que ce sont les familles mono-nucléaires ayant des enfants qui sont les plus fréquentes (presque la moitié dans les deux cas). Une autre caractéristique des types *D* et *E* c'est la présence massive des familles poli-nucléaires, ce qui suggère évidemment leur dimension accrue.

En effet, la classification des familles selon un troisième critère, leur *dimension*, met aussi en évidence des différences essentielles entre les cinq types socio-économiques. Sans entrer dans des détails, nous nous contentons de mentionner ici seulement les valeurs moyennes. En général, les familles de notre échantillon sont composées de 3,4 personnes en moyenne; au dessous de cette valeur se trouvent les familles du type *A* (1,6 personnes en moyenne), celles du type *B* (1,9 personnes) et celles du type *C* (2,8 personnes), tandis que les deux autres types sont au dessus de la moyenne: 3,8 pour les familles *E* et 4,3 personnes pour le type *D*.

Par conséquent, il s'agit d'un ordre assez net des cinq types socio-économiques, en fonction de la dimension et la complexité des structures nucléaires familiales: *A*, *B*, *C*, *E* et *D*. Les familles de type *A* sont les plus petites et les plus simples; celles de type *D* sont les plus grandes et les plus complexes, au moins en ce sens qu'à peu près un tiers d'entre elles (33,2%) contiennent deux ou plusieurs noyaux, dont presque la moitié sont des noyaux complets. Les autres types se situent sur des positions intermédiaires, *B* étant tout proche de *A* et *E* tout proche de *D*. Notre conclusion peut paraître paradoxale ou, en tout cas, en contradiction avec l'image courante selon laquelle ce sont les familles agraires qui doivent être les plus nombreuses et les plus complexes du point de vue des générations qui les composent. Si cette représentation était peut-être vraie pour la situation d'antan, elle ne l'est plus. Les familles purement agraires sont, comme on l'a vu, peu nombreuses et comprennent une proportion très réduite de situations où plusieurs noyaux familiaux cohabitent. En outre, il n'est pas difficile à voir que ces familles sont plus „vieilles“ que celles de type *D* et *E*.

Cette constatation peut être corroborée par les données sur la structure par sexes et âges de la population paysanne. On y voit que le poids des hommes jeunes parmi les paysans est extrêmement faible (par exemple, dans notre échantillon nous avons trouvé seulement 36 paysans de sexe masculin âgés de moins de 35 ans pour mille ménages ruraux), ce qui diminue théoriquement les chances que les familles à plusieurs générations, dans lesquelles on trouve *a fortiori* des hommes jeunes, appartiennent au type *C*. Ou, en regardant les choses d'une autre perspec-

tive, on peut apprécier que les familles rurales à grande dimension ont pu survivre ou ont eu la possibilité de se constituer seulement là où au moins un de leurs membres s'est détaché de l'activité agricole (plus précisément de celle de paysan).

Pour conclure, nous pensons utile à souligner certaines constatations à portée générale au sujet des tendances objectives des transformations du milieu rural de Roumanie, conclusions qui, en partie, ont été mises en évidence, d'une manière plus ou moins explicite, en termes plus ou moins similaires, aussi par d'autres chercheurs.

1. Dans les conditions complexes du progrès socio-économique de notre pays, la famille rurale continue la *tendance à se restreindre* du point de vue du nombre de ses membres et du celui des générations qui la composent.

2. Le vieillissement démographique plus accentué de la population rurale — dû à quelques décennies de migration intense vers les villes, qui a faibli la proportion des contingents féconds, en diminuant au fur et à mesure le nombre des naissances, malgré la supériorité des taux de fécondité du rural — est accompagné par un phénomène de *vieillissement des familles*, dont la conséquence logique est la tendance de réduction du nombre des familles rurales dans les années à venir. Ainsi, dans notre échantillon, une proportion de 36,9% de l'ensemble des familles vivent sans héritiers dans le ménage — pourcentage qui peut être augmenté si on y ajoute les familles où les héritiers sont eux-mêmes des personnes âgées, ce qui suggère d'une manière approximative l'ampleur du phénomène d'auto-extinction des familles rurales.

3. Le type agraire de famille est devenu minoritaire dans le village roumain contemporain et il est soumis encore au processus de vieillissement, voire de réduction de son poids. Cette constatation prouve une fois de plus l'idée que, dans les conditions actuelles, *c'est la famille rurale mixte qui a les meilleures chances de survivre*, d'où la conséquence que les localités rurales elles-mêmes doivent, pour consolider ou maintenir leur degré de viabilité, offrir aux habitants des chances pour trouver des emplois dans les secteurs non-agricoles (soit à l'intérieur des villages, soit sur une aire dans leur voisinage aisément accessible par les moyens de transport existants).

4. Du point de vue méthodologique, notre classification de base — celle des types socio-économiques — s'est révélée très utile (même si elle peut être encore raffinée, en différenciant, par exemple, les occupations salariées selon les secteurs d'activité et celles agricoles selon leur niveau de modernité), les familles appartenant aux différents types socio-économiques ayant des traits tout à fait spécifiques par rapport aux autres caractéristiques. Ceci prouve l'existence, à l'heure actuelle, d'un processus relativement avancé de *structuration et stratification* de la société roumaine, processus qui réclame des investigations et explications supplémentaires.

NOTIUNEA SOCIOLOGICĂ A NAVETISMULUI

NEMÉNYI ÁGNETA*

ABSTRACT. — **The Sociological Concept of Commuting.** An increase with time is found in the volume of commuting, in numerous non-socialist countries, as well as in socialist ones. The concept of commuting, as a specific form of the social mobility and migration, is defined as temporary and repeated leaving of the residence locality to the end of exercising an occupation in another locality, or for studies. Typology of commuting is given by the purpose of the leave, its objective, length of time and distance, as well as by its direction and the economic branch in which it is achieved. The great majority of commuters fall into a population with double socio-occupational status.

Numeroase studii afirmă creșterea în timp a volumului navetismului în anumite țări. Astfel un autor austriac¹ dovedește creșterea volumului navetismului în ținutul Steier din Austria între anii 1971 și 1979. Se constată mărirea mai pronunțată a navetismului la distanță. Studiul demonstrează creșterea navetismului prin următoarele cifre: dacă în ținutul Steier în perioada 1971—79 numărul activilor a crescut cu 5%, numărul navetiștilor cu 46%.

La concluzii asemănătoare a ajuns și o autoare sovietică² în ampla sa analiză asupra navetismului, vorbind de creșterea în timp și uniformizarea geografică a navetei. Astfel citind o sursă de informație din URSS, în perioada 1965—70 se amintește creșterea navetiștilor zilnici pentru întreaga țară în medie cu 119,5%, iar pentru unele republici: Ucraina cu 131,5%, Cazahstan cu 148,4%, Moldova cu 169,5%, Armenia cu 206,5%.

După aceeași sursă, în celelalte țări socialiste creșterea dimensiunii navetismului se cifrează la 11,8% în Cehoslovacia (perioada 1961—70), 12% în Polonia (per. 1964—68), — în Ungaria³ (per. 1970—80) s-a mărit de la 19,6% la 24%.

În țara noastră date statistice pe țară sînt furnizate de o sursă⁴ referitoare la date din 1961, după care din totalul salariaților 23,7% aveau domiciliul stabil în altă localitate decît în care lucrau. Pe baza aproximărilor unui studiu din 1978⁵ fenomenul se cifra la 30% din

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de Filosofie 3400 Cluj-Napoca, România

¹ Peter Samlicki, "Pendler in der Steiermark", în *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, nr. 1, 1983, p. 77—82.

² I. M. Taborisskaia, „Maiatnikovaia migraciija naselenia“, Ed. „Statistika“, Moscova, 1979, p. 44.

³ Böhm A., Pál L., „Társada munk ingázói az ingázók társadalma“ Ed. Kossuth, Bp., p. 49.

⁴ „Forța de muncă în RSR. Culegere de date statistice“, București, D.C.S., 1963, p. 196.

⁵ I. Drăgan, P. Alexandrescu, G. Stoiciu, C. Zlate, „Integrarea socioculturală a navetiștilor“, în *Era Socialistă*, nr. 8, 1978, p. 28.

populația activă a țării. Se constată creșterea volumului în timp al navetismului paralel cu creșterea economică. Vom argumenta aceste creșteri în două municipii, în București, unde navetismul constituia 15% din populația activă în 1960, 19% în 1969⁶, iar în 1980⁷ 38,9%. În Cluj-Napoca în 1967 navetiștii reprezentau doar 10%⁸, în 1978 29,88%⁹.

Toate aceste date reclamă necesitatea studierii fenomenului din punct de vedere sociologic.

Termenul de navetă în dicționarul limbii române desemnează „drum pe care îl parcurge o persoană sau un vehicul în mod regulat, dus și întors”¹⁰. Navetism sau migrație pendulatoare — în engleză *commuting*, franceză *navettes* sau *migrations alternantes*, în rusă *maidnikovaia migrația*, în spaniolă *vaivenes de trabajadores*, în germană *Pendelbewegungen* (Pendelwanderungen), în italiană *spostamenti pendolari*, în maghiară *ingázás*, este „migrație constând din deplasările zilnice ale lucrătorilor de la domiciliul stabil, situat într-o localitate, la locul de muncă, situat în altă localitate”¹¹. Această definiție poate fi considerată în sensul cel mai restrâns cu privire la fenomenul în discuție, deoarece vom vedea în continuare, în legătură cu tipologia navetismului, că există nu numai navetismul zilnic, ci și la intervale mai mari de timp, precum și navetism pentru studii și agrement.

Dicționarele și enciclopediile de științe sociale mai vechi (apărute înainte de 1966) nu conțin descrierea acestui fenomen (nici în cadrul termenului migrație). Ediția mai nouă a enciclopediei americane¹², la termenul „transport” (transportation) al treilea subcapitol tratează problemele de navetism, iar aspectele istorice, la termenul general de migrație¹³. În această sursă „navetismul se referă în primul rând la mișcarea zilnică a persoanei angajate între rezidență și loc de muncă”¹⁴. După opinia autorului citat termenul de navetism se poate aplica și deplasărilor pentru studii, precum și celor de sfârșit de săptămână, dar noțiunea se restrânge la deplasarea pentru muncă (journey to work).

⁶ St. Drocan, „Migrația populației municipiului București în perioada 1948—1969”, în *Revista de statistică* nr. 3, 1971, p. 85—93.

⁷ V. Constantinescu, *Statusuri ocupaționale și contradicții în mobilitatea socială*, în vol. „Contradicțiile sociale în socialism”, Ed. politică, Buc., 1980, p. 291—312 și calcule proprii.

⁸ Ilie Susan, „Deplasările zilnice ale forței de muncă spre orașul Cluj”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Geologie—Geografie*, 1969, fasc. 1, p. 145—150.

⁹ Pe baza unui studiu al colectivului clujean.

¹⁰ Vasile Breban, „Dicționar al limbii române contemporane”, Ed. științifică și enciclopedică, Buc., 1980, p. 374.

¹¹ „Mică enciclopedie de demografie”, sub red. Vl. Trebici, Ed. șt. și encicl. Buc., 1975, p. 291.

¹² „International Encyclopedia of the Social Science”, Ed. Davis L. Sills, The Macmillan Co, The Free Press, SUA, 1968, vol. 16, p. 140—144, autor Leo F. Schnore.

¹³ *op. cit.*, vol. 10, p. 286—287.

¹⁴ *op. cit.*, vol. 16, p. 140.

Într-un dicționar vest-german de sociologie¹⁵ prin navetism se „desemnează acel angajat în câmpul muncii, al cărui comunitate de domiciliu nu este identică cu locul de muncă (comunitate industrială) și în drum spre locul de muncă trebuie depășite zilnic sau săptămânal granițele comunității de domiciliu“. Un dicționar est-german¹⁶ definește navetismul un dus-întors de la domiciliul constant spre locul de muncă sau de învățămînt la care se trece peste linia de demarcație administrativ-teritorială (de județ, raion, sat).

H. H. Stahl¹⁷ definește navetismul:

1. Fenomen de deplasare de la domiciliu la loc de muncă
2. Naveta presupune o oarecare distanță între domiciliu și loc de muncă. Întrebarea care și-o pune, care este pragul?
3. Naveta este o deplasare din localități rurale în cele urbane
4. Naveta este trecerea din agricultură în industrie.

În legătură cu navetismul, același autor atrage atenția asupra complexității proceselor coexistente aici, mobilitatea geografică constînd în deplasări spațiale și mobilitatea socială, adică trecerea dintr-o clasă socială în alta (mobilitate verticală) sau dintr-un strat social în altul în cadrul aceleiași clase sociale (mobilitate orizontală), aceste două tipuri de mobilități putînd merge cînd împreună, cînd separat.

Caracteristica principală a navetismului este deci în primul rînd de a fi formă a mobilității geografice, a migrației. Majoritatea autorilor și studiilor încadrează termenul în noțiunea mai largă de migrație. Astfel V. Miftode¹⁸ așează navetismul printre formele migrației temporare, ca fiind o formă particulară a acesteia. Tot astfel este clasificat navetismul de Dumitru Sandu¹⁹ ca migrație pendulatorie în forma mobilității sociale, desfășurarea ei în spațiu. Navetismul ca tip al migrației forței de muncă — după D. Sandu —, implică schimbarea locului de muncă, luîndu-se în considerare durata sau ritmul de deplasare a persoanelor care schimbă locul de muncă de la o comunitate locală la alta, avînd ca rezultat deplasări pentru muncă zilnice sau de scurtă durată, în afara comunității rezidențiale proprii, cu menținerea domiciliului stabil.

Acceptăm deci definiția, după care navetismul este părăsirea temporară și repetată a localității de rezidență, în vederea exercitării unei ocupații într-o altă localitate, sau pentru studii. Din punctul de vedere al scopului pentru care se face deplasarea, trebuie să distingem în rîndul navetiștilor cei pentru muncă, pentru studii de călătoriile de agrement de tip week-end.

¹⁵ „Wörterbuch der Soziologie“, (1969) Stuttgart, F. Enke Verlag, termenul Pendler, p. 794, autor M. Schwonke.

¹⁶ „Lexikon der Wirtschaft, Arbeit“ (1968), Verlag die Wirtschaft, la p. 478 termenul Pendelwanderung și la p. 77 termenul Arbeitskräftependler.

¹⁷ H., H. Stahl, *Analiza conceptuală și diagnosticare sociologică*, în „Metode și tehnici ale sociologiei“, Ed. didactică și ped., Buc., 1970, p. 117.

¹⁸ V. Miftode, „Migrațiile și dezvoltarea urbană“, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 82.

¹⁹ Dumitru Sandu, „Fluxurile de migrație în România“, Ed. Acad. RSR, Buc., 1984, p. 18, 22, 25.

Navetismul implică o părăsire temporară și repetată a localității de rezidență, diferențiindu-se astfel și după criteriul timp navetiștii zilnici de tot restul celor care se deplasează mai rar.

De durata deplasării se leagă și lungimea deplasării (distanța între rezidență și loc de muncă), ea poate exprima o distanță mai scurtă sau una mai lungă²⁰.

Pe baza sensului deplasării între tipurile de comunitate de origine și destinație, navetismul poate fi între rural-rural, rural-urban, urban-urban și urban-rural.

Pe lângă aceste tipuri „tradiționale“ ale navetismului trebuie să amintim și alte forme, care se exclud însă din definiție. Astfel există două forme de deplasare, cea între două localități rurale (sate) aparținătoare aceleiași unități administrative (comună) și cea din interiorul marilor aglomerații urbane. Leo F. Schnore în studiul citat²¹ afirmă următoarele: „În contrast cu simpla mișcare înspre și în afară între centru și periferie ale vechilor orașe, teritoriul metropolitan contemporan apare cu o foarte mare proporție de mișcări laterale, în curențe încrucișate, complicate și vârtejuri“. Este adevărat că el se referă mai cu seamă la metropola din SUA, dar fenomenul există și în alte țări. Aceste forme constituie expresia unei mișcări intracomunitare, referindu-se la deplasări în interiorul aceleiași comunități administrative, care însă presupune o oarecare distanță între locuință și locul de muncă sau studiu.

Subliniem că acest tip al navetismului „intracomunitar“ nu se încadrează în definițiile clasice acceptate unanim de autori, dar este un fenomen care ridică probleme identice sau asemănătoare ca navetismul intercomunitar (organizarea, planificarea transportului, a locurilor de muncă, a căilor de acces etc.).

Din multitudinea formelor de navetism, cea pentru muncă și cu regularitate zilnică, din mediul rural înspre urban este cea mai importantă pentru unele țări în curs de dezvoltare, iar pentru țările dezvoltate mișcarea dinspre periferie (suburbii) către centrele marilor metropole.

Tipologia navetismului. a. După scopul deplasării:

1. pentru muncă; 2. pentru studii; 3. de agrement
- b. După sensul deplasării în funcție de tipul comunităților (de rezidență și loc de muncă):
 1. R — U; 2. R — R; 3. U — U; 4. U — R;
- c. După durata deplasării:
 1. Revenire zilnică; 2. Revenire mai rară;
- d. În funcție de distanță (izocrone):
 1. Pe distanță scurtă (intrajudețean); 2. Pe distanță lungă (interjudețean)

²⁰ Zona interioară și zona exterioară a orașelor tratată de I. Bădescu și N. Radu, în „De la comunitatea rurală la comunitatea urbană“, Ed. șt. și encicl. Buc., 1980, p. 94.

²¹ „International Encyclopedia of the Social Science“, vol. 16, p. 143.

e. Sensul navetismului din punct de vedere al direcției deplasării:

1. navetism de emigrare — plecare
2. navetism de imigrare — sosire

f. După ramura economiei în care se realizează deplasarea:

1. agricultură (primar); 2. industrie (secundar); 3 servicii (terțiar);

Navetismul este o formă a migrației, totodată expresie a mobilității sociale, în măsura în care schimbarea locului de muncă este acompaniată de o schimbare a ocupației, care la rândul ei arată o transformare orizontală sau chiar una verticală în structura socială. Aceste schimbări, deși se referă la individ, sînt fenomene statistice.

Statusul socio-ocupațional dublu și navetismul. Numeroase studii²² se referă la apariția în structura socială a țării noastre a unei categorii socio-ocupaționale cu statut dublu. Datorită procesului de industrializare apare biprofesionalizarea unei categorii (în speță muncitorii în industrie și în terțiar) care pendulează între agricultură și industrie. Acest statut dublu se exprimă atît în biprofesionalizare (ocupație în industrie sau în terțiar și paralel activitate în agricultură), cît și în „modul de viață de factură intermediară“, o categorie marginală față de oraș, fiind „un «tampon» între modul urban și stilul de viață rural“. V. Constantinescu a elaborat o tipologie a acestor categorii tranzitorii, în funcție de ponderea diferitelor tipuri (primar, secundar, terțiar) de activități. O parte considerabilă a acestei categorii sînt navetiști.

Toate aceste constatări ne îndeamnă să privim navetiștii o categorie distinctă în structura socială, invocînd astfel necesitatea studiului sociologic.

²² Fl. Ciotea, „Participarea la munca agricolă a persoanelor cu status socio-ocupațional dublu“, în *Viitorul Social*, nr. 2, 1977, p. 276—282; Carol Vécsei, „Migrația potențială și stabilitatea persoanelor cu status socio-ocupațional dublu“, în *Viitorul Social* nr. 4, 1977, p. 672—676; Camelia Zlate, „Căi de optimizare a structurii și funcționalității bugetului de timp al navetiștilor“, în *Viitorul Social* nr. 3, 1978, p. 495—504; I. Drăgan, P. Alexandrescu, C. Stoiciu, C. Zla-

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA DÉFINITION ET LA MÉTHODOLOGIE DES SCIENCES DE L'ÉDUCATION

DANCSULY ANDREI*

ABSTRACT. — *On the Definition and Methodology of the Education Science.* Starting from the critical analysis on the presentday education sciences, evidence is brought in favour of the idea to promote a prospective orientation in approaching education. Not only should it be related to the strictly professional training, but also to the many-sidedly development of personality, to the building up of conscience and behaviour in the light of the social exigences of the future. To this end, pedagogy is called forth to reorganize its epistemologic and methodological standpoints.

Analyser d'une manière critique et exigeante le stade où les sciences de l'éducation se trouvent à l'heure actuelle, le niveau et la compétence des solutions qu'elle peut offrir aux nécessités sociales contemporaines, est une des conditions indispensables pour son perfectionnement théorique et méthodologique.

Sans doute que la pédagogie contemporaine est confrontée avec une problématique extrêmement complexe et de grandes dimensions. Il n'y a presque aucun domaine de l'éducation où la contribution remarquable de la recherche scientifique ne soit particulièrement actuelle et nécessaire autant pour la définition et la rédefinition de certaines catégories ou concepts de base, que dans l'élaboration de nouveaux contenus, technologies ou modèles d'action. Ainsi, beaucoup de problèmes essentiels de l'éducation qui auparavant étaient considérés un idéal, un désir à accomplir, de nos jours sont devenus des objectifs proprement dits dans la pratique quotidienne. La formation multilatérale de la personnalité, l'éducation permanente, le rapport de l'enseignement avec le travail productif et la recherche, pour n'en rappeler que quelques uns, supposent l'élaboration et l'expérimentation de certains modèles opérationnels.

Par conséquent, l'extension du concept de l'éducation qui a lieu aujourd'hui, exige que celle-ci soit assimilée par la recherche pédagogique dans toute sa complexité. Vraiment on peut constater que „le concept d'éducation a perdu la simplicité relative de la vie (la période scolaire en général), ne s'adressant qu'à une action sur l'individu (principalement une action sur l'intelligence) et à l'apprentissage; la notion d'éducation a, au cours du dernier demi-siècle, littéralement explosé“ (1. p. 32) Elle est chargée d'une mission, celle de refléter profondément ces mutations produites dans la sphère de l'éducation. L'éducation permanente et la cité éducative sont deux notions qui symbolisent, entre autres, les grands changements que ce phénomène traverse aujourd'hui.

* Université de Cluj-Napoca, Département de Psychologie-Pédagogie-Methodologie, 3400 Cluj-Napoca, Roumanie

Si jadis l'éducation se rapportait à l'âge de l'enfance et de la jeunesse, celle-ci étant réalisée particulièrement dans l'école (dans les instituts d'éducation), à présent elle connaît une extension dans sa sphère d'action, sur toute la vie humaine, au-delà de l'école dont elle a franchi les murs.

Si la période scolaire et les instituts d'enseignement constituent la principale chaîne dans ce processus, la nouvelle définition de l'éducation exige que la période préscolaire ou postscolaire, ainsi que l'éducation des adultes y soient introduites elles-aussi. Par conséquent l'éducation permanente a de plus en plus la tendance de s'institutionnaliser par la généralisation de l'éducation préscolaire et son intégration dans le système général de l'enseignement, aussi bien que par les différentes formes de perfectionnement, de recyclage postscolaire ou d'extension des universités culturelles et scientifiques.

De toute façon, le développement de l'activité éducative a lieu non seulement d'une manière verticale, mais d'une manière horizontale aussi. Car à côté de l'école dont le rôle augmente progressivement, une place de plus en plus importante est occupée par les institutions extrascolaires et les sources sociales d'information et de formation. Dans la société socialiste les institutions d'art et de culture, les collectivités de travail des entreprises et des laboratoires, les mouvements socio-artistiques, tout ce qui propague la science et la culture, représentent les porte-paroles des messages éducationnels de grand effet formatif.

Une autre dimension du concept contemporain de l'éducation est rapportée à la formation intégrale de la personnalité. Au processus de l'éducation intellectuelle auquel on a adhéré jadis — assez limité — „s'est substituée la notion de formation de tous les aspects de la personnalité de l'élève: aspects intellectuels, affectifs, sociaux moteurs“ (1. p. 34).

Cette extension de la notion d'éducation doit être reflétée aussi dans l'activité de recherche. Cela ne peut pas se limiter à l'aspect cognitif du processus de l'enseignement comme il y avait auparavant, il faut plutôt procéder à une extension pour comprendre encore d'autres aspects de la formation multilatérale de la personnalité pour identifier de tels contenus, ou élaborer de telles stratégies et des modèles, qui puissent entremêler les aspects informatifs et formatifs de l'activité éducationnelle.

Tous ces aspects et encore beaucoup d'autres concernant l'éducation contemporaine exigent des solutions non seulement au point de vue de la nécessité présente, mais plutôt à travers une perspective prospective. À l'époque moderne, quand le développement accéléré devient la caractéristique permanente qui définit notre vie sociale, l'orientation prospective s'attache et tient plus que jamais de l'essence même de l'éducation contemporaine. Elle a la tâche de précéder et d'impulser le développement économique et social et non pas de succéder tout simplement le progrès économique comme autrefois. „Donc c'est pour la première fois dans l'histoire de l'humanité que le développement de l'éducation rapporté à l'échelle planétaire tend à précéder le niveau du développement économique. (2. p. 54).

Dans notre conception, la perspective de l'éducation, à long terme, se rapporte non seulement à la préparation strictement professionnelle, ou à la préparation de la force de travail, mais aussi au développement multilatéral de la personnalité, à la formation de la conscience et du comportement à travers les conditions et les exigences sociales de l'avenir.

La confrontation de la recherche pédagogique avec une problématique si étendue, si vaste, et particulièrement complexe, en quelque sorte inédite, représente un défi qui réclame non seulement son renforcement, mais aussi un remaniement méthodologique substantiel.

Malgré tous les efforts de renouvellement que la recherche pédagogique avait déjà enregistré les dernières années, on peut pourtant constater un relatif retardement des sciences de l'éducation, un décalage installé entre la complexité des problèmes qui attendent encore une résolution et les solutions que la recherche pédagogique serait capable de nous offrir dorénavant.

Les raisons relèvent-elles de la nature de la pédagogie, ou de la complexité infinie de la vie sociale que l'éducation reflète et dont elle est en même temps son propre instrument? Sans doute que la pédagogie représente — selon J. Piaget — une science extrêmement difficile, étant donné la complexité des facteurs mis en jeu. Peut-être que cette observation peut constituer une explication, mais non pas un argument qui puisse absoudre la recherche pédagogique de son but, de sa responsabilité de prendre la relève et de se situer à la hauteur des renouvellements radicaux que l'éducation du monde entier subit actuellement.

Savoir formuler en ce sens-là une définition plus nuancée et plus complète en même temps au système des sciences de l'éducation nous paraît assez difficile, surtout parce que entre ses disciplines différentes il y a parfois des distinctions remarquables au point de vue de l'objet d'investigation, aussi bien que par la méthodologie utilisée. Pourtant on pourrait essayer de donner la définition suivante qui relève — il nous semble — de ses principales caractéristiques communes:

Les sciences de l'éducation étudient — par des démarches interdisciplinaires — les conditions et les modalités d'un développement complet de tout le potentiel dont l'individu dispose pour la formation intégrale de sa personnalité humaine à travers la perspective du développement sociale.

La problématique fondamentale de la recherche pédagogique repose, sur le plan de la macropédagogie, sur le rapport entre l'individu et la société d'une part et le développement sociale et l'éducation d'autre part, tandis que la recherche micropédagogique vise au fond le rapport entre le potentiel inné et le programme concret de la socialisation de l'individu.

Tous ces deux champs d'investigation réclament d'aborder les problèmes d'une manière pluri- et interdisciplinaire, parce que n'importe quelle démarche monodisciplinaire reste partielle, inadéquate et sans efficacité à la complexité du phénomène éducationnel.

Les nombreux aspects et dimensions de l'éducation ne peuvent pas être identifiés et étudiés d'une manière satisfaisante seulement par une intervention isolée de différentes disciplines.

L'interdisciplinarité de la recherche pédagogique est produite non seulement par les orientations méthodologiques nouvelles de la science en général, elle relève plutôt de la spécificité de l'objectif en recherche, c'est-à-dire de la nature même de l'éducation. L'évolution historique de la pédagogie en est la preuve, car on sait que les idées pédagogiques apparaissent au début au sein de la philosophie, identifiées avec les autres théories d'ordre philosophique, social ou politique. Au XVIIe siècle, donc relativement assez tôt, à l'époque quand la plupart des sciences humanistes n'étaient pas encore constituées en tant que disciplines proprement dites, la pédagogie s'affirme par des ouvrages conçus et structurés déjà dans une unité logique, ayant comme point de départ la réalité du phénomène éducatif. Ce moment est remarquablement attesté par l'apparition de l'ouvrage fondamental de J. A. Comenius „*Didactica Magna*“. Le processus de l'intégration de la pédagogie avec les autres sciences, apparaît relativement tôt (la hygiène scolaire au début du XIXe siècle, discipline où interfère la pédagogie et la biologie, respectivement la médecine). Vers la fin du dernier siècle, c'était la psychologie pédagogique qui faisait son apparition et pendant les premières décennies du XXe siècle on a déjà remarqué la constitution de la sociologie de l'éducation. A travers tout ceci on arrive à réaliser des points de contact et des rapports réciproques entre la pédagogie et les sciences de la psychologie, biologie et sociologie.

Après le progrès, les pémarches interdisciplinaires en pédagogie ont subi des stagnations. On pourrait remarquer des moments où soit que la pédagogie s'enferme en elle-même, soit qu'elle se subordonne aux autres sciences limitrophes, pour perdre de vue ses propres objectifs, respectivement les dimensions obtenues par la théorie de l'éducation, à la suite des contributions spécifiques de toutes les sciences interférentes. Par exemple les représentants du courant de la nouvelle éducation, au début de notre siècle qui subordonnaient la pédagogie à la philosophie et à la psychologie de l'enfant, négligeaient les aspects philosophiques, sociaux et politiques de l'éducation.

Une cause de la stagnation et du retardement dans le progrès de l'interdisciplinarité des sciences pédagogiques en ce qui concerne l'interprétation des phénomènes éducatifs est constitué aussi par l'idée, un peu trop manifeste, même exagérée, exprimée par certains représentants, sur „l'autonomie“ et „l'indépendance“ de la pédagogie. Enracinée par la tradition, cette position considère que l'autorité de la pédagogie, son statut scientifique, peuvent être diminués par l'immixtion des autres disciplines dans son domaine propre à elle. C'est une pédagogie qui doit prouver et d'une manière ferme son propre objectif de recherche „un contrôle scientifique des faits pédagogiques, considérés en eux-mêmes“. (3, p. 22). Dans son effort d'expliquer et de dépasser cette position E.

Planchard affirme, entre autres, que „les investigations considérées pédagogiques . . . proviennent des domaines très différents: biologie, psychologie, sociologie, histoire etc. et que la nature des actions appartenant à ces multiples domaines reste, elle aussi, très variable. Donc, on arrive à une certaine confusion, qui pourrait donner l'impression que, à la science pédagogique manque l'unité et qu'elle serait constituée par un ensemble d'éléments disparates, situés au-delà du phénomène pédagogique en lui-même“. (4. p. 11). Planchard même, qui critiquait les conceptions unilatérales concernant la surestimation du degré d'autonomie de la pédagogie, s'est arrêté à mi-chemin pour affirmer „que la pédagogie scientifique est formée par un ensemble d'éléments empruntés des sciences différentes, éléments qui, étant soumis aux exigences des problèmes éducatifs, en reçoivent un nouvel aspect et une signification spéciale. Il faut mentionner qu'une intention dominante et une utilisation conformément aux événements assure à la pédagogie une unité et une autonomie relative à la fois“. (4. p. 11).

Aujourd'hui il y a une considération générale, une position de principe en pédagogie, qu'à la suite de sa complexité, „l'éducation ne peut pas être encadrée dans les limites d'une définition unique et complète. Ses nombreuses dimensions et aspects ne peuvent pas être identifiés et étudiés d'une manière satisfaisante par l'intervention isolée de différentes disciplines mentionnées ci-dessus“ (5. p. 10).

Donc, par conséquent, il serait nécessaire que celles-ci soient intégrées progressivement dans un *corpus interdisciplinaire* sans être réduites tout simplement à la pédagogie ou aux sciences pédagogiques, mais il faut mentionner que ces dernières constituent au fond leur noyau, autour duquel sont structurées toutes les autres et qui élaborent les voies de l'action éducationnelle.

Il est donc évident, que la démarche interdisciplinaire concernant le phénomène éducatif ne puisse pas diminuer le statut scientifique de la pédagogie; au contraire, elle le rend plus fort et renforce son efficacité par la maîtrise de différentes données scientifiques obtenues, données qui l'avaient impliqué aux problèmes de la recherche.

À n'importe quel domaine de l'éducation qu'on s'adresse, de la projection du but, aux objectifs, jusqu'à l'analyse concrète de l'acte pédagogique, les implications des autres sciences restent toujours évidentes. Par exemple, l'étude concernant l'attention des élèves, ou leur intérêt, suppose des informations par rapport à leur milieu social, à leur expérience personnelle antérieure, pour ajouter encore des considérations sur les aptitudes et la motivation de l'acquisition, la santé ou la capacité de travail de notre élève. Ainsi, à travers une approche systémique, les données obtenues de telle manière sont corrélées et intégrées dans une image unitaire, qui offre à l'action pédagogique une interprétation globale, une attitude mobile et dynamique à la fois.

Par conséquent, il est absolument nécessaire que la pédagogie sorte de son relatif isolement et de sa direction unilatérale, pour pouvoir restituer ses positions épistémologiques et méthodologiques. Ainsi, en

guise de conclusions, les quelques paroles de J. Piaget expriment, même de nos jours, une certaine actualité, quand il affirme que „les problèmes essentiels de la recherche pédagogique exigent vraiment à féconder cette recherche, par rapport aux autres disciplines et, à faire sortir les gens de la recherche de leur isolement“ (6. p. 12).

BIBLIOGRAPHIE

1. Gaston Mialaret, Les sciences de l'éducation en France, in: Revue Internationale des Sciences sociales — UNESCO, Vol. XXXVIII, nr. 2/1985.
2. Edgar Faure, A învăța să fii (trad.) București, E.D.P., 1974.
3. Emile Planchard, Cercetarea în pedagogie (trad.) București, E.D.P., 1972.
4. Emile Planchard, Introducere în pedagogie (trad.) București, E.D.P., 1976.
5. Emil Păun, Sociopedagogie școlară, București, E.D.P., 1982.
6. Jean Piaget, Psihologie și pedagogie (trad.), București, E.D.P., 1972.

ABORDAREA SISTEMICĂ A EDUCAȚIEI ECOLOGICE

VASILE PREDĂ*

ABSTRACT. — *The Systemic Approach of Ecological Education.* The report points out the necessity to overcome some atomist, unilateral approaches of the process of building up ecological conscienteness and conduct at societal and individual level. To this end, the UNESCO's preoccupations are mentioned, in view of optimizing schooling and extraschooling educational policies, with positive repercussions upon the passing from ecological education to ecological self-education. Stress is laid in the paper on the followings: 1) Interrelationships between *affective-attitudinal, cognitive and actional-practical objectives* of the ecological education; 2) *Content restructuring of the different teaching subjects in point of interdisciplinarity*, subject matters specific to ecological education being integrated in varied school disciplines, in socio-human, as well as technical sciences included; 3) *Optimization of the ecological education methodology*, by resorting on a larger scale to activating methods and techniques, including the possibilities provided by *mass media*; 4) Importance and complexity of *efficiency evaluation* of the ecological education achieved in the instruction-education process.

În zilele noastre, un obiectiv major al educației îl constituie formarea și dezvoltarea conștiinței și conduitei ecologice a tinerilor și, în general, a tuturor oamenilor. Prin *conștiință ecologică* înțelegem un sistem complex de reprezentări, noțiuni, judecăți, sentimente, atitudini și convingeri care reflectă raporturile dintre cele trei elemente ale trinomului: *om — societate — natură*. Termenul „conștiință ecologică” semnifică, pe de o parte, o latură a conștiinței sociale, iar pe de altă parte, o dimensiune a conștiinței individuale.

Fenomen psihosocial de o deosebită complexitate, *conștiința ecologică* se dezvoltă odată cu mișcările ecologice din diverse țări, cuprinzând în structura sa elemente politice, juridice, științifice, morale. Ea se manifestă în plan ideologico-social prin teorii, concepții, doctrine, norme, principii, programe politice și social-economice, iar în plan psihosocial prin cunoștințe, opinii, atitudini, interese, motive, modele și tehnici de acțiune specifice¹. Nivelul de dezvoltare al conștiinței ecologice a unui individ rezidă în gradul de interiorizare a cunoștințelor, a normelor și cerințelor ecologice dintr-o societate, obiectivându-se în conduita ecologică. Cu alte cuvinte, conștiința ecologică consistă într-o reflectare conștientă și activă a normelor și cerințelor ecologice ale societății, având drept suport cognitiv decodificarea de către fiecare subiect a semnificațiilor referitoare la sistemul interrelațiilor optime din cadrul trinomului om — societate — natură. Totodată, prin sentimentele, atitudinile și

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de pedagogie—psihologie—metodică, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ C. Radu, *Formarea și dezvoltarea conștiinței ecologice la elevi*, „Revista de pedagogie”, 8, 1985, p. 20.

obișnuințele pe care le implică, în interacțiune cu reprezentările, noțiunile, judecățile și convingerile specifice, conștiința ecologică reprezintă o modalitate de autoorganizare și activizare a conduitei ecologice cu efecte emergente, precum și un sistem evaluativ referențial, cu efecte de autoreglaj la nivelul coroborării necesităților subiective cu realitățile și posibilitățile obiective esențiale, în cadrul raporturilor dinamice dintre om-natură-societate.

În formarea și dezvoltarea conștiinței și conduitei ecologice a tinerilor trebuie să pornim de la aserțiunea marxistă conform căreia conștiința individuală, deci și conștiința ecologică a unei persoane, este determinată social-istoric, asupra ei punându-și pecetea în mod deosebit educația școlară, la toate nivelurile, și educația extrașcolară. „Numai educația — spune M. L. Debesse-Arviset² — poate să-l facă pe om conștient de mediul său, numai ea poate să-l ajute să construiască o lume rațională alături de mediul său“. Copiii și tinerii își formează și dezvoltă elementele structurale ale conștiinței ecologice prin procesul de înțelegere a legilor naturii, a specificului și a interrelațiilor dintre diferite ecosisteme, și prin interiorizarea cerințelor externe, a normelor de natură socială, referitoare la raporturile optime dintre om și mediul înconjurător. Principiile de bază ale educației ecologice sînt: *principiul interiorizării și principiul unității dintre conștiință și conduită*, transpuse în fapt printr-o abordare sistemică a acestui proces formativ complex, de durată și nu lipsit de contradicții, ce se manifestă îndeosebi în cristalizarea și manifestarea în viața cotidiană individuală și societală a unei noi etici în utilizarea resurselor naturale. După cum spune P. Duvigneaud³, „revoluția verde nu va reuși dacă nu va fi însoțită de o etică nouă, bazată pe respectul omului față de mediul său înconjurător“. În același timp, se impune tot mai pregnant necesitatea conștientizării efectelor negative ale creșterii economice preponderent industriale, care nu respectă în suficientă măsură valorile ecologice, astfel încît s-a ajuns în multe părți ale planetei la instalarea unei adevărate *crize ecologice*⁴.

Pentru luarea unor măsuri de apărare a calității mediului ambiant s-au creat organisme specializate naționale și internaționale, s-au emis legi speciale, s-au lansat platforme politice ecologice — inclusiv prin intermediul unor partide —, s-au constituit numeroase mișcări ecologice, au apărut numeroase cărți și reviste cu conținut științific și educativ de nuanță ecologică, inițiindu-se, totodată, acțiuni de colaborare internațională, îndeosebi sub egida ONU și UNESCO, pentru diminuarea efectelor poluării și degradării mediului înconjurător. Pe plan mondial este recunoscut astăzi faptul că activitatea de reglare rațională a dezvoltării

² M. L. Debesse-Arviset, *L'environnement à l'école, une révolution pédagogique*, P.U.F., Paris, 1973, p. 32.

³ P. Duvigneaud, *La Synthèse écologique. Populations, Communautés, Ecosystèmes*, P.U.F., Paris, 1970, p. 270.

⁴ B. Commoner, *Cercul care se închide*, (trad.), Editura Politică, București, 1980; I. Olteanu, *Limitele progresului și progresul limitelor*, Editura Politică, București, 1981; M. Mesarović, E. Pestel, *Omenirea la răspîntie*, (trad.), Editura politică, București, 1975.

socio-economice va avea succes în funcție de nivelul de conștientizare, la nivel individual și societal, a valorilor ecologice⁵. Aceasta presupune proiectarea riguroasă și realizarea optimă a educației ecologice a tuturor cetățenilor, printr-un proces organizat și condus continuu până se ajunge la autoeducația ecologică, prin interiorizarea și respectarea valorilor pozitive ale mediului ambiant. Formarea și dezvoltarea conștiinței ecologice implică o abordare sistematică atât a obiectivelor, cât și a conținutului și a formelor de realizare și evaluare a educației ecologice.

1. Obiectivele educației ecologice. Educația relativă la mediu urmărește atingerea a trei mari categorii de obiective, între care există strânse interrelații: *obiective cognitive*, *obiective afectiv-atitudinale* și *obiective acțional-practice*. Acestea se realizează în mod treptat și gradat, prin procesul instructiv-educativ și prin activitățile școlare și extrașcolare cu un conținut ecologic specific. *Obiectivele cognitive* se realizează îndeosebi printr-o *inițiere empirică* și printr-o *inițiere științifică*⁶. Ele rezidă în: realizarea unor interacțiuni eficiente între noțiunile empirice și conceptele științifice asimilate de elevi și studenți; înțelegerea diverselor legi ale naturii; descoperirea de relații cauzale, probabiliste între agenții naturali și cei artificiali, creați și exploatați de om, și cunoașterea sau prevederea efectelor acestora asupra calității vieții umane, dar și a calității mediului ambiant.

Dintre conceptele și principiile care trebuie să ghideze procesul instructiv-educativ pentru atingerea obiectivelor cognitive, cu repercusiuni pozitive și pentru atingerea celorlalte tipuri de obiective, în documentele UNESCO⁷ se menționează: înțelegerea complexității ecosistemelor și a ecologiei așezărilor umane, îndeosebi în condițiile dezvoltării economico-sociale actuale; ameliorarea calității mediului ambiant; prevenirea aspectelor secundare indesezirabile ale dezvoltării de tip economocentric; conservarea și utilizarea rațională și eficientă a resurselor naturale; cunoașterea stărilor și modalităților de reglare și auto-reglare care vizează echilibrul ecologic. În sfera cognitivă, *calitatea mediului înconjurător* poate fi considerată drept un concept unificator, pentru o abordare interdisciplinară a educației ecologice.

Obiectivele afectiv-atitudinale ale educației ecologice rezidă îndeosebi în sensibilizarea tinerilor, a tuturor cetățenilor, la problemele majore ale păstrării și ameliorării calității mediului ambiant, pentru *structurarea și dezvoltarea unei noi etici* la nivel individual și societal privind raporturile dintre om — natură — societate. „Promovarea unei etici globale a mediului înconjurător semnifică elaborarea unui cod etic în cadrul educației relative la mediu, care dezvoltă atitudini și un com-

⁵ J. Tinbergen (coord.) *Restructurarea ordinii internaționale*, (trad.), Editura Politică, București, 1978; J. W. Botkin, M. Elmandjra, M. Malița, *Orizontul fără limite al învățării. Lichidarea decalajului uman*, (trad.), Editura Politică, București, 1981.

⁶ I. Neacșu, *Educație și ecologie*, „Forum”, 9, 1980, p. 38—42.

⁷ *Le Program International d'Education relative a l'Environnement 1986—1987*, „Connexion”, 1, 1986.

portament adecvat la nivel individual și în cadrul societăților, în raport cu înțelegerea rolului și locului umanității în biosferă⁸.

Formarea la elevi și studenți a unei concepții sistemice despre lume și viață facilitează înțelegerea faptului că raporturile om — natură — societate se cer a fi puse în termeni de alianță, de cooperare și nu de cucerire prin exploatarea nerațională a acesteia. După cum scrie J. Tinbergen⁹, „o viață demnă și prosperă implică grija pentru mediul înconjurător. Atingerea țelului fundamental este condiționată de necesitatea ca ecosfera, de care depinde în cele din urmă viața tuturor, să fie respectată, astfel încît eforturile de dezvoltare să nu aibă ca rezultat depășirea limitelor extreme impuse de natura desfășurării activităților umane“.

Din cele de mai sus, putem sesiza interrelațiile dintre obiectivele cognitive și cele afectiv-atitudinale toate acestea influențând atingerea obiectivelor acțional-practice, prin intermediul educației ecologice școlare și extrașcolare.

Obiectivele acțional-practice sînt urmărite îndeosebi prin *inițierea tehnică, inițierea practic-operatională și prin inițiere în gestiunea resurselor naturale și artificiale*¹⁰. Aceste obiective rezidă în: pregătirea tinerilor pentru stăpînirea mecanismelor, tehnicilor și tehnologiilor de intervenție și acțiune eficientă pentru prevenirea sau diminuarea poluării și degradării mediului ambiant; extinderea modului de conduită ecologică învățat în școală, în contexte diverse din mediul apropiat sau mai îndepărtat, prin efectuarea unor activități de nuanță ecologică și prin intervenția operativă și eficientă a cetățenilor în situații concrete de abatere de la standardele ecologice admise; pregătirea tinerilor pentru rezolvarea promptă a disfuncțiilor apărute în echilibrul factorilor ecologici, inclusiv prin cristalizarea unei noi atitudini privind exploatarea și utilizarea resurselor naturale și a tehnologiilor moderne, pentru păstrarea în condiții adecvate a calității mediului înconjurător.

2. Conținutul și formele de realizare a educației ecologice. În ultimii ani asistăm la numeroase încercări de regîndire a conținutului învățămîntului, astfel încît — îndeosebi prin prisma interdisciplinarității — să se atingă în mai mare măsură și obiectivele educației ecologice. De asemenea, se urmărește îmbogățirea conținutului informațional de nuanță ecologică vehiculat prin mass media, prin intermediul unor muzee, subliniindu-se tot mai mult necesitatea educației ecologice permanente. Demnă de menționat ni se pare mai ales abordarea interdisciplinară a educației ecologice, pe toate treptele de învățămînt. Instruirea și educația ecologică — arată G. Francis¹¹ — se realizează în trei modalități: a) o integrare conceptuală a temelor și subiectelor ecologice din

⁸ *L'éducation relative à l'environnement au niveau universitaire*, „Connexion“, 2, 1985, p. 4.

⁹ J. Tinbergen, *op. cit.*, p. 133.

¹⁰ I. Neacșu, *op. cit.*

¹¹ G. Francis, *Perspectives on Graduate Level Environmental Management Courses*, în: „Environments: a journal of interdisciplinary studies“, Université de Waterloo, Canada, 1985, 15 mars.

două sau mai multe discipline, pentru a se ajunge la o nouă sinteză informațională; b) o integrare personală a cunoștințelor și experiențelor de viață care fac parte din dezvoltarea relațiilor cu mediul înconjurător, a fiecărui individ; c) o integrare practică a cunoștințelor pentru rezolvarea diverselor probleme ecologice. Programele UNESCO¹² relevă importanța integrării („infuziei“) temelor referitoare la mediul ambiant atât în disciplinele sociale (sociologie, economie politică, istorie, antropologie socială și culturală, psihologie socială), cât și în diferitele discipline tehnice. De asemenea, se subliniază necesitatea sporirii nivelurilor de integrare interdisciplinară a informațiilor din domeniul biologiei, geografiei, geologiei, fizicii, chimiei pentru optimizarea instruirii și educației ecologice. Se recomandă mai ales apelarea la așa-numita metodă „a distribuirii (infuziei) conținuturilor ecologice“ atât în sfera unor științe exacte și tehnice, cât și în cea a științelor socio-umane, întrucât este mai ușor de realizat în condițiile unei pregătiri speciale a profesorilor și mai ales în condițiile predării în echipe interdisciplinare. Legat de acest ultim aspect amintim „strategia ecologică de predare a științelor naturii“¹³. Conform acestei strategii, predarea/învățarea se bazează pe explorarea și examinarea directă, sistematică a mediului natural, în raport cu unele obiective bine precizate. Această strategie întrunește, sub unghiul conținutului, atât informații științifice din geografie, biologie, fizică, chimie, geologie, cât și din domeniul științelor sociale (sociologie, economie politică etc.), fiind realizată sub îndrumarea profesorilor din școală în colaborare cu diferiți cercetători, uniți în echipe interdisciplinare. Obiectivele urmărite printr-o asemenea strategie de predare/învățare sînt: a) elevii să înțeleagă interdependențele dintre diferitele elemente ale ecosistemelor, care în mod obișnuit sînt tratate separat la diferite obiecte de studiu; b) elevii să sesizeze interrelațiile dintre conținuturile diferitelor discipline care includ subiecte referitoare la mediul înconjurător și la raporturile om — natură — societate; c) demonstrarea relațiilor complexe dintre problematica științelor naturii și a științelor socio-umane; d) oferirea posibilității de asimilare a unor cunoștințe și de învățare a unor tehnici ecologice, în cadrul unei cercetări complexe interdisciplinare realizată într-un anumit ecosistem; e) inițierea elevilor în utilizarea diverselor metode de investigație științifică a calității mediului ambiant; f) sensibilizarea elevilor la problemele ecologice (poluare, degradarea mediului) și structurarea unor atitudini ecologice cu ecou în conduita acestora.

În programele UNESCO se subliniază faptul că educația ecologică trebuie să pătrundă tot mai mult în cadrul obiectivelor și conținuturilor învățămîntului profesional, tehnic și agro-industrial, inclusiv la nivelul

¹² *Sciences Sociales et Environnement*, „Connexion“, 4, 1985; *L'éducation relative à l'environnement dans l'éducation technique et professionnelle*, „Connexion“, 2, 1986.

¹³ G. L. Kesteven, R. S. Maddever, *Ecosystem approach to science teaching*, „Education News“, 1, 1967, p. 16—18.

învățământului superior¹⁴. Inginerii și agronomii, tehnicienii din industrie și agricultură, respectiv principalii absolvenți ai învățământului superior tehnic și profesional au nevoie de o serioasă educație relativă la mediu ambiant, din două motive: a) ei participă direct la procesele de dezvoltare economică și de producție, care au un mare impact asupra calității mediului ambiant; b) ei sînt în primul rînd afectați de un mediu poluat și degradat. Datorită acestor rațiuni, și desigur și a altora, se impune și în aceste domenii ale învățământului apelarea la învățămîntul interdisciplinar, îndeosebi prin integrarea unor informații privind mediul ambiant și problemele ecologiei în cadrul unor discipline ca: organizarea muncii și producției, dreptul industrial, tehnologia construcțiilor, tehnologiile industriale a diferitelor profiluri, tehnologia agricolă și tehnologia zootehnică etc. De asemenea, educația ecologică trebuie să-și găsească locul și în activitățile din laboratoare, stații pilot, în practica productivă. Disciplinele socio-umane care se predau în învățămîntul profesional, în liceele industriale și în învățămîntul superior tehnic și agro-zootehnic vor apela și ele la metoda infuziei cunoștințelor ecologice în conținutul diverselor teme predate.

Sub unghiul *metodelor și tehnicilor de instruire și a mijloacelor de învățămînt* se impune apelarea la *metode activizante* (studiul de caz, jocurile de rol, jocurile simulate la calculator etc.) și la utilizarea în mai mare măsură a unor *filme ecologice*, urmate de dezbateri. Pentru activizarea dezbaterilor și pentru educația ecologică de nuanță creativă se poate face apel la metode și tehnici ca: discuția panel, discuția progresivă și evolutivă, tehnica Phillips 6/6, brainstorming-ul etc. Pentru formarea unor deprinderi și tehnici de investigație și de intervenție practic-operațională de natură ecologică se apelează la metoda lucrărilor experimentale, metoda lucrărilor practice, metoda exercițiului, învățarea cu ajutorul simulatoarelor.

În cadrul diverselor discipline și activități școlare se cer a fi valorificate în mai mare măsură și informațiile ecologice asimilate de elevi și studenți prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă (TV, radio, presă, cărți etc.), care la rîndul lor trebuie să-și sporească aportul la formarea conștiinței ecologice a tinerilor.

3. Evaluarea educației ecologice realizată prin procesul instructiv-educativ. Abordarea sistemică a procesului instructiv-educativ prin care se urmărește atingerea obiectivelor ecologice cognitive, afectiv-atitudinale și practic-acționale presupune și optimizarea evaluării rezultatelor obținute. Desigur, asupra acestor rezultate își pun amprenta și alți factori, de natură extrașcolară, a căror influență poate fi surprinsă prin diverse activități și modalități de evaluare, a căror esență rămîne însă aprecierea obiectivă a nivelului atins de elevi sau studenți în atingerea obiectivelor stabilite pentru instruirea și educația ecologică în diferite etape sau secvențe ale activităților școlare. Amintim în acest sens o

¹⁴ Réunion consultative sur l'intégration de l'éducation relative à l'environnement à l'enseignement technique et professionnel, „Connexion“, 2, 1986.

cercetare efectuată în țara noastră în 1985¹⁵, în cadrul căreia s-a urmărit estimarea gradului de cunoaștere a problematicii ecologice de către elevii din clasa a XI-a. Pornind de la importanța diagnozei formației ecologice a elevilor la un moment dat al procesului instructiv-educativ, prin cercetare s-a urmărit: cunoașterea globală a mediului înconjurător; cunoașterea noțiunii de protecție a mediului; cunoașterea unor probleme ecologice prin intermediul disciplinelor de învățămînt și evaluarea rolului informativ și formativ al acestora pentru educația ecologică a elevilor; asimilarea unor informații ecologice prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă.

Cercetarea amintită, în pofida faptului că vizează doar evaluarea atingerii unor obiective cognitive ale educației ecologice, relevă importanța cunoașterii rezultatelor procesului instructiv-educativ pentru ameliorarea acestuia, prin intervenții psihopedagogice asupra conținutului învățămîntului, a metodelor de predare/învățare, precum și prin utilizarea în mai mare măsură a informațiilor ecologice difuzate prin mass media. Dar, desigur, evaluarea eficienței educației ecologice trebuie să se refere și la nivelul atingerii obiectivelor afectiv-atitudinale și practico-acționale, ceea ce presupune observarea sistematică a conduitei ecologice a elevilor și studenților, precum și evaluarea stăpînirii unor tehnici de intervenție ecologică destinate protecției mediului, combaterii poluării etc. În același timp, prin intermediul celor **trei tipuri** de evaluare utilizabile și în domeniul instrucției și **educației ecologice** (evaluare predictivă, sumativă și formativă) se **va urmări nu numai** aprecierea și „măsurarea” cunoștințelor, priceperilor și deprinderilor de nuanță ecologică, ci și evaluarea eficacității procesului instructiv-educativ raportată la toate obiectivele destinate formării conștiinței și conduitei ecologice a tinerilor.

¹⁵ C. Radu, *op. cit.*, p. 21—23.

PREMISE ALE UNUI MODEL AL ÎNVĂȚĂRII

T. PODAR*

ABSTRACT. — **Premises of a Model of Learning.** The author proposes a structural model of learning, relying on the extant premises in psychological references, as well as on the generalization of the data supplied by his own experimental researches. An attempt is made at finding to what extent the functional components and relationships of this model get global value in explaining the varied approaches of learning, and, too, which are the consequences posing practical value.

Elaborarea unui model al învățării, ca activitate de obținere a unor achiziții — informații și operații — de natură individuală, ce sporesc posibilitățile de adaptare curentă sau anticipativă la mediul natural și social, are în literatura psihologică o serie de puncte de plecare.

1. **Conceptul de aferență inversă și reglare fiziologică a acțiunilor motorii.** Anohin, K. P., (1957), ocupându-se de fiziologia actelor motorii, introduce în explicarea acestora concepte ca: acceptor al acțiunii, aferențaii parțiale și aferență de sancționare, pe baza cărora el elaborează un model funcțional al desfășurării acestor acte ca acțiuni bazate pe autocontrol. Conform teoriei sale, în zona corticală ce urmează a dirija desfășurarea acțiunii, apare înainte de declanșarea acesteia un complex de excitații cu rol de model a ceea ce ar trebui să apară, o copie a comenzii, complex la care se raportează pentru control informațiile inverse — aferențele parțiale — ce sosesc de la efectorii ce efectuează acțiunea. În caz de concordanță acțiunea este stopată — prin aferențai de sancționare —, iar în caz contrar ea se reia pînă în momentul efectuării corecte.

2. **Autocontrol și feed-back.** Sublinierea importanței autocontrolului pe bază de feed-back, la nivel fiziologic și psiho-fiziologic, este prezentă în literatura de specialitate, o serie de autori încercînd să prezinte o explicație cibernetică (Wiener, N.), să extindă aria de acțiune și la alte genuri de învățare, diferențiindu-se chiar genurile de informații inverse în funcție de importanța lor pentru desfășurarea acțiunii, sau în funcție de gradul în care recepționarea lor este conștientizată (J. Annett — 1969, A. E. Bilodeau — 1958, Radu, I., 1973, etc.).

3. **Feed-back și reglare la nivelul comportamentului în ansamblu.** A. G. Miller, E. G. Galanter, K. H., Pribram (1960), își propun să ofere o explicație integratoare a funcționării pe bază de informații inverse și reglare a întregului comportament, subliniind că, în ultimă instanță, acesta nu este altceva decît un sistem ierarhizat de „planuri“ supraordonate și subordonate, fiecare din aceste planuri (acțiuni) avînd o desfășu-

* Universitatea din Cluj-Napoca, Catedra de pedagogie—psihologie—metodică, 3400 Cluj-Napoca, România

șurare linear-ciclică în patru etape, T (test-examinare) — O (operate-acțiune) — T (test-examinare) — E (exit-încheiere, finalizare). Sint prezente deci, în această schemă, două etape de informare; una inițială cu rol de pregătire și (se deduce implicit) formare a unui model de acțiune, și una de verificare a rezultatului (prin confruntare la „model“); o etapă de execuție, de desfășurare a acțiunii, și una de finalizare (în cazul concordanței rezultat-model), sau punct de plecare pentru acțiunile de corecție — în caz de discordanță.

Transpunându-se această schemă la comportamentul integrat, prin eliminarea sau adăugarea de planuri subordonate, se explică funcționarea sa de ansamblu.

Ideia a fost preluată și de către alți psihologi sub denumirea de algoritmi, scheme de rezolvare care optimizează ritmul și nivelul de realizarea a unor operații, în învățare, ducând la reducerea timpului și a erorilor.

Concepția lui Miller, Pribam și Galanter oferă multe elemente pentru explicarea sistemică a învățării, dar ea nu ne aduce prea multe indicații privind „geneza“ psihologică a modelului, a componentelor sale și a modului în care modelul însuși se modifică, atât în funcție de schimbările ce apar în ponderea componentelor, ca urmare a derulării acțiunii de învățare, sau în contextul de desfășurare.

4. Școala acțiunii. La unele dintre problemele puse răspund reprezentanții școlii acțiunii și în special P. Galperin (1975, prin teoria privind rolul interiorizării în obținerea conceptelor și acțiunilor mintale, și pendularea permanentă de la planul concret-exterior la cel abstract-interior.

B. Zörgö și T. Podar (1979) încearcă să elaboreze un posibil model al actului învățării, care să evidențieze elementele componente, relațiile structurale dintre acestea, precum și modul de funcționare. S-a încercat să se „izoleze“ acele componente și mecanisme care au un caracter general și deci s-ar putea regăsi și eventual ar explica toate formele învățării verbale.

a. O primă verigă a modelului învățării o reprezintă *formarea la subiectul care învață a „setului motivațional“ și a „setului de învățare*, seturi care exprimă efectul rezultat al interacțiunii dintre cerințele externe și interne și bagajul motivațional al subiectului. Pe această bază se reactualizează și se precizează o anumită constelație de motive ale învățării, care direcționează sarcina subiectului, o selectează și o precizează dintr-un număr mai mare de variante posibile. Trebuie să observăm că setul motivațional, exprimat și printr-un anumit nivel de intensitate a motivației, depinde de foarte multe condiții, printre care gradul de evoluție motivațională, nivelul de dezvoltare a subiectului (vârsta psihică), gradul de formare volitivă și caracterială, nivelul dezvoltării intelectuale. Toate aceste componente concură în alegerea celui mai adecvat și mai eficient motiv al învățării, cu rol de orientare și susținere a acestei activități. Desigur că, mai ales la elevii din clasele mici motivația este mai difuză și depinde în mai mare măsură de solicitările din exterior, iar capacitatea ei de a susține energetic activitatea este mai

redusă. Aceasta însă nu înseamnă că evoluția în vîrstă maturizează integral motivația, după cum o învățare perfect motivată poate să apară, pe o sarcină corespunzătoare, și la elevii din clasele mici.

Este necesar să mai avem în vedere, în analiza acestui moment și faptul că mai ales în învățarea verbală, datorită specificului stimulului verbal, orice acțiune sau activitate de învățare nu poate fi considerată decît ca o verigă a unui lanț cu acțiuni secvențiale, sau paralele și din această cauză motivația inițială a învățării, concretizată în setul motivațional, se suprapune motivației de întărire, primite de subiect după finalizarea unei secvențe de învățare. Or, această întărire nu mai este eficientă direct pentru acțiunea anterioară dar influențează pozitiv sau negativ acțiunea viitoare, aceasta mai ales prin oscilațiile relativ dese ale nivelului de aspirație. Combinarea celor două tipuri de motivație afectează în ultimă instanță și felul în care sînt recepționate, înțelese și luate în considerare cerințele și stimulările exterioare.

Setul motivațional contribuie la pregătirea activă, pentru acțiune, a celorlalte componente psihice — intelectuale și nonintelectuale — necesare elaborării verigilor următoare ale modelului învățării.

b. *Scopul învățării*, concretizează, ca rezultat al setului motivațional, rezultatul pe care dorește să-l obțină subiectul în urma acțiunii efectuate.

c. „*Modelul acceptor*“ și „*Parametri de control*“, sînt conceptele centrale, ale încercării de a elabora o nouă viziune asupra structurii și funcționării activității de învățare.

Plecînd de la concepția lui Anohin, considerăm că realizarea învățării nu poate să aibă loc decît dacă subiectul are posibilitatea să-și verifice în permanență eficiența metodelor de asimilare a materialului de învățat, gradul de adecvație a rezultatelor parțiale sau a celui final. Această verificare presupune însă existența unei „imagini“ anterioare — simplă sau complexă — în funcție de dificultatea sarcinii de învățat, relativ stabile, și a unor „măsuri“ de control, care să poată evidenția, în urma comparării, calitatea rezultatului și deci să „accepte“ sau să „respingă“ rezultatul.

Există desigur două tipuri de „modele acceptoare“: unul material, concret și altul mental, caracteristic (necesar) sarcinilor de învățare verbală, desfășurată la nivelul mental și caracterizată de obicei prin volum mare și grad sporit de dificultate. Deoarece orice acțiune mentală sau operație este — conform școlii acțiunii — inițial una concretă, exterioară, se poate afirma că și „modelele acceptoare“ mentale provin din cele exterioare, direct sau prin medieri repetate. Se poate pune însă întrebarea: cum apar aceste modele în învățarea școlară și prin ce mijloace ajung să se interiorizeze? Pentru aceasta trebuie să apelăm și la conceptul de „parametri de control“, element asociat modelului acceptor. Din punctul de vedere al funcției sale, modelul nu este altceva decît o imagine anticipativă a rezultatului. Din punctul de vedere al conținutului, modelul acceptor este — în sarcinile verbale simple — o copie anticipată a rezultatului, sau — în sarcinile verbale — complexe — o structură schematizată, esențializată, logică a rezultatului — sub aspect informațional și operațional — ce trebuie să includă un material codificat, prescurtat al

viitorului răspuns, precum și modalitatea de decodificare, regula care să-i permită individului să dea un răspuns adecvat la solicitarea concretă a profesorului sau a situației.

Dacă privim „modelul acceptor“ în timp, se poate constata că orice model al unei sarcini de învățare, provine fie din exterior — manuale, notițe —, fie din învățările anterioare. El nu rămîne însă în stadiul (forma) inițial deoarece într-un anumit context (într-o nouă sarcină de învățare) își modifică conținutul informațional, conexiunile funcționale dintre elemente, le reorganizează, în funcție de noile cerințe. Deși „modelul acceptor“ prezent este un rezultat al învățărilor anterioare, el nu poate să-și îndeplinească rolul de ghidare și element de comparație decît dacă stabilitatea sa este relativă, dacă este flexibil, mobil și adaptabil la tot ceea ce intervine pe parcursul învățării.

„Modelul acceptor“ presupune deci, în elaborarea și funcționarea sa, ca necesară existența și funcționarea unui anumit nivel al gândirii și inteligenței, al memoriei, al atenției, al trăsăturilor de personalitate. Toate acestea determină calitatea și gradul de esențializare și formalizare, de adecvare la obiectul propus. Aceasta este situația ca posibilitate. Ca realitate, calitatea modelului acceptor depinde în mare măsură de „parametri de control“, adică de acele cerințe — cantitative și calitative — care reprezintă „unitatea de măsură“ în comparația rezultat-model și deci în aprecierea gradului de realizare sau nerealizare a învățării. Cantitativ, „parametri de control“ se exprimă prin volumul cunoștințelor, numărul de rezolvări, calitativ el poate „pretinde“ un anumit nivel de asimilare și rezolvare, o anumită precizie, grad de adecvație, raport între corectitudine și eroare. Toate acestea fac să existe o mare varietate de modele, chiar la subiecții cu posibilități intelectuale asemănătoare, dar cu pretenții diferite în învățare. „Parametri de control“ provin inițial, în școală, din exigențele pe care profesorul le pune în fața elevilor, exigențe care apar atît în transmiterea noilor informații, pe baza unor metode activizante, cît și în momentul strict al verificării și evaluării.

În urma aplicării experimentale la o clasă a verificării prin teste docimologice, comparativ cu verificarea tradițională, la o altă clasă, am putut constata că elevii s-au obișnuit să învețe așa cum era de așteptat că vor fi verificați. Ca urmare ei și-au fixat ca parametri fie o anumită cantitate de informație, fie întreg materialul, fie succesiunea evenimentelor, fie relațiile multiple și complexe dintre informații (T. P o d a r și D. T r i p o n , 1983).

Într-o altă cercetare (T. P o d a r , 1982) am impus ca parametri ai învățării, timpul de rezolvare, calitatea rezolvării (indiferent de timp) și rezolvarea cît mai corectă într-un timp cît mai scurt. S-a observat că aceste direcții au influențat atît tehnica de învățare cît și exigențele proprii privind rezultatul. Subiecții și-au elaborat strategii proprii, cele mai eficiente fiind cele care au pus accentul pe prelucrare și sistematizarea materialului. Reținerea ca criteriu a „timpului scurt“ a dus la creșterea cantității de erori, ceea ce a făcut în final ca performanța să fie mai slabă decît la cei care au ales „calitatea rezolvării“.

Experimentele efectuate (B. Zörgö și T. Podar, 1979) au evidențiat și faptul că dacă un model mintal provine inițial dintr-unul concret, exterior, atunci remediarea unor deficiențe în modelare, precum și facilitarea învățării verbale complexe se poate face fie prin reape-larea la modelul inițial, fie prin transferarea acțiunii de pe planul mintal pe cel material-exterior.

d. *Planul de acțiune.* Elaborarea planului (programului) de acțiune este un proces complex care depinde nu numai de etapele inițiale ale învățării dar, în mare măsură și de experiența anterioară de învățare, de stilul de muncă, de trăsăturile de personalitate și de contextul concret în care se desfășoară învățarea. În același timp el este strins legat de gradul în care subiectul posedă anumite tehnici și metode de învățare, de gradul de automatizare sub formă de priceperi și deprinderi.

e. *Învățarea propriu-zisă.* Toate condițiile enumerate în etapa anterioară (d) impun alegerea unei anumite metode de învățare și caracterizează însăși acțiunea concretă prin care aceasta se realizează.

Experimentele efectuate (B. Zörgö și T. Podar, 1979) au pus în evidență atât existența unor anumite caracteristici de vîrstă, exprimate prin predominanța unei anumite metode, sau prin gradul de formare a deprinderii de a învăța, cît și a unor particularități individuale derivate din calitatea componentelor anterioare ale modelului învățării.

Dacă la elevii de vîrstă mică se poate constata o predominare excesivă a metodei repetiției, la elevii mai mari și la studenți, gama metodelor se lărgeste, accentul se pune pe sistematizare, schematizare, codificare, prelucrare a materialului. Utilizarea unui ansamblu de tehnici de învățare nu derivă însă numai din personalitatea și experiența individului, ci și din caracteristicile și particularitățile materialului de învățat. Astfel, s-a observat că în învățarea unui material verbal relativ simplu (asociații perechi, conținut serial, labirint verbal), și la studenți apare în mare măsură repetiția, deși la aceasta se adaugă încercarea de a găsi un algoritm, o anumită regularitate sau o schemă topografică ajutătoare (T. Podar, 1982).

În cazul unui material verbal complex, dificil, sau extins ca volum, subiecții încearcă să se bazeze în principal pe codificare, în condițiile în care inițial se trece la o reorganizare subiectivă a modului de prezentare a conținutului. Încercînd să observăm acest fenomen am prezentat unor subiecți studenți spre învățare un material complex, structurat în trei variante: una ce respecta structurarea originală a autorului, a doua ce desfința alineatele dar păstra împărțirea în fraza și punctuația, a treia — destructurată complet — ce păstra din textul original doar frazele, fără alineate, fără virgule, fără sublinieri. Aprecierea rezultatelor a fost făcută în funcție de timpul de învățare și de corectitudinea acestuia (exactitate, erori, omisiuni). Cele mai bune rezultate au fost obținute la varianta material complet destructurat, deoarece subiecții au putut trece direct la o adaptare a textului în funcție de experiență, pretenții și stil de învățare. S-a evidențiat deci existența „or-

ganizării subiective“, dar și apariția unei motivații suplimentare; proba apărind pentru mulți dintre subiecți ca un joc psihologic. Repetarea, în aceleași condiții, a învățării, pe texte paralele, a dus la o scădere a performanțelor, varianta I dovedindu-se, așa cum era firesc, superioară. Cu toate acestea experimentul (T. Podar, 1983) a evidențiat faptul că în anumite condiții apelarea la materiale deconstruite poate îmbunătăți învățarea de durată, deoarece introduce noul, declanșează curiozitatea, motivația suplimentară, „sparge“ eventual o anumită fixitate funcțională în tehnica învățării.

f. *Aferențații inverse și autocontrol.* Problema importantă ce apare în acest stadiu se referă la două aspecte esențiale; când este posibil pentru subiect să-și dea seama că a învățat (deci când trebuie să încheie acțiunea) și care sînt elementele pe baza cărora face această opțiune. Este momentul cheie al învățării, examinată structural-funcțional, și anume momentul autocontrolului. În general, învățarea verbală este o activitate complexă, compusă din acțiuni subordonate și avînd o desfășurare — mai ales în școală — secvențială, succesivă. În aceste condiții, în fiecare moment, subiectul poate beneficia atît de unele criterii de apreciere, cît și de „modele acceptoare“ formate în învățarea anterioară, modele prin care anumite informații și operații pot fi transferate la noua situație de învățare. La acest model se adaugă rezultatele secvențiale obținute, iar ca urmare se elaborează o „imagine“ complexă ce va servi în actualizarea sau în operaționalizarea a ceea ce s-a învățat. Ca urmare, în învățare, subiectul are posibilitatea să confrunte în permanență fiecare rezultat parțial la un „model acceptor“ și cu ajutorul exigențelor incluse în „parametri de control“ să treacă la următoarea secvență sau să efectueze o acțiune de învățare subordonată cu rol de corecție.

Procesul de autocontrol și respectiv de autoreglare nu este posibil decît dacă cel care învață este capabil să „culegă“ informații privind rezultatele învățării și dacă poate să le interpreteze.

Dacă acțiunea și rezultatul sînt concrete, materiale (cum este cazul învățării senzorio-motorii și motorii), cantitatea de informații inverse, varietatea lor și posibilitatea de interpretare corectă este mai mare, apare pe mai multe canale și ca urmare controlul se realizează mai ușor și este mai eficient.

În învățarea verbală complexă însă, informațiile inverse provin de la o acțiune desfășurată pe plan mintal, sînt mai abstracte și mai reduse ca număr. De exemplu, subiectul poate utiliza ca indicatori ai corectitudinii învățării, încadrarea unui sistem mai simplu într-unul mai complex — însușirile generale ale sistemului simplu trebuind să se regăsească în cel complex —, coerența și coeziunea logică a unui text, posibilitatea de a rezolva situații particulare pe baza schemelor și principiilor generale asimilate, posibilitatea reactualizării corecte repetate, etc. Aceste informații inverse sînt ierarhizate de către subiect, în funcție de „parametri de control“, și ca urmare obținerea celei considerate esențiale — deci de sancționare — semnalizează obținerea rezultatului scontat și deci încheierea învățării.

Confirmării subiective, pe baza mecanismului descris, i se adaugă prin actualizare o confirmare obiectivă, o valorizare a eficienței, și ca rezultat modelul acceptor constituit se fixează și se stabilizează, servind ca punct de plecare pentru o nouă învățare. Mecanismul descris este favorizat sau defavorizat de motivația de întărire, formele acesteia avînd o eficiență diferită în funcție de vîrstă și particularitățile psihice individuale.

Cercetările efectuate (T. Podar, 1973, 1979, 1983, 1980, 1982) au subliniat nu numai importanța particulară a fiecărei componente a modelului structural al învățării, dar și necesitatea funcționării acestora ca sistem. De fapt, realitatea acestui mod de funcționare al modelului învățării explică de ce apariția unei deficiențe în oricare dintre componentele sale, poate afecta funcționarea modelului în ansamblu și corespunzător calitatea și eficiența învățării.

BIBLIOGRAFIE

1. Anohin, K., P., *Particularitățile aparatului aferent al reflexelor condiționate și însemnătatea lor pentru psihologie*, în „Analele Rom. — Sov.”, Ser. Paed. — Psych., 4, 1957.
2. Annett, J., F., *Feedback and human behaviour*, Penguin Books, 1969.
3. Bilodeau, E., A., Bilodeau, J., Mc D., *Variable frequency of knowledge of results and the learning of a simple skill*, în „J. of Exp. Psych.”, 55, 1958.
4. Miller, G., A., Pribram, H., K., Galanter, E., *Plans and the structure of behaviour*, U.S.A., Holt, Reinhart and Winston, Inc., 1960.
5. Podar, T., *Structura funcțională și dezvoltarea acțiunilor de autocontrol și autoreglare în învățarea verbală la elevi*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Ser. Psych. — Paed., 1973.
6. Radu, I., *Psihologia învățării*, Ed. Did. și Ped., București, 1973.
7. Galperin, P., și colab., *Studii de psihologia învățării*, Ed. Did. și Ped., București, 1975.
8. Podar, T., *Autoreglarea în activitatea de învățare*, Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1979.
9. Zörgö, B., T., Podar, *Rolul autocontrolului și al autoreglării în creșterea eficienței învățării verbale*, în „Studii de psihologie școlară” sub red. B. Zörgö și I. Radu, Ed. Did. și Ped., București, 1979.
10. Podar, T., *Relațiile dintre organizarea obiectivă și subiectivă a materialului de învățat*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Ser. Philos., 25, nr. 1, 1980.
11. Podar, T., *Autoreglarea în învățarea verbală simplă*, Rev. de psih. 29, 1982.
12. Podar, T., Tripon, D., *Evaluarea randamentului școlar la istorie prin teste docimologice*, „Rev. de ped.”, 32, 1983.
13. Podar, T., Tripon, D., *Aspecte ale mecanismului de autocontrol și autoreglare în învățarea istoriei*, în „Studia”, Ser. Philos., 1983.

RECENZII

Vasile Dem. Zamfirescu, **Între logica inimii și logica minții**, Ed. Cartea Românească, Buc., 1985, 264 p.

Este un volum de eseuri prin care autorul încearcă tălmăcirea unor pagini din literatura filosofică în limbajul psihanalizei și etologiei, câștigul interdisciplinarității decurgând din descifrarea unor noi aspecte ale meandrelor psihicului uman. În prima parte este tratat raportul dintre spirit și suflet, iar prezumțiilor filosofiei culturii, pe această problemă, li se opune teza psihanalitică privitoare la unitatea indestructibilă a formelor psihicului uman în plan genetic și funcțional. Sint interesante, însă discutabile ca puncte de vedere, încercările autorului de a stabili vreo convergență între opera lui Marx și psihanaliza. Se remarcă atenția specială acordată filiațiilor psihanalitice din creația literară și filosofică a lui Lucian Blaga, scoțindu-se în relief originalitatea filosofului român, contribuțiile sale novatoare în raport cu psihologiile abisale ale epocii.

Perspectiva etiologică propusă de Vasile Dem. Zamfirescu în grupajul secund de eseuri, consacrate raportului natură-cultură, este fără îndoială, originală. Ideea autorului este de a înfățișa omul ca unitate indestructibilă a mediului său biologic și cultural, a laturilor vieții materiale și spirituale. Citind eseurile, parcurgem explicația etologică plauzibilă a unor superstiții străvechi din viața poporului român, descoperim similitudini între simptomatologia dezechilibrului biologice umane și maladiile psihice generate de poluare industrială, pe de o parte, și imaginea unor asemenea fenomene prezente în lirica expresionistă, de pe altă parte.

Volumul se încheie cu un eseu care propunând paralela psihanaliză-etologie, ne sugerează completitudinea abordării fenomenului uman pe coordonatele sale bio-psiho-sociale.

Cartea este o reușită atrăgătoare pentru cititori. Ne prilejuiește familiarizarea cu lucrări și concepții mai puțin vehiculate în literatura noastră de spe-

cialitate. În limitele genului eseistic, autorul ne propune sinteze ideatice noi, stimulative, implicând trimiteri sau informații care generează nevoia de clarificări teoretice și efort de sinteză. Dacă adăugăm și măiestria scriitoricească — avem imaginea de ansamblu asupra încercărilor hermeneutice din volumul *Între logica inimii și logica minții* — o carte de idei a cărei lectură îmbogățește sufletul și mintea.

PĂTULEA SORINA

Satul românesc. Studii (*The Romanian Village. Studies*), editors: Ioan Matei and Ioan Mihăilescu, București, Ed. Academiei, 1985, 192 p.

Published under the aegis of the Academy of Social and Political Sciences and of the Centre of Sociological Research, the volume contain the following studies: *Rural Community Studies in Romania* (Ioan Mihăilescu), *Changes of Agrarian Structure and the Romanian Village* (Nicolae Petrescu), *Economic and Social Changes in Individual Farm Areas* (Dan Banciu), *The Romanian Village and Peasantry: Demographic Aspects* (Vladimir Trebici), *Migration and Change of Social Structure in Rural Environment* (Dumitru Sandu), *New Social Status of Socialist Agricultural Workers* (Maria Fulea and Georgeta Tamas), *Co-operative Democracy and Moral Incentives — Growth Factors of Rural Community Cohesiveness* (Maria Ciobanu-Băcanu), *Development of Learning and Culture in the Socialist Village* (Mihai Merfea) and *Planned Development of Rural Environment, a Factor Inducing the Increase of the Quality of Life* (Ioan Matei).

Out of regard for the past, the present and especially the future of Romanian village, these studies insist on both the qualitative and quantitative aspects, turning to good account empirical studies or observations of the authors, statistical data, or political and juristic documents referring to rural

life. In the beginning, it is estimated that the Romanian school of rural sociology had „a remarkable influence on the rural studies in other European countries“ (I. Mihăilescu), the Romanian rural studies being, at the same time, closely related to the important problems of the society. We are of the opinion that the studies in the book we are referring to are oriented in this direction. Therefore, Romanian Village is analyzed in close relationship with the total society, with both immediate and future task. A special position is held by the comparative rural/urban analyses, emphasizing the closeness of the two social environments from the demographic, economic and cultural points of view. In this way, the authors bring out in bold relief a series of specific directions of evolution of the contemporary Romanian village, out of which we mention: 1) changes in the structure and life environment of the village in the conditions of the new agrarian revolution, 2) the strengthening of the integration of the individual farms in the non-co-operativized areas in the system of socialist economy, 3) important changes in the demographic structure of the village population, 4) changes in the structure of the farms as a result of the rural-urban migration, 5) changes in the quality of life in the village as a result of the putting into operation of the new economic-financial mechanism, of the socialist principles in management and distribution and of the extension of the systematized development and 6) the bringing together of the contents of education and culture with the new necessities of development of the village.

On the whole, the volume *Satul românesc (The Romanian Village)* is a useful instrument for the rural life researchers in other countries, especially for those who promote comparative analyses.

MIHAI PASCARU

Philip E. Ogden, *Migration and Geographical Change*, Cambridge University Press, Cambridge, G.B., 1984, 108 p.

În zilele noastre migrația constituie în lume una dintre mișcările cele mai caracteristice ale populației, avînd o

influență nemijlocită atît asupra ansamblului social cît și asupra individului, a locu'ii său de muncă, a educației, familiei și relațiilor sale sociale. După părerea geografului Philip E. Ogden efectele migrației se întrevăd cel mai pronunțat asupra specificului localităților. Sarcina este de a evalua cauzele și consecințele migrației, găsind totodată și patternurile volumului, direcției și distanței. Cartea oferă o tratare selectivă a unor teme cheie în studiul migrației, utilizînd atît studiul de caz cît și teoria generală în analiza și explicația tipurilor și curentelor de migrație. Reflectînd interesul specific al autorului, ideile generale sînt exemplificate cu date alese din diferite zone geografice ale lumii.

Cartea conține șase capitole: 1. Introducere, 2. Căile de analiză ale migrației, 3. Migrația internațională, 4. Migrația și creșterea urbană, 5. Migrația la oraș, 6. Politica față de migrație, urmată de o bogată listă bibliografică.

În primul capitol autorul oferă cîteva date sintetice cu privire la migrația internațională, arătînd că între 1800 și 1950 au migrat peste ocean 67 milioane de oameni, dintre care 60 milioane europeni. Dacă Primul război mondial a pus în mișcare 7,7 milioane oameni în Europa, Cel de-al doilea război mondial 25 milioane. În prezent în Europa Occidentală sînt angajați aproximativ 15 milioane de lucrători imigranți.

Definind migrația, ea se deosebește de alte tipuri de deplasări, ca navetismul pentru muncă, turismul sau alte deplasări cu caracter recreativ, acestea poartă denumirea de circulație și nu sîntacompaniate de schimbarea rezidenței. Prin migrație se înțelege orice schimbare a rezidenței permanente atît în cadrul unei unități teritoriale (orașul sau satul), cît și deplasările dintre rural-urban, urban-rural, inter-urban, intra-urban, criteriul de definire fiind distanța. Se deosebesc apoi migrațiile interne dintr-o țară de migrațiile internaționale. Alt criteriu în definiție este timpul, migranții deosebindu-se prin mișcare permanentă fără reîntoarcere la origini sau prin deplasări pentru muncă sesozienă pe termen scurt. Alt criteriu în clasificare se referă la motivația și cauzele migrației, precum și la numărul de participanți (individul, grupul).

În al doilea capitol sînt tratate teoriile și modelele migrației, adică mo-

dalitățile teoretice de explicare ale procesului migrațional. Printre aceste modele un loc important ocupă prezentarea ipotezei geografului american W. Zelinsky cu privire la tranziția mobilitară. Această teorie, urmărind logica teoriei tranziției demografice, stabilește o relație dintre intensitatea diferitelor tipuri de migrație (internațională, rural-urbană etc.) și stadiile dezvoltării sociale, de la societatea tradițională (premodernă) la societatea super-avansată a viitorului.

După ce sînt trecute în revistă pe scurt legile migrației lui E. G. Ravenstein, apoi teoria lui E. Lee cu privire la relația dintre origine și destinație, precum și obstacolele ce intervin între ele, fiind apoi amintite și alte teorii care pun în centrul atenției factorul distanță, se încearcă studiul migrației rural-urbane prin metoda sistemică a lui A. Mabogunje, considerînd migrația ca fiind rezultatul unui proces complex de forțe interdependente atît la origine cît și la destinație. Dintre factorii generatori ai migrației, pe primul loc sînt amintiți cei economici macrosociale, care în concepția autorului joacă un rol important, fiind apoi atașați la aceștia factori sociali (ciclul de viață, sexul etc.) precum și factori individuali.

Capitolul trei este afectat în întregime principalelor fluxuri internaționale ale migrației, în care locul de frunte îl ocupă S.U.A. Tabloul pestrîț al Europei Occidentale redă procentul și naționalitatea muncitorilor străini din aceste țări printre care R.F.G. și Franța ocupă primele locuri.

Un alt capitol urmărește căile variate prin care migrația a contribuit la dezvoltarea urbană atît în secolul trecut (studiul de caz al Marii Britanii), cît și în țările lumii contemporane. Accentul s-a acordat mișcării rural-urbane pentru că acest tip de migrație a constituit motorul major al schimbării pentru majoritatea țărilor. Procesul fiind acompaniat și de dezvoltarea urbană, aceasta a permis și creșterea volumului deplasărilor între orașe și în interiorul lor.

În capitolul referitor la integrarea migraților în noul mediu orășenesc sînt consemnate acele tipuri de segregare care se leagă de deosebirile dintre băștinași și noii veniți, din punctul de vedere al rasei, culorii pielii, limbii sau religiei. Autorul atrage atenția asupra

necesității schimbării unor situații de neasimilare, alienare dincolo de descrierea fenomenului în sine.

Ultimul capitol tratează diferite politici față de migrație, scopul fiind dominarea, dirijarea unor mari fluxuri. Dacă unele țări limitează fluxurile de imigranți, alte țări le încurajează pentru a contrabalansa unele deosebiri dintre regiuni (astfel în Marea Britanie între nord și sud, în Franța între dezvoltarea Parisului și a altor regiuni etc.). Ca o caracteristică a urbanizării țărilor socialiste și a echilibrării teritoriale o constituie, în concepția autorului, încurajarea navetismului ca o cale de reducere, și de înlocuire de către acesta a migrației definitive.

Deși autorul și-a manifestat dorința unei tratări geografice a migrației, studiul depășește aceste cadre atît ca problematică cît și din punct de vedere metodologic, ducind analiza spre o profunzime sociologică.

NEMÉNYI AGNETA

Current Anthropology, April 1986,
The University of Chicago Press

The well-known publication edited by the University of Chicago offers its readers once again a rich source of information concerning the most recent problems of anthropology. The contents of the issue is sufficient proof in this respect: *Barter and Cash Sale on Lake Titicaca: A Test of Competing Approaches* by Benjamin S. Orlove, *Closure as Cure: Tropes in the Exploration of Bodily and Social Disorder* by Michael Herzfeld, *Individualism and Equality* by André Béteille, *Isotope Assessment and the Seasonal-Mobility Hypothesis in the Southwestern Cape of South Africa* by Judith C. Sealy and Nicolas J. van der Merwe.

Considering our interests which concern the relationship between individual and society, we have read with particular attention the paper written by André Béteille entitled *Individualism and Equality*. The author is concerned with the study of the link between individualism and equality in an uncommonly rich spiritual area such as the Hinduism, taking into consideration that: "The idea of treating individuals on merit is in some sense a new one, but we

must not exaggerate its novelty. No matter how disguised, it may be recognised in every major religious tradition, Hinduism not excepted".

As usually, we are waiting with interest the next issues of this publication.

MIHAI PASCARU

Raymond Boudon, *L'idéologie. L'origine des idées reçues*, Fayard, Paris, 1986.

Chiar și pentru cunoscătorii preocupărilor mai recente ale lui R. Boudon, faptul că sociologul francez și-a intitulat ultima carte *Ideologia* poate constitui o veritabilă surpriză și trezi multă nedumerire. Dar parcurgerea primelor pagini și chiar a celor citeva rinduri introductive (unde autorul ne informează că proiectul său a pornit de la o discuție cu R. Aron, mai exact de la întrebarea acestuia cum se pot explica credințele colective, plecând de la principiile individualismului metodologic la care Boudon a aderat în ultima vreme cu atita convingere) ne lămurește că de fapt mai grăitor decât titlul lucrării este subtitlul acesteia: *L'origine des idées reçues*. În adevăr, demersul esențial și demonstrațiile cele mai minuțioase sînt legate, în general, de ideile ce capătă în societate statutul de credințe, de teze acceptate și însușite de către grupuri sociale și doar în subsidiar de ideologii, ca forme supreme ale acestor sisteme ideatice. Mai corect spus, este vorba despre acele idei care, ca și ideologiile (ale căror componente sînt uneori) derivă din, au ca punct de plecare anumite constatări și construcții de tip științific, dar se îndepărtează de acestea în așa măsură încît devine ușor de demonstrat că „suprastructura” construcției este departe (logic vorbind) de „baza” de la care s-a ridicat.

În concret, lucrarea lui R. Boudon își propune să demonstreze că ideile acceptate de oameni, convingerile și credințele lor în legătură cu o seamă de fenomene sociale, atunci cînd sînt evident false sau inadecvate, nu se datorează în principal iraționalității acestora, nici altor forțe inconștiente sau misterioase, ci unei serii convergente de aspecte legate de acțiunile actorilor sociali raționali. Sau, cum spune autorul la un moment dat, ideologiile sînt po-

sibile nu în ciuda faptului că omul este rațional, ci tocmai pentru că el este rațional.

Privite lucrurile din acest punct de vedere, cartea își găsește un loc firesc în seria celor care au precedat-o. Într-adevăr, începînd cu *L'inégalité des chances* (1973) autorul ajunge la concluzia că pentru explicarea fenomenelor macrosociale este nevoie să se țină cont de faptul că acestea nu sînt decît rezultanta nenumăratelor acțiuni ale indivizilor umani concreți. Studiile adunate în volumul *Effets pervers et ordre social* (1977) au constituit primul pas explicit pe calea urmată de atunci, și anume aceea de a încerca să demonstreze că paradigmele explicative individualiste sînt superioare celorlalte, chiar și atunci cînd este vorba de fenomene sociale care impun oamenilor comportamente cu efecte negative pentru ei înșiși. *La logique du social* (1979) este lucrarea în care autorul își prezintă de o manieră sistematică ideile referitoare la fundamentele care fac posibilă și necesară explicația sociologică în forma adoptată de el. Este probabil nu numai cea mai încheată lucrare a sa, ci și cea în care se vede cel mai clar legătura între concepția sa epistemologică și cea ontologică asupra vieții sociale. De aici încolo, următoarele contribuții constau, în esență, în aplicarea metodei explicative „la scară mare”, adică atingînd cele mai diverse și mai semnificative aspecte ale socialului, chiar dacă, în mod normal, pe parcurs se mai produc unele corecturi și nuanțări ale concepției. Menționăm doar două lucrări mai importante: *Dictionnaire critique de la sociologie* (1982, în colaborare) și *La place du désordre* (1984), ultima fiind centrată pe critica teoriilor schimbării sociale prin prisma concepției sale metodologice. Deci, cum spuneam, *L'idéologie* poate fi încadrată fără probleme în această suită de studii aplicative, nefiind probabil ultimul. Cartea este organizată în trei secțiuni. Prima, urmînd unui capitol introductiv, tratează (capitolele 2—4) problema definiției noțiunii de ideologie și cea a tipurilor de explicație care s-au dat fenomenului ideologic. Plecînd de la două argumente fundamentale: (i) că termenul de ideologie s-a impus în secolul trecut în legătură cu tentativa de a se fundamenta științific acțiunea politică și organizarea socială și

(ii) că cea mai mare parte a ideologiilor se caracterizează prin revendicarea unei întemeieri științifice, Boudon acceptă următoarea definiție de lucru a ideologiilor: „doctrine bazate pe teorii științifice false ori îndoielnice sau pe teorii interpretate în mod neadecvat, cărora li se acordă o credibilitate pe care ele nu o merită” (p. 45). Cît privește explicațiile fenomenului ideologic, ele sînt clasificate urmărindu-se trei caracteristici dihotomice: a) apartenența/nonapartenența la tradiția marxistă, b) referința/lipsa de referință a definiției ideologiei la criteriul adevărului și falsului și c) introducerea elementelor iraționale/raționale în explicație. Intersectînd două cîte două aceste criterii, autorul găsește finalmente aspecte ale proceselor ideologice sau analize clasice ale ideologiei care se încadrează în fiecare căsuță a tabelelor rezultate.

A doua parte a cărții (capitolele 5—8) tratează obiectivul fundamental propus, adică explicarea, prin intermediul acțiunilor raționale ale actorilor sociali, a posibilității credinței în idei false sau fără întemeiere. Elementele care contribuie la aceasta pot fi găsite la trei niveluri principale care se evidențiază în constituirea și proliferarea oricărei ideologii: receptorul (respectiv publicul larg), procesul de difuziune al ideologiei și emetorul (creatorul teoriilor transformate în ideologii).

Referitor la actorul social obișnuit, acesta poate percepe deformat realitatea socială datorită *situării* sale din punct de vedere istoric și social precum și în funcție de trăsăturile sale de personalitate „de capacitatea intelectuală, de priceperea dobîndită în analiza fenomenelor sociale etc. Consecințele negative asupra percepției diverselor aspecte sociale sînt numite de Boudon *efecte de poziție*, în primul caz, și *efecte de dispoziție*, în al doilea, cele două tipuri putînd fi grupate într-o categorie mai generală: *efecte de situație*.

Următoarea categorie principală este cea a *efectelor de comunicație*, care apar în difuzarea ideologiei. În rîndul acestora autorul plasează la loc central așa-numitul efect al cutiei negre. În esență este vorba de faptul că receptorul teoriilor sociale nu dispune, de regulă, nici de timp nici de cunoștințele necesare pentru a înțelege corect

și în toate detaliile aceste teorii. Prin urmare, el le va prelua așa cum sînt popularizate de o serie de agenți care le propagă (ziariști, comentatori de radio etc.). În fine, sînt evidențiate o serie de efecte, numite *epistemologice*, care afectează însăși constituirea unor teorii sociale, efecte datorate preluării necritice a diverselor *concepțe*, *paradigme* sau *modele* de largă circulație.

Partea a treia a cărții (capitolul 9) este dedicată aplicării teoriei expuse în secțiunea precedentă la două cazuri concrete de ideologii de origine recentă, dezvoltate în perioada postbelică. Prima dintre ele — „developmentalismul” — are la bază teoriile dezvoltării (economică) și modernizării (sociologică), cum ar fi de pildă teoria cercului vicios al sărăciei, cu mare circulație în deceniile 6 și 7, conform cărora subdezvoltarea nu s-ar putea eradica decît prin ajutorul financiar al țărilor dezvoltate. A doua, de dată mai recentă, dar cu origini mai îndepărtate — „tiers-mondismul” — se sprijină pe așa-numita teorie a dependenței (S. Amin, G. Franck, F. Cardoso, I. Wallerstein ș.a.), care susține existența unei împărțiri a națiunilor în centrale și periferice și a dominației primelor.

Într-un capitol final, autorul reia și precizează unele chestiuni atinse anterior, își justifică propria-i opțiune ideologică (liberalismul) și-și exprimă opinia că, pe de o parte, ideologiile sînt produse „normale” ale societății, deci nu este de așteptat un sfîrșit iminent al acestora, iar, pe de altă parte, că ele pot fi supuse în bună măsură judecății raționale.

Lucrarea lui R. Boudon poate fi lecturată și pe alte planuri decît cel menționat, adică al urmării demonstrației autorului. Ca și alte lucrări ale sale, *Ideologia* este bazată pe multe *analize de caz* ale unor teorii, paradigme sau modele utilizate în științele sociale. Chiar și numai aceste exerciții metodologice sînt foarte instructive și interesante în sine.

În sfîrșit, lucrarea are și un evident caracter poetic ce nu poate fi neglijat. Deși autorul mărturisese că s-a ferit de a substitui criticii raționale polemica și discuției pamfletul, nu cred că a respectat în întregime acest principiu. Criticile la adresa lui M. Foucault și, mai cu seamă, cele adresate concepției lui P. Bourdieu sînt foarte

acide și depășesc cu mult stadiul săgeților ironice reciproce pe care Bourdieu și Boudon și le trimiteau, în special în notele sau subsolurile cărților anterioare. Este deci de presupus că disputele între cei doi importanți sociologi francezi nu vor întârzia să capete și alte forme mai ascuțite.

TRAIAN ROTARIU

Roger C. Schank, Peter G. Childers, **The cognitive computer. On Language, Learning and Artificial Intelligence**, Addison-Wesley Publ. Co. Inc., 1984.

Cartea autorilor americani nu tratează, de fapt, despre computere (așa cum ar lăsa să se înțeleagă titlul ei principal), ci despre știința care le studiază, sau, mai larg, despre știința care studiază *inteligenta artificială* în ansamblul ei. Textul are un puternic caracter metateoretic și una dintre lecturile pe care le suportă cel mai bine este, prin urmare, foarte apropiată de exigențele unei *epistemologii a inteligenței artificiale* (numele științei și numele obiectului ei de studiu coincid, iar prescurtarea uzuală este pentru ambele *A.I.*). Lucrarea în discuție poate interesa epistemologul inclusiv în segmentele sale, destul de întinse, care se subscriu în primul rând scopului de popularizare. Astfel, chiar anecdotică abundență de tip *sci-fi* și publicitatea *quasi-comercială*, *American style*, întreaga propagandă a autorilor, pot fi relevante pentru aspirațiile frustrate ale tinerei științe, pentru ipostaza de „oaie neagră a Academiei“ (v. p. 213) pe care deocamdată o deține. Dar tolerând avizat, în urmărirea propriului său interes, aceste segmente, lectorul epistemolog (mai cu seamă cel de formație tradițională) va avea șansa unor veritabile surprize, de natură să incite la noi poziții teoretice și reevaluări.

O primă asemenea surpriză o constituie poziția inedită pe care o ocupă știința amintită în clasificarea sistemului general de științe: după cum subliniază repetat autorii lucrării, *A.I.* nu aparține, așa cum se așteaptă, sau așa cum se crede de obicei, ramurii științelor „exacte“, sau celei a științelor „aplicative“, angajate în tehnica de vîrf, ci mai degrabă corpului de științe sociale

și umaniste (*humanities*), fiind îndeaproape înrudită cu psihologia și lingvistica, cu antropologia și chiar cu filosofia (în afara epistemologului și specialiștii acestor domenii pot profita de lectura cărții, pentru semnificația particulară pe care o au problemele expuse, cu trimitere la fiecare din ei). Apropierea de științele socio-umane are ca bază nu atât o analogie *metodologică* (cum se întâmplă îndeobște în transferul interdisciplinar), cât mai ales una *de obicei*: inteligența artificială este studiată după modelul — cognitiv și normativ — al inteligenței umane. Analogia de obiect se răsfrînge mai departe în importul de ipoteze și soluții teoretice din domeniul științelor învecinate; în felul acesta, vechi teme și concepte ale epistemologiei sociale — „comprehenșiunea“, „empatia“, „imitația“ etc. — se regăsesc și în arsenalul teoretic al tinerei științe. Totodată, adaptarea lor relativ neproblematică la noul domeniu constituie un argument și pentru o eventuală încercare de transfer invers, al soluțiilor originale testate de *A.I.*, înspre științele socio-umane interesate.

Dincolo de corespondențele de la nivelul obiectului de studiu, *A.I.* și științele socio-umane diferă însă într-o măsură hotărîtoare. Principala distanță care le separă — determinînd și autonomia marcantă a noii științe — o constituie locul *experimentului* în ansamblul metodologic al fiecăreia dintre discipline. Spre deosebire de majoritatea științelor sociale, *A.I.* este o știință realmente și eminentamente experimentală. Acesta este de altfel și aspectul care conferă dezvoltării tinerei științe un caracter cu adevărat revoluționar (în ciuda preferinței autorilor pentru termenul mai modest de „evoluție“). În istoria relativ scurtă a *A.I.* (capitolul VII, „O privire asupra unor programe *A.I.*“, relatează principalele experimente, începînd cu prefigurările din anii '50 și insistînd asupra reorientării și revigorării cercetărilor, din 1973 pînă în 1984), ciclurile creație-testare se succed cu o rapiditate uimitoare. Marea „șansă“ a științei despre inteligența artificială este că ea *construiește efectiv* corespondențe reale pentru fiecare dintre modelele teoretice pe care le imaginează, iar ideea generoasă a autorilor este că această șansă poate și trebuie să fie folosită, în compensație, și

de științele care studiază inteligența umană și care nu au acces la experimentul constructiv propriu-zis.

Rezistența A.I. față de încadrările tradiționale în clasificarea științelor nu se reduce însă doar la aspectele amintite. Astfel, autorii pledează pentru eliberarea A.I. din inerția dihotomiei rigide „cercetare aplicativă” — „cercetare fundamentală”, pentru renunțarea la patronajul tehnico-productiv exclusivist (*product-directed A.I.*), în favoarea unuia academic și universitar (*theory-directed A.I.* — pp. 31—32). Labilitatea frontierei dintre cele două strategii de cercetare este recunoscută, dar adevărata știință A.I. este definită în așa fel încât ea să se proiecteze mereu *dincolo* de acest orizont mișcător. A.I. este un demers de aproximare progresivă a inteligenței; obiectivele sale sînt reformulate după fiecare succes parțial (care, devenind o simplă cucerire de ordin tehnic, părăsește domeniul cercetării), mereu orientate spre viitor. „Nu există o cale directă și sigură către scopul nostru” (p. 48).

Există în schimb, înfățișat cu mult patos romantic în cartea de față, un Scop final al cercetării A.I.; acesta figurează și ca titlu al lucrării și înmănuchează firele tuturor argumentelor autorilor — *computerul cognitiv*. Spre deosebire de toate realizările tehnice de pînă acum ale domeniului, care nu fac decît să „mimeze” diferite aspecte limitate ale inteligenței umane, inteligența mașinii spre care se îndreaptă cercetarea A.I. este una autentică, comparabilă cu cea umană în ansamblul ei. Computerul cognitiv va fi capabil să înțeleagă și să folosească limbajul natural, inclusiv comenzile verbale, să acumuleze experiență într-o memorie dinamică, să interpreteze date inedite în lumina propriilor experiențe anterioare, să înțeleagă și să formuleze scopuri și strategii de realizare a acestora. Pe fiecare din aceste coordonate au fost deja făcuți primii pași și momentul în care ele vor fi realizate integral nu este chiar atît de departe. Noutatea esențială pe care computerul cognitiv este proiectat să o aducă, și care nu se găsește deocamdată nici măcar în faza „primilor pași”, are o profundă semnificație filosofică și reeditează, într-un fel, una din marile revoluții din istoria spiritului uman — autoevaluarea. În opoziție cu cele mai

perfecționate computere actuale, așa numitele *Expert-Systems*, a căror capacitate se reduce doar la înmagazinarea și manipularea eficientă a unui număr (este adevărat, impresionant) de informații aparținînd unui domeniu dat și care ar putea fi denumite — dezvoltînd o frumoasă sugestie a autorilor — computere „fiziciste” (subliniindu-se caracterul „extrovertit” și pasiv al inteligenței lor), computerul cognitiv va atinge performanța unei inteligențe „socratice”. Fără să fie propriu-zis conștient de sine (cuvîntul „conștiință” este dealtfel ocolit cu grijă pe parcursul întregii lucrări), computerul „socratic” va fi capabil să asimileze informație pentru care nu a fost dinainte programat, să „recunoască” lucrurile pe care nu le cunoaște, prin urmare, să *știe că nu știe* (p. 187).

Ultima secțiune a cărții este consacrată analizei pe un spațiu întins a efectelor previzibile pe care le va produce revoluția A.I. descrisă mai sus. Oscilînd între sociologie și futurologie, această analiză pornește de la considerarea impactului asupra aspectelor celor mai elementare (viață cotidiană, producție, afaceri, justiție, învățămînt, știință, politică), ajungînd pînă la sfera reacțiilor psihologice și a mutațiilor valorice. O preocupare aparte a autorilor se constituie temperarea atitudinilor extremiste generate, pe de o parte, de mitul edenic al exploziei computeriale (cap. I „Nu porniți revoluția fără mine”), pe de altă parte de imaginea apoliptică a tehnologizării dezumanizante (cap. „Sora noastră cea mare Teama”). În acest scop, o imagine sugestivă punctează retoric din loc în loc textul lucrării: paralela posibilă dintre destinul computerului și cel al automobilului. În prima sa vîrstă, automobilul a reprezentat și el o cucerire accesibilă unei categorii limitate de persoane cu statură athletică și cu înclinații tehnice speciale. Și automobilul a generat inițial o reacție de suspiciune, neliniște și chiar ostilitate. Ulterior, această invenție a fost „îmblînzită” și a devenit un accesoriu neproblematic al vieții oricui. Lucrurile vor decurge similar și în cazul computerelor, iar dacă imaginea actuală asupra acestora poate lăsa încă loc scepticismului, aceasta este pentru că nu a fost atinsă încă nici măcar faza primelor automobile, ci doar aceea a

unor „armăsari mecanici înhâmați la căruță” (p. 245).

Impresia pe care o lasă în final lectura cărții despre A.I. este că, în ciuda unui aparent eclectism al informației, a unei mixturi de perspective teoretice și cunoștințe științifice diverse, ne aflăm în pragul unei restructurări radicale, în fața unei coerențe inedite, semn inconfundabil al nașterii unei noi științe veritabile.

ALIN NEMECZ

Quentin Skinner (ed.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, etc., 1985, 215 p.

În studiul introductiv editorul explicitează ideea pe care cartea a fost construită.

Până în anii '50 ostilitatea față de teoriile abstracte și normative era o dominantă în cercetarea din domeniul socio-uman, fiind încurajată, în opinia lui Q. Skinner, de neopozitivism (care nu studia morala, ci „limbajul moralei”), de filozofia științei hempelienă și popperienă (ambele „naturaliste”).

Prezentul, însă, ne oferă o altă imagine: marxismul înflorește, psihanaliza găsește noi adepți (Lacan), empirismul și pozitivismul sînt subminate de hermeneuți, structuraliști, deconstrucționiști, post-empiriști etc. Transformarea cea mai semnificativă o reprezintă dezvoltarea demersului hermeneutic, de la modul ponderat (Habermas, Runciman) pînă la scepticismul radical (Derrida). De altfel, scepticismul este răspîdit, cea mai cunoscută variantă fiind poate cea a lui Kuhn, pentru care teoriile rivale sînt incomensurabile. De asemenea, mulți istorici își prezintă studiile ca atacuri împotriva realismului naiv și a viziunilor normativiste privind natura umană și raționalitatea.

Skinner realizează riscul implicat de prezentarea unor mari sceptici ca mari teoreticieni, întreprindere contrară chiar auto-prezentărilor autorilor înșiși. Dar, căutînd motive pentru repudierea teoretizării, scepticii s-au angajat în mari teoretizări, iar „destructivismul” lor este fundamentul unor mari realizări. Vidul creat e umplut (ne spune Q. Skinner) de orientările spre problemele evaluative presante, spre „problemele mo-

rale” (injustețea războiului, foamea, drepturile generațiilor viitoare), dar și de întoarcerea la „marea teorie” tradițională, a cărei problemă axială este „cum să ne trăim mai bine viețile?”.

Astfel, John Rawls își prezintă concepția ca o continuare a gîndirii contractualiștilor, respingerea scepticismului și a iraționalismului a devenit o preocupare majoră, Habermas construiește o teorie de factură enciclopedică, centrată pe un model contrafactual, încercînd să elucideze circumstanțele unei evaluări raționale, la care se adaugă tentativele de întărire a determinismului (Althusser, Lévi-Strauss) sau de transcendere a evenimentului particular (Școala istorică a *Analelor*).

Concepțiile care incită cel mai mult analiza sînt, fără îndoială, acelea promovate de Derrida și Foucault (analizați de David Hoy și, respectiv, Mark Philip). Dacă Derrida este gata să schimbe întreg vocabularul nostru teoretic (respingînd, în primul rînd, termenii de „reprezentare” și „progres”), lucru observabil și în stranietatea stilului și preocupărilor sale, Foucault încearcă o critică a căii pe care societățile moderne „disciplinează” populațiile lor pe baza „pretențiilor de cunoaștere” și a practicilor științelor umane (de la psihiatrie la sociologie), al căror obiectiv este, după Foucault, construirea și impunerea unui model al normalității. Preocupări comune acestor doi gînditori sînt critica metafizicii și accentuarea contingenței.

Nu mai puțin interesantă este și tentativa lui John Rawls (comentat de Alan Ryan) de a oferi o nouă întemeiere liberalismului modern, pornind de la valorificarea teoriei contractului social. *A Theory of Justice* (1971) are la bază „prioritatea libertății”, exploatarea principiului „maximin” din teorian jocurilor și grija nu pentru omul mediu (Nozick), ci pentru persoana ce' mai rău situată („worst-off person”).

De analize care, în care informația este selectată și sistematizată cu competență, se bucură și studiile referitoare la H. A. Gadamer, Th. Kuhn, J. Habermas, L. Althusser, Cl. Lévi-Strauss și Școala *Analelor*, datorate, corespunzător, lui W. Outhwaite, Barry Barnes, Anthony Giddens, S. James, J. Boon și S. Clark. Fiecare studiu schițează o critică a concepțiilor prezentate, existînd și luări de poziție clare (D. Hoy și

M. Philp). O bibliografie primară și secundară la zi, dublată de indicații privind moduri de abordare a ei (în cazul autorilor mai dificili) completează cu-legerea.

ION COPOERU

Leo Rauch, *Hegel and the Human Spirit. A translation of the Jena Lectures on the Philosophy of Spirit (1805—6) with commentary*, Wayne State University Press, Detroit, 1983, 183 p.

Interesul pentru tînărul Hegel este tot mai crescut în ultimul timp, cercetarea operelor lui de dinainte de celebra *Fenomenologia Spiritului*, urmărind nu numai întregirea concepției sale filosofice (adică un interes istoric), cît înțelegerea unei filosofii îndeajuns de interesantă și de încifrată pentru a genera controverse și găsirea unor noi impulsuri pentru construcția unei filosofii a timpului nostru (adică un interes hermeneutic și teoretic).

Cunoscute de-abia din 1931, cînd au fost publicate de Johannes Hoffmeister ca *Jenenser Realphilosophie II*, prelegerile de „filosofia spiritului“ au suscitât un interes mare, fiind luate în discuție de Lukács, Habermas, Marcuse, Avineri etc.

Odată cu traducerea lor în engleză, Leo Rauch ne oferă și un studiu introductiv extins în care face lumină asupra unor conexiuni mai greu decelabile la o lectură neavizată.

Organizate în trei mari părți (I. *Spiritul în acord cu conceptul său*, II. *Spiritul actual*, III. *Constituția*), prelegerile țin, în special, de filosofia socială și politică, temele recomandîndu-se de la sine (Inteligența, Voința, Contractul, Crimă și pedeapsă, Lege și proprietate, Forța judiciară, Clasele, Guvernarea, Artă, știință și religie etc.).

Valorificarea operei timpurii a lui Hegel este, în opinia noastră, cît se poate de binevenită, avînd convingerea că aici se află „cheia“ întregii sale construcții filosofice.

ION COPOERU

Noi volume tipărite de cadrele didactice

Racz Gyözö, *Rațiune și frumos*, Editura Kriterion, București, 1984.

Andrei Marga, *Cunoaștere și sens. Perspective critice asupra pozitivismului*, Editura Politică, București, 1984.

Trofin Hăgan, *Teoria și practica socialismului științific în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

Andrei Marga, *Acțiune și rațiune în concepția lui Jürgen Habermas*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Andrei Roth, *Individ și societate*, Editura Politică, București, 1986.

* * * *Cunoaștere și acțiune. Profiluri de gînditori români*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986 (Coordonator: Andrei Marga. Colaborează Pompiliu Teodor, Al. Roșca, A. Chircev, Ion Radu, Ilie Părvu, Gh. Diaconu, D. Salade, Vasile Preda, Petru Iluș, Vasile Muscă, I. M. Danciu, Constantin Grecu, Marian Papahagi, Tudor Cătineanu, Al. Boboc, N. Trandafoiu, Mircea Flonta, Virgil Ciomos, Constantin Noica).

Tudor Cătineanu, *Structura unei sinteze filozofice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, vol. 2.

ÎNTRERINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 120/1987

In cel de al XXXII-lea an (1987) **Studia Universitatis Babeş-Bolyai** apare în specialitățile:

matematică
fizică
chimie
geologie-geografie
biologie
filosofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

In the XXXII-nd year of its publication, **Studia Universitatis Babeş-Bolyai** is issued as follows:

mathematics
physics
chemistry
geology-geography
biology
philisophy
economic sciences
juridical sciences
history
philology

Dans sa XXXII-e année (1987), **Studia Universitatis Babeş-Bolyai** paraît dans les spécialités:

matématiques
physique
chimie
géologie-géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43 872

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin „ROMPRESFILATELIA”, sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201. telex. 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66.

Lei 35